Srećna nova godina!

BiH 4,70 KM; Hrvatska 19 KN; Makedonija 175 DEN; Crna Gora 2.50 EUR; Slovenija 2.80 EUR; Greece 3.00 EUR; Austria, Germany 4.00 EUR; Switzerland 6.00 CHF

cena 250 RSD

01462

9 770353 802002

VREME

broj 1512-1513

26. decembar 2019.

INTERVJU: DRAGAN BJELOGRLIĆ

SENKE SU I DALJE TU, ALI BAR MASKE PADAJU

HOTEL MONA PLAZA

WHERE STYLE MEETS AUTHENTICITY

HOTEL MONA PLAZA DORĆOL

MONA PLAZA

WWW.MONAPLAZA.COM

BY MONA HOTEL MANAGEMENT

Ivanka Popović

Rektorka Univerziteta u Beogradu Ivanka Popović izabrana je za ličnost godine većinom glasova uređivačkog kolegijuma nedeljnika "Vreme". Kriterijum za priznanje je, kao i prethodnih godina, doprinos unapređenju institucija u javnom interesu

Foto: Marija Janković

U poslednjih nekoliko godina, prilikom izbora ličnosti godine, uredništvo "Vremena" koristilo je široko shvaćenu definiciju institucija u javnom interesu. Ovog puta to nije slučaj. Zahvaljujući radu i zalaganju rektorke Ivanke Popović, ugled Univerziteta u Beogradu, institucije koja je nedvosmisleno u javnom interesu, sačuvan je u kriznim trenucima, a zahvaljujući konačnoj odluci o plagijatu doktorata ministra finansija Siniše Malog, ugled Univerziteta je i porastao. Ivanka Popović ispunila je u prvoj godini svog mandata gotovo sva obećanja koja je dala kada je 2018. stupila na dužnost. Takođe, Univerzitet u Beogradu će uskoro postati deo "mega-univerziteta" zajedno sa Univerzitetom u Oslu, Arhus univerzitetom iz Danske, Katoličkim univerzitetom u Luvenu u Belgiji, Pariskim univerzitetom iz Francuske, Kings koledžom iz Londona i Univerzitetom Humbolt iz Berlina. Osim konkretnih rezultata, Ivanka Popović svojim javnim nastupima daje primer kako se smireno i uz poštovanje sagovornika ili protivnika može doći do dogovora i time celom društvu vraća veru u moć dijaloga. Opširniji intervju sa Ivankom Popović biće objavljen u narednom broju "Vremena".

Dosadašnji dobitnici

Priznanje za ličnost godine "Vreme" dodeljuje od 2001. godine. Od tada do danas, ličnosti godine nedeljnika "Vreme" bili su: **Božidar Đelić** (2001), **Mlađan Dinkić** (2002), **Ljiljana Raičević** (2003), **Rasim Ljajić** (2004), **Vladimir Vukčević** (2005), **Zdravko Ponoš** (2006), **Sonja Liht** (2007), **Vigor Majić** (2008), **Milica Delević** (2009), **Dragan Đilas** (2010), **Ivan Tasovac** (2011), **Jovan Ćulibrk** (2012), **Branko Kukić** (2013), **Olja Bećković** (2014), **Saša Janković** (2015), **Ivan Ivanji** (2016), **Ivan Medenica** (2017) i **Tatjana Lazarević** (2018).

Čitaocima, poslovnim saradnicima i prijateljima želimo

sve najbolje u 2020. godini!

Naredni broj izlazi 9. januara.

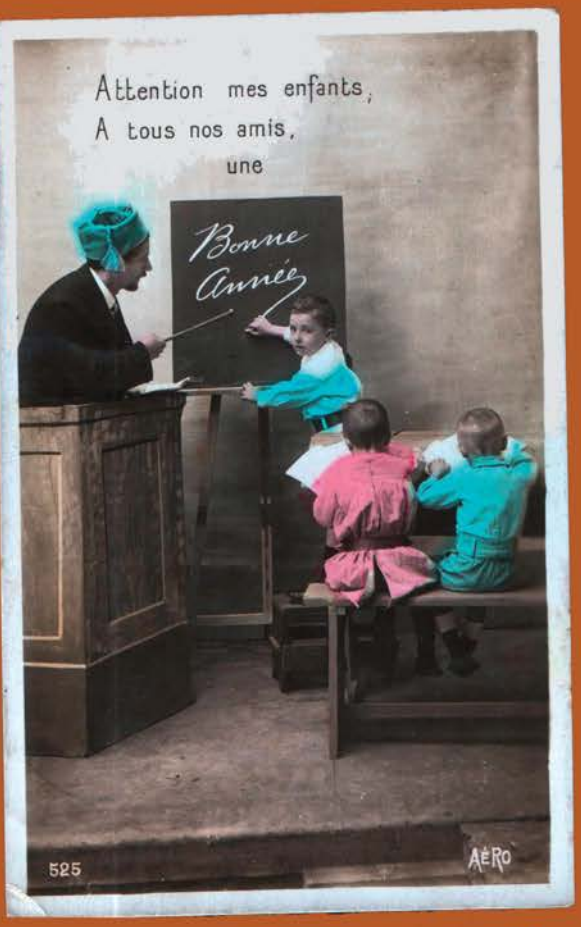
NOVOGODIŠNJE SVINJČE

ALEKSANDAR ZOGRAF.

ZNANJE VALJA PRODUBITI, MAKAR TO PODRAZUMEVALO JOŠ OPSEŽNIJU ISTRAGU I DODATNE TROŠKOVE. TAKO SAM I JA PANČEVAČKI BUVLJAK ZAMENIO ZA PARISKI, U NAMERI DA PODROBNIJE IZUČIM NAČINE KAKO SU NOVOGODIŠNJE ČESTITKE, POČETKOM DVADESETOG VEKA, ODRAŽAVALE PRIŽELJKIVANJA TADAŠNJIH LJUDI, U TOM KRAJU SVETA. UGLAĐENI GOSPODIN, ISPRED IDILIČNE STUDIJSKE SCENOGRAFIJE, U RUKAMA DRŽI - **SVINJU**, UNIVERZALNI SIMBOL SREĆE, MOŽDA POTEKAO JOŠ IZ PRAISTORIJSKIH VREMENA, KADA JE U VREME PROSLAVE TREBALO OBEZBEDITI OBILAN RUČAK...

SLAVLJENIČKO RASPOLOŽENJE DEČICE U ŠKOLSKOJ KLUPI, BRIŽAN OTAC I SUPRUG KOJI KUĆI DONOSI POKLONE... REPERTOAR JE UVEK I SVUDA SLIČAN, PA IPAK, TA TEATRALNOST I GLUMATANJE PRED FOTO APARATOM, U VREME KADA JE TO BILO JOŠ UVEK RELATIVNO NOV I UZBUDLJIV PRONALAZAK, SVAKAKO IMAJU IZVESNOG ŠARMA...

VREME

BROJ 1512-1513
26. decembar 2019.

izdavač
NP "VREME" d.o.o.
Kosovska 17, Beograd

direktor
Stevan Ristić

pomoćnik direktora
Vojislav Milošević

finansijski direktor
Daniela Vesić

glavni urednik
Dragoljub Žarković

odgovorni urednik
Filip Švarm

pomoćnici glavnog urednika
Jovana Gligorijević, Momir Turudić

redakcija
Slobodan Bubnjević, Radoslav Ćebić, Sonja Ćirić (mozaik), Zora Drčelić, Jovana Georgievski, Slobodan Georgijev, Andrej Ivanji (svet), Jelena Jorgačević, Tatjana Jovanović, Radmilo Marković, Saša Marković, Ivana Milanović Hrašovec, Marija Janković (foto), Milan Milošević, Teofil Pančić (kultura), Saša Rakezić, Nedim Sejdinović, Tamara Skrozza, Zoran Stanojević, Bojan Stekić, Dragan Todorović, Tanja Topić, Biljana Vasić, Miloš Vasić

dokumentacija
Dragoslav Grujić (arhiva)
Jelena Mrđa (foto)

tehnička redakcija:
Ivan Hrašovec (ur.), Tanja Stanković, Vladimir Stankovski, Slobodan Tasić;
lektori: Olga Babić, Živana Rašković, Ivana Stanković;
korektori: Nikola Dragomirović, Ana Ćuk Dragomirović, Stanica Milošević

internet izdanje
www.vreme.com
Marjana Hrašovec

prodaja i pretplata
Nikola Ćulafić, Milan Radović

računovodstvo
Slavica Spasojević

marketing
Aleksandar Aleksić (direktor)

e-mail: redakcija@vreme.com
telefon redakcije: 011/3234-774
telefaks: 011/3238-662

štampa: Rotografika, Subotica

ISSN 0353-8028
COBISS.SR-ID 16907266

Prenošenje, preuzimanje ili korišćenje tekstova objavljenih u Nedeljniku "Vreme" je zabranjeno. Za svako eventualno korišćenje potrebna je posebna dozvola autora i NP VREME, kao nosioca isključivih imovinskih prava na iskorišćavanje autorskih dela koje su stvorili zaposleni u NP VREME.

26 Novogodišnji miljokazi:
Labudova pesma pod jelkom
Novogodišnje noći su kao miljokazi na putu. Što je put duži, sve se više prepliću do nerazdvojivosti. U sećanju ostaju one posebno lepe ili posebno strašne, naročito bučne ili posve tihe
IVAN IVANJI

34 Razgovor:
Raša Todosijević i Marinela Kožulj
"Od Egipta, preko Grčke i Rima, romanike, renesanse do impresionizma, umetnost se samo sužavala, da se skoncentriše oko čoveka, personaliteta, da se osvoji nezavisnost pojedinca od sredine. Umetnost je ispoljavanje svoje vlastite ličnosti"
NAĐA IVANJI ŠVAB

40 Gibraltar:
Majmuni u fiskalnom raju
Nepunih sedam kvadratnih kilometara velik Gibraltar geografski pripada Iberijskom poluostrvu, London ga tretira kao svoju prekomorsku teritoriju, a Madrid kao britansku koloniju. Nakon Bregzita situacija bi mogla da se iskomplikuje
MARKO FERNANDEZ

74 Intervju:
Brano Jakubović i Vedran Mujagić, Dubioza kolektiv
"Prije nego mašine preuzmu naše poslove, narodi i narodnosti sa Balkana će preuzeti sve one poslove za koje su trenutno upražnjena mjestu u Njemačkoj. Mi smo zbog toga razvili svog robota..."
ZORICA KOJIĆ, DRAGAN AMBROZIĆ

78 Lepa Brena project
Istorija, glamur i pustoš
Olga Dimitrijević i Vladimir Aleksić teren predstave markiraju kao sveden, kao jednu veliku razvalinu na kojoj se nalazimo posle sveg užasa koji je prošao jugoslovenskim prostorom, kojim se niko nije posvećeno bavio nakon ratova
NATAŠA GVOZDENOVIĆ, JOVANA GLIGORIJEVIĆ

Fotografija na naslovnoj strani: Marija Janković

Španskih boraca 74, 11070 Beograd, Srbija, + 381 (0)11 31 00 000
www.holidayinn.com/belgrade

SENKE SU I DAL MASKE PADAJU

“Želim da verujem da ima mnogo Taneta i da su upravo to ljudi koji čine ovo naše društvo. Oni su na margini, sklonjeni, doživljavaju udarce – ali se ne predaju. To je moja vera u Srbiju i sam život zbog svega što smo prošli: ratove, raspad države, bedu, slom sistema... Jednu od poslednjih rečenica koju Tane kaže na kraju druge sezone *Senki nad Balkanom*, napisao sam ja. Elem, pred ubistvo kralja Aleksandra i na početku tog velikog nastupanja fašizma, Maja Davidović kaže: ‘Ne piše nam se dobro, nisu nas predvideli u tom novom svetu.’ Tane joj na to odgovara: ‘Njihovo je da predviđaju, a naše da ih ne jebemo dva posto.’ Mi tu bitku, naravno, ne možemo dobiti. Ali šta nam preostaje? Pa, da ih ne jebemo dva posto i da guramo svoje. To je moja poruka, moj stav i filozofija svih Taneta”

JE TU, ALI BAR

Fotografije: Marija Janković

Predstavljati Dragana Bjelogrlića nepotrebno je i suvišno. Zna se, također, kako je i koliko njegov posljednji projekt – *Senke nad Balkanom* – podigao kvalitetu estetike i narativa domaće kinematografije. Nabrajanje što je sve Bjelogrliću u tom smislu pošlo za rukom kroz dvije sezone ove serije oteglo bi se unedogled – tema je to za obiman i ozbiljan kritičarski esej, a ne za kraći uvod u intervju. U svakom slučaju, *Senke* ne govore samo o periodu između dva svjetska rata, već i o ovom našem, današnjem vremenu; govoriće i o budućem, sva je prilika, s obzirom na to kako na Balkanu stvari stoje. Međutim, Bjelogrlićevu seriju obilježava i još nešto. A to je prvi autentičan srpski detektiv, antiheroj koji stoji rame uz rame sa najboljim svjetskim pandanima. Krenimo zato od njega.

"VREME": Kako je nastao lik Andre Tanasijevića Taneta?

DRAGAN BJELOGRLIĆ: Kao i uvek u svim pričama, pisci kreću od klišea: oronuli policajac, veteran Prvog svetskog rata, poprilično razočaran u život – puši, pije, uzima morfijum... Iako se naslanja na antiheroje poput Majkla Torela, inspektora Kolomba ili Filipa Marloua, lik Andre Tanasijevića Taneta nema nekog direktnog uzora. On je prototip ljudi koji žive u Srbiji: pun je frustracija, svestan u kakvom nepravednom sistemu živi, i mada mu se prilagođava, trudi se da ostane častan čovek. Tane je mnogo puta isprljao ruke, ali u ključnim trenucima daje sve od sebe da ostane na pravoj strani. Uglavnom je primoran da se služi nekonvencionalnim metodama. Ako želi da preživi, drugačije i ne može, a zna i da će uzalud potrošiti život verujući u ideale koji ovde nikad neće moći da funkcionišu. Svoje slučajeve Tane će razrešiti – pravda nije pobedila jer ona retko pobeđuje, ali je ipak neka pravda zadovoljena.

Poznajete li nekog takvog?

Ima danas mnogo Andra Tanasijevića u svim profesijama. Jer, koliko god da je neko slab, uplašen, kukavica i spreman na kompromise u ovom našem konzervativnom okruženju, mora barem da pokuša naći opravdanje za svoje postupke i da ostane čovek. Ako pravi kompromise na višim nivoima, onda makar pomaže nekim ljude oko sebe da bi, kada dođe kući, mogao da kaže: "Jesam ovde ispao govno, ali bar sam uradio i nešto ljudski i čovečno."

S čim bi se Tane nosio da se *Senke* dešavaju 2019?

Nosio bi se sa sličnim stvarima kao i u vremenu između dva rata. Dakle, sa ozbiljnom spregom kriminala, politike i biznisa. Sve je isto, onda i danas. On bi sada sedeo u stanici u 29. novembra i pokušavao na razne načine da se izbori za svoju pravdu. Verovatno bi dobijao otkaze, suspenzije... Ne verujem da bi Tane ikad otišao da demonstrira, nije on taj tip. Verovatno ne bi mnogo voleo Zapad i Ameriku, ali ne bi bio ni njihov zagriženi protivnik. Pio bi negde po kafanama na Kaleniću ili Čuburi, a kako morfijum više nije moderan, ne znam što bi uzimao, kokain sigurno ne...

Da li bi mogao istjerati svoju pravdu u slučajevima poput Krušika ili Jovanjice?

Jasno je da ih Tane sada ne bi mogao razrešiti. Ali sigurno bi pripadao ekipi koja uporno gura i gura i Krušik i Jovanjicu. Oni će se jednog dana razrešiti, i kada se to desi, Tane će biti tu.

U tom guranju da li bi, na primjer, došao u redakciju "Vremena" i dao nam informacije o zataškavanju, trgovini uticajem i sličnom?

Ukoliko smatra da to može pomoći u razrešavanju slučaja, sigurno. U suprotnom, ne.

Zašto pored režije "Senki" igrate i lik Taneta?

Kada je Steva Koprivica napisao prvu verziju *Senki*, koja se dosta razlikovala od ovoga što je na kraju ispalo, dao je Tanetu premise tog antiheroja o kom sam govorio. Steva je to napisao za mene... Uglavnom, prvu verziju prve epizode pročitao sam pre nego što ću početi da radim *Montevideo*, projekat na kome donosim odluku da se bavim režijom. I, naravno, posle želim da režiram i *Senke nad Balkanom*. E sad, rekao sam sebi da neću da glumim kada režiram, bar ne veće uloge, a opet, kako da odolim i ne odigram Taneta? Video sam da taj lik nosi nešto što lično jako dobro osećam, što mogu da iznesem i što me jako provocira. Ako se osvrnem na svoje dosadašnje uloge, uvek sam igrao antiheroje – od *Crnog bombardera*, preko *Eksera*, Milana u *Lepim selima*, Ludog Kureta u *Ranama*... To su ljudi sa margine, kontroverzni likovi koji su mi ušli u krv... I baš u Tanetu sam prepoznao sve što me obeležava kao glumca.

Koliko ste se identificirali s ovim likom?

Mnogo. Možda zbog moje iluzija da danas ima mnogo Taneta. A možda ih, zapravo, i nema. Međutim, želim da verujem da ih ima i da su upravo to ljudi koji čine ovo naše društvo. Oni su na margini, sklonjeni, doživljavaju udarce, ali se ne predaju. To je moja vera u Srbiju i sam život zbog svega što smo prošli: ra-

■ “Prvi svetski rat je verovatno ključni događaj 20. veka. Naime, 1918. srpska država i srpski narod ulaze u veliku ideju i veliku avanturu zvanu Jugoslavija. To je najveća vizija južnoslovenskih naroda u istoriji. Ona i taj rat će obeležiti čitav dvadeseti vek, a i dan-danas ih živimo. Ili, što bi rekao Mustafa Golubić u devetoj epizodi druge sezone *Senki*: ‘Sunce li ti jebem, ovaj rat nikako da stane.’ Mislim da tu rečenicu i sada možemo da izgovorimo. Rat na Balkanu nikako da se završi”

tove, raspad države, bedu, slom sistema... Jednu od poslednjih rečenica koju Tane kaže na kraju druge sezone, napisao sam ja. Elem, pred ubistvo kralja Aleksandra i na početku tog velikog nastupanja fašizma, Maja Davidović kaže: “Ne piše nam se dobro, nisu nas predvideli u tom novom svetu.” Tane joj na to odgovara: “Njihovo je da predviđaju, a naše da ih ne jebemo dva posto.” Mi tu bitku, naravno, ne možemo dobiti. Ali šta nam preostaje? Pa, da ih ne jebemo dva posto i da guramo svoje. To je moja poruka, moj stav i filozofija svih Taneta koje prepoznajem danas. Zbog toga sam toliko i želeo da odigram taj lik. Kredo *Senki* jeste da su nama senke sudbina – teško da će Balkan ikad biti jedan uređen sistem gde važe pravila civilizovanog sveta, ali dok god postoje ljudi koji se odupiru i pokušavaju da se izbore za pravdu, dotle ima šanse.

Tane kreće u periodu između dva rata. Zašto ne prije ili poslije?

Prvi svetski rat je verovatno ključni događaj 20. veka. Tad je sve počelo. A Balkan, Srbija i, posebno, srpski narod i dalje osećaju njegove posledice. Naime, 1918. srpska država i srpski narod ulaze u veliku ideju i veliku avanturu zvanu Jugoslavija. To je najveća vizija južnoslovenskih naroda u istoriji. Ta vizija i taj rat će obeležiti čitav dvadeseti vek, a i dan danas ih živimo. Ili, što bi rekao Mustafa Golubić u devetoj epizodi druge sezone *Senki*: “Sunce li ti jebem, ovaj rat nikako da stane.” Mislim da tu rečenicu i sada možemo da izgovorimo. Rat na Balkanu nikako da se završi.

Kada pravim seriju o prošlosti, ne mogu a da ne razmišljam iz ovog vremena. Moguće je da kao autor te paralele pravim intuitivno. *Montevideo* sam hteo da snimim kao romantičnu, lepu priču o građanskom društvu u Srbiji i Jugoslaviji između dva rata. Što kažu Amerikanci, *good feel movie*. Te 2009, 2010. ili 2011. trajala je svetska ekonomska kriza i loše smo se osećali jer je bilo jasno da nešto nije u redu i da dolaze neka nova vremena u kojima se ničemu dobrom nismo mogli nadati. U takvoj situaciji imao sam potrebu da napravim nešto lepo i optimistično. Međutim, kad sam ozbiljno počeo da istražujem taj međuratni period, uvideo sam čega sve tu ima: to su i putevi droge, i VMRO, i ustaše, i strane sile, i Pera Živković, i Rade Pašić... A pošto je već bila napisana prva epizoda *Senki nad Balkanom* – tada se zvala “Senke Kalemegdana” – odlučim da radim seriju o drugoj strani tog vremena.

Jugoslavija je, kao najvažniji modernistički projekt južnoslavenskih naroda, i dalje prisutna. Tko je bio bolji – ljudi koji su stvarali tu državu ili ovi što su je srušili?

Naravno da su bolji ovi koji su je stvarali, tu nema nikakve dileme. Kada malo razmislim o svojim dosadašnjim autorskim projektima, ali i onim koje spremam, svuda je Jugoslavija prisutna. *Montevideo* je oda tom vremenu i Jugoslaviji iz ugla drugačijeg od onog u *Senkama*. Moj sledeći projekat je Toma Zdravković, veliki pevač i veliki Jugosloven. Spremam i “Slučaj Vinča”, odnosno kako je Jugoslavija 1958. htela da napravi atomsku bombu.

Obrni-okreni, izgleda da mi je Jugoslavija opsesija. Još nisam izašao iz nje. U glavi i dalje živim u Jugoslaviji i bavim se njome kao ogromnom idejom za koju je narod kome pripadam dao milion glava. Posle toga je napravio i mnogo grešaka, ali i dalje mislim da su svi ovi koji su zajedno sa Srbima ušli u Jugoslaviju nekako brzo zaboravili tih milion glava. Mogli su zarad njih i da nam oproste neke greške. Ali eto, nisu oprostili. To ne govorim kao opravdanje već, prosto, kao rekapitulaciju. Period između dva rata jedan je od najzanimljivijih u istoriji, a pogotovo na Balkanu, gde je stvorena nova velika država u kojoj se, kako smo posle videli, mnogi nisu komotno osećali. Možda je Jugoslavija bila prevelika ideja za svest njenih naroda; oni kao da joj nisu bili dorasli.

Šta je nastalo poslije Jugoslavije?

Imam utisak da se osnovne stvari nisu promenile, samo su dobile novo ruho. Mislili smo da su devedesete konačni rasplet – krvavi rasplet, ali rasplet. Sada vidimo da nije bilo raspleta. Sve još uvek traje, senke su još tu. Ni posle trideset godina od kako smo se podelili, nismo počeli da živimo kao dobre komšije. I dalje je isti vokabular, isto generisanje mržnje iz istih pozicija. Međunacionalni odnosi na prostorima bivše Jugoslavije suštinski se nisu promenili. Kada je odgledao drugu sezonu *Senki nad Balkanom*, jedan prijatelj mi je rekao: “Pa ti ovo možeš da guraš do današnjih dana.” To i jeste moj osnovni osećaj.

Međutim, stalno se idealizira prošlost. Kako stvari stoje, tako će biti i sa devedesetim, ako ih već nisu idealizirali...

Govorio sam na promociji knjige *Devedesete* i rekao kako hvatam sebe da o tim godinama pričam kao o nekom romantičnom vremenu, a nije moglo gore biti. To je, verovatno, pitanje psihologije: kada je nezadovoljan sadašnjim stanjem, čovek kaže kako je nekad bilo »

“Ukoliko će te naterati da ćutiš saznanje da ćeš biti izvrgnut blaćenju ako slobodno kažeš šta misliš – izgubio si bitku. I ako si spreman da tu bitku izgubiš u ozbiljnim godinama, šta ćeš reći svojoj deci? Svi moraju da se zamisle jer će jednom sve ovo proći i deca će ih pitati: šta si ti, tata, radio kad se sve to dešavalo”

puno bolje. Sećam se koliko smo svi čekali da se oslobodimo socijalizma i da uđemo u višepartijski sistem da bismo sada – barem ja – žalili za tim vremenom. Pita me sin: “Da li si ti, tata, komunjara? Znaš šta su sve oni radili? Zašto onda idealizuješ Komunističku partiju?” Ja tad pokušam da mu objasnim kako sam živeo sedamdesetih i osamdesetih kada nije bilo logora, progona, nacionalizacije imovine i svega što je obeležilo početke jugoslovenskog socijalizma i da je to bilo vreme novog talasa, putovanja, negovanja pravih životnih vrednosti... I da sad ne pričam dalje o socijalizmu. Da me sada neko pita da li je bilo bolje 1988. ili 1998, 2008. i 2018, sigurno bih rekao 1988. Odmah i na prvu! Da li je to istina, ne znam. Neki kažu, da 1988. nije bila takva kakva je bila, ne bi bilo ni 1998. To ne stoji. Drugi faktori su odlučili, odnosno naša glupost i te senke nad Balkanom su presudile da 1994. kao Jugoslavija ne budemo prva članica Evropske unije – a tada smo to mogli kao prva zemlja socijalističkog bloka. Sada kao Srbija to nikad nećemo postati.

Da li vam zemlje nasljednice Jugoslavije djeluju kao duboka evropska provincija?

Naravno. A i kako bi drugačije? Čak najveći protivnici Jugoslavije moraju priznati da su jedino u vreme Jugoslavije narodi koji su živeli u njoj bili značajni na svetskoj sceni. Jer, Jugoslavija je bila bitna država – geopolitički, po broju stanovnika, po toj multikulturalnoj, multiverskoj strukturi... Da je opstala, i sada bi u Evropi igrala važnu ulogu. Na drugoj strani, sve ove države proistekle iz nje potpuno su nebitne. E sad, neko može da kaže: baš me briga da budem neki faktor, hoću da živim u uređenom dvorištu, neću više da znam za Srbe, Albance, Hrvate i sve ostale. Međutim, to ne ide tako. U periodu od osamdeset godina mi smo imali urbane centre koji su zajedno disali – Beograd, Zagreb, Ljubljanu, Sarajevo, Novi Sad, preskočiću neki grad... Oni su korespondirali i nisu dozvoljavali ešalonima primitivaca da zagospodare jer su bili i intelektualno i kulturno i civilizacijski usko povezani. Sada, kada smo svi ostali sami sa sobom, u svim tim državama došlo je do navale primitivaca koji više-manje kroje kapu.

Ta provincijalizacija posebno se vidi u kulturi, zar ne?

Ajde da kažemo da su Slovenci najbolje prošli. Oni su u Evropskoj uniji, fina i uređena država... Sedeo sam tako sa nekim slovenačkim umetnicima i prisećali se Jugoslavije kada su Slovenci bili neki naši Skandinavci. Iz Slovenije je uvek dolazilo nešto novo u političkim idejama, filozofiji, muzici, pozorištu, na filmu – istina – manje... A šta sad dolazi iz Slovenije? Ništa. Tako možemo da idemo od jedne do druge države bivše Jugoslavije i stignemo do Srbije. Svugde je isto. Hoću da kažem da i Nemci imaju polupismene primitivce, ali im nisu dozvolili da uzmu stvar u svoje ruke. A kod nas – negde manje, negde više – primitivci kolo vode. To živimo već godinama. S vremena na vreme pokušamo da im se odupremo, ali ne uspevamo. Pristojni i civilizovani ljudi na Balkana su stranci u svojim zemljama. U Srbiji je sigurno tako.

Da li kad pređete granicu neke od država bivše Jugoslavije osjećate da ste u inostranstvu?

Apsolutno ne. U mom slučaju postoji i ta okolnost da me na granici odmah prepoznaju, svi su veoma ljubazni, hoće nešto da me pitaju ili da se slikamo. Moja deca osećaju da su u inostranstvu, ali ja ne. I naravno da ću do kraja života ostati Srbin, ali i Jugosloven.

Intenzivno surađujete sa kolegama iz bivših jugoslavenskih republika...

U *Senkama* imam pet ili šest hrvatskih glumaca, najbolju postavu makedonskih glumaca u prvoj sezoni serije, imamo Crnogorca, tu su i Slovenci, a tek će ih biti u trećoj sezoni, ako je bude.

Kod mene se na setu malo priča slovenački, malo hrvatski, malo makedonski, radimo i sedimo zajedno. Mene to veoma inspiriše. Da li je to zbog tih malih razlika ili nekog prokletog jugoslovenstva u meni, ne znam. Ono u što sam siguran i što mogu da potpišem jeste da to daje dobar rezultat. Znam kako se i ekipa oseća: ako neki od scenskih radnika i nosi majicu sa, ajde da kažem, nacionalnim simbolima, čim dođu ovi iz Slovenije, Hrvatske ili Makedonije, oni ih malo sakriju, nije im prijatno. Gledam kako uživaju u zajebanciji, idu na piće, a onda sledi neizbežna rečenica: “Jeste da je Hrvat, ali je stvarno dobar čovjek.”

Jugoslavija je bila velika država sa velikim potencijalima upravo zato što je počivala na malim razlikama. Zato se tako krvavo i raspala.

Što vam to govori?

Nije Jugoslavija slučajno nastala, i mislim da je mnogo prirodnije da ona postoji nego šest ili sedam malih država. Ako bi čovek uključio mozak i racionalno razmišljao, shvatio bi koliko su ti prostori isprepleteni. Jako je teško to ograničiti onako kako to politika stalno pokušava. Život i pre svega kultura stalno probijaju te zidove, čak i u ovim jako lošim uslovima; posebno mislim na odnose između Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, da ne pričam o Crnoj Gori, Kosovu i tako dalje. Hoću da kažem, kad god neko beogradsko pozorište gostuje u Zagrebu karte su rasprodate i obrnuto. Jednostavno, upućeni smo jedni na druge.

Zašto smo onda i dalje taoci nacionalizma i šovinizma?

Zato što nismo izašli iz vrtloga devedesetih. One su obeležile čitavu moju i generaciju posle mene. Kada pogledamo ko je danas na vlasti u Srbiji i kakav ti ljudi imaju pogled na svet, jasno je da smo i dalje u devedesetim, samo je novi model.

“Kad je došla ova vlast, rekao sam da je to kazna za zločin ovih pre njih koji nisu napravili normalno i uređeno društvo. Mi sad živimo tu kaznu. To mi, sa ove distance, izgleda kao potpuno logičan rasplet: kada odmah posle Petog oktobra nismo uspeli da se oslobodimo balasta devedesetih, logično je da su na vlast došli ljudi koji nisu za evropske vrednosti bez obzira na to šta govore”

Nadam se da će odlazak ove vlasti razbiti taj začarani svet i da će nove generacija kad preuzmu ovu zemlju okončati te frustracije i tako konačno steći priliku da naprave nešto novo.

Kako vidite mogućnost da ova vlast ode? Šta biste pomislili da vam je netko prije deset godina rekao da će se ljudi iz devedesetih vratiti na vlast?

Otići će i oni jednog dana, možda i brže nego što nam to sada izgleda. Ne znam samo da li će na nekim izborima pobediti politička opcija koja će zaista obrisati jedan način mišljenja i reformisati naše društvo – trenutno je ne vidim. Verovali samo da će se to desiti Petog oktobra, ali nije iz raznoraznih razloga. Kada posmatramo sa distance taj period, možda i možemo da kažemo šta bi bilo da nije ubijen Zoran Đinđić ili da nije bila ekonomska kriza 2009. koja je razvalila sve... Međutim, ostaje da smo i hteli iz sve snage i na brzinu da sustignemo taj svet koji nam je odmakao devedesetih; žurilo nam se da u prvoj deceniji ovog veka nadoknadimo zaostajanje iz devedesetih. Pa je usledila brza privatizacija, koja se uglavnom pretvorila u pljačku. Pa donošenje formalnih zakona za koje nismo bili suštinski spremni i slično. Na kraju, jedino u čemu smo uspeli jeste, kao što vidimo, da se vratimo u devedesete. Svi akteri na aktuelnoj političkoj sceni su uglavnom akteri iz tih godina; svi urednici medija takođe. Možda to i jeste neki prirodan put kad već nismo uspeli da se reformišemo i uradimo ono što smo želeli. Mislim i da smo potcenili devedesete i ono što se tada dešavalo: svu tu krv što je pala, odliv mozgova, legitimizaciju primitivizma, kriminalce sa službenim značkama... Srbija je pokušala posle Petog oktobra da uhvati voz civilizovane Evrope, i to ne onaj geografski ili Evropske unije, već civilizacijskih vrednosti. Nije u tome uspela.

Kakav je ovaj aktualni model devedesetih u odnosu na original?

Isti je to način mišljenja, samo upakovan u iskustvo sveta kakav je danas – sada imamo formalno demokratiju i privatne medije, ali u rukama klike na vlasti. Slobodan Milošević je sve kontrolisao preko države, a ovi su sve pokupovali. »

Ta forma zadovoljavanja demokratskih pravila sprovodi se na balkanski, izvitoperen način. Ne znam ni kako da to nazovem – formalno je sve po pravilima kakva svet nalaže, a opet znamo šta živimo. Suštinski, reč je o jednom populističkom i autoritarnom režimu gde je sve strogo kontrolisano, pa čak i više od toga. Imamo i tu surovu borbu sa neistomišljenicima – ljudi više ne idu u zatvor kao u komunizmu, ali su žrtve tabloidnih laži i blaćenja kao i drugih novih metoda, očigledno jako dobro usavršenih u tim medijskim centrima.

Kad je došla ova vlast, rekao sam da je to kazna za zločin ovih pre njih koji nisu napravili normalno i uređeno društvo. Mi sad živimo tu kaznu. To mi, sa ove distance, izgleda kao jedan potpuno logičan rasplet: kada odmah posle Petog oktobra nismo uspeli da se oslobodimo balasta devedesetih, logično je da su na vlast došli ljudi koji nisu za evropske vrednosti bez obzira na to šta govore. Njihova ideologija nikada nije bila Evropska unija, niti suštinski veruju u demokratske institucije. Svaki od njih, ako bi hteo iskreno da kaže, rekao bi: ma kakva demokratija, to je izmišljotina, nema demokratije ni u Americi... Nije istina. Ima demokratije u Americi, postoje demokratske institucije kao i u mnogim drugim zemljama.

Da li je malo trideset godina? Nije. Pa kako za tih trideset godina nismo uspeli da se pomirimo sa muslimanima, a nekad smo živeli zajedno? Iste pesme slušamo, isti mentalitet nas spaja. Kako to da i dalje i mi i oni isključivo pričamo o tom jebenom ratu, a prošlo je trideset godina? Pa to je kao da 1975. svi pričaju jedino o 1945. Ponavljam, taj vrtlog devedesetih nas ne pušta. Nisam mnogo optimističan, i samo generacije koje ne budu imale to u svom kodu moći će da idu dalje.

Kako se u tu našu "noviju istoriju" uklapaju ljudi i organizacije iz sjenke poput Apisa i Crne ruke ili Jovice Stanišića i Državne bezbjednosti?

Postoji bar u srpskom društvu ta fascinacija tajnim službama. Možda to dolazi baš od Crne ruke, jedne krajnje ozbiljne organizacije. Njeni članovi su ubili jednu krunisanu glavu, učestvovali u atentatu na drugu, a malo je falilo da i treću skinu u Solunu. Jer, kako kaže Mustafa Golubić za Aleksandra Karađorđevića u *Senkama*: "Nismo ga planirali, ali bi' verovatno došli i do njega", kad su hteli da se obračunaju sa Nikolom Pašićem i tadašnjim tajkunima. Ne mogu da proniknem da li je i pre Crne ruke postojala ova fascinacija, ali mi se čini da naš narod voli da veruje da ovo što živimo nije nešto tek tako i da postoji neko ko u tajnosti vuče konce. Uopšte nije slučajno što je Mustafa Golubić najpopularniji lik u *Senkama*; Goran Bogdan mi kaže da ne može proći ulicom, svi mu viču: "Gde si, Mustafa care!"

Vole naši ljudi tu sivu zonu, uključujući i ove građanski orijentisane. Oni posebno vole da preteruju i po njima svaki drugi čovek radi za Državnu bezbednost. Kažem im: ama, ljudi, da je to tako i da je taj DB tako jak, ne bismo mi bili ovde gde smo. Ozbiljne zemlje imaju i ozbiljne službe kao što su CIA, MI6, Mosad... Meni ove naše nekako dođu kafanski. Možda je drugačije bilo u vreme Crne ruke ili Udbe u doba Tita i Rankovića, ali meni sve to sada izgleda poluamaterski.

Kakav je vaš stav prema Apisu i Crnoj ruci?

Ti kontroverzni likovi su najzahvalniji za film i književnost. Crna ruka ima jako bitnu ulogu – svrgnula je dinastiju Obrenovića i dovela na presto Karađorđevića. Učestvovala je i u početku Prvog svetskog rata. Njihov bunt na Solunskom frontu je krenuo kada su uvideli da u najvećoj nesreći koja je zadesila narod – okupirana zemlja, progon preko Albanije – izvesna ekipa trguje sa Austrougarskom i bogati se. Oni su bili fanatici, ali baš u tom njihovom fanatizmu leži osnovno poštenje. Međutim, problem je što svet koji počiva na fanatizmu ne može biti ispravan svet.

Da li je za vas Apis pozitivan ili negativan lik u istoriji.

Ne može biti ni jedno ni drugo. Apis je pravi junak *Senki nad Balkanom*. On je i pozitivan i negativan koliko i Mustafa Golubić.

Obojica su bila fanatici ideje. Kako se odnosite prema njima?

Moj odgovor na ovo pitanje će biti kontroverzan kao što su bili i ti ljudi. Fanatizam generalno nije dobar. Ali, malo mi fali tih fanatika koji ideju stavljaju ispred materijalnog bogatstva, dobrih kola i sličnih stvari. Mislim da bi današnji svet bio mnogo zanimljiviji, ispravniji i pravedniji da je malo više tih fanatika – ideoloških,

nikako verskih ili nacionalnih. Ljudi za koje me pitate, imali su ideju o pravednom svetu. Možda su je sprovodili na loš način, ali njihov motiv nije sporan. Opet se vraćam na pitanje zašto Srbija između dva svetska rata. Pa zato što su tada postojale velike ideje. Komunizam je velika ideja. Posle se izrodila u to što se izrodila, ali ne možemo reći da borba za pravdu, jednakost, slobodu, radnička prava nije važna i da to nisu prave vrednosti. Ali, kako da kažem, komunizam nije odgovorio na iskušenja na pravi način.

Da li je završeno s tim idejama?

Naravno da nije. Mislim samo da je pogrešno vraćati se na marksizam, mora se naći novo filozofsko uobličenje. Pravda i sloboda uvek su bile inspiracija svih najvećih umova, umetničkih dela i svega ostalog što je pokretalo istoriju. Možda ovo zvuči opšte i patetično, ali je tako.

Zadržimo se još malo na Apisu. Zašto smo i dalje toliko fascinirani njime?

Kada bismo krenuli da nabrajamo kojim institucijama veruje običan građanin, ostali bismo na prstima jedne ruke. Ipak, i u takvom sistemu čovek mora u nešto da veruje. To onda ispadnu poje-

“Slobodan Milošević je sve kontrolisao preko države, a ovi su sve pokupovali. Ta forma zadovoljavanja demokratskih pravila sprovodi se na balkanski, izvitoperen način. Ne znam ni kako da to nazovem – formalno je sve po pravilima kakva svet nalaže, a opet znamo šta živimo. Suštinski, reč je o jednom populističkom i autoritarnom režimu gde je sve strogo kontrolisano, pa čak i više od toga”

dinci i organizacije koji će sve dovesti u red ili koji pak sve drže pod kontrolom. Dakle, ima neko u sivoj zoni ko o svemu brine. Mislim da je to ta naša pusta i tužna sudbina.

Istoriju o kojoj govorimo obeležile su i dve velike, vanserijske ličnosti – kralj Aleksandar Karađorđević i Josip Broz Tito. Ima li paralele između njih?

Gledajući istorijski, Tito je ukrao Aleksandrovu ideju. U Makedoniji, Bosni i Hercegovini ili Sloveniji niko neće reći da je kralj Aleksandar napravio Jugoslaviju, nego Tito. Možda je to i delimično tačno jer je Titova Jugoslavija bila pravednija – imala je šest naroda, priznate su i narodnosti, pa su se svi oni tu komotnije osećali. Ipak, istorijska je činjenica da je Aleksandar stvorio Jugoslaviju, a Tito nastavio dalje njegovim putem preuzevši mnogo toga, uključujući i pokušaj da zavede integralno jugoslovenstvo; međutim, kao pragmatičan čovek, brzo je shvatio da od toga mora da odustane. Mada su to dve sasvim različite ideologije, paralele sigurno postoje, s tim da je Aleksandar kao vladar bio mnogo naivniji od Tita.

Kako danas gledate na Tita?

On je bio neka vrsta faraona koji je gušio slobodnu misao, postojala je samo jedna partija... To već dosta govori o prirodi njegovog režima. A s druge strane, u isto to vreme, postoji i crni talas u filmu, Klub književnika, nema kriminala, neguju se ispravne vrednosti i slično. Postojao je čitav niz subverzija u kulturi gde su vešto plasirane razne opozicione ideje... Ja sam rođen 1963. Kroz maglu pamtim sedamdesete, za razliku od osamdesetih kada više nije bilo Tita. Osamdesete su bile značajne godine. Živeli smo, dakle, neko Titovo nasleđe za koje smo znali da mora da se promeni, i ono se menjalo, sve je bilo mnogo liberalnije i delovalo je da sve ide u dobrom pravcu. Nažalost, samo je delovalo...

To je bilo poslije. Da li bi 1941. Andra Tanasijević Tane otišao u partizane ili u četnike?

Pošto ja kreiram *Senke nad Balkanom*, otišao bi u partizane!

S vremena na vrijeme sadašnji vlastodršci vole da se upoređuju sa Titom, poput predsjednika Srbije, Aleksandra Vučića...

Ovo je sada jedna potpuno nova, pragmatična generacija. Kad im zatreba kralj – uzmu kralja, kad im zatreba Tito – uzmu Tita, kad im zatreba Draža – uzmu i njega zajedno sa Lekom Rankovićem... Neću reći ništa novo, ali sve te njihove partije više su kompanije nego političke stranke. Tu su medijski savetnici, spin-doktori i tako dalje: oni koriste svaku moguću polugu da se na njoj podignu...

Živimo u duboko podijeljenom društvu. Kako vidite ulogu javnih ličnosti u današnjoj Srbiji?

Dugo sam pokušavao da se zaštitim od politike. Smetalo mi je, i dan-danas mi smeta, kada vidim da javne ličnosti stoje kao dekor iza nekog političara. To mi je smetalo i kod Borisa Tadića i kod Vučića sada. Takođe, ne verujem da čovek mora da se učlani u neku partiju da bi menjao društvo. Ako želimo da stručnost vlada, da struka vodi nezavisne i jake institucije, onda moramo ojačati struku. Verujem »

“Nije Jugoslavija slučajno nastala i mislim da je mnogo prirodnije da ona postoji nego šest ili sedam malih država. Ako bi čovek uključio mozak i racionalno razmišljao, shvatio bi koliko su ti prostori isprepleteni. Jako je teško to ograničiti onako kako to politika stalno pokušava. Život i pre svega kultura stalno probijaju te zidove, čak i u ovim jako lošim uslovima”

u jaka strukovna udruženja. I ne samo to. Ako bi postojalo jako lekarsko društvo ili udruženje dramskih umetnika ili pisaca, advokata, arhitekata i drugih, onda ne bi morale partije da nas izvode na ulicu kada bilo ko na vlasti ugrozi osnovna građanska prava. Uzmimo, na primer, slučaj uzbunjivača Aleksandra Obradovića. Da je nekoliko eminentnih udruženja novinara, književnika, dramskih umetnika, pisaca, arhitekata, advokata, lekara izašlo i reklo: nećemo da živimo u društvu u kome je čovek koji je ukazao na zloupotrebe zatvoren, Obradović bi odmah bio pušten. Ovako, kada to radi neka partija, većina kaže: e, to je interes te partije. Znam da je do ovog mog ideala udruživanja jako teško doći, ali

“Moja dužnost kao čoveka koji se bavi javnim poslom jeste da ne žmurim na nešto za šta svi vidimo da nije pravedno ni pošteno i da ne vodi u dobrom pravcu. Senke su i dalje tu, ali bar maske padaju”

i dalje radim u tom pravcu. Ne vidim se u nekoj političkoj organizaciji niti kao političar, ali nikad ne reci nikad, možda me stvarnost i budućnost demantuju, iako mislim da neće. Međutim, javna ličnost mora da govori, posebno kada su smutna i teška vremena. Postoje možda neki mirniji periodi kada ne moraju, ali kada su vremena gde se osećamo ugroženim – a to je period u kome mi intenzivno živimo u poslednjih nekoliko godina – obaveza svake javne ličnosti je da reaguje. Nema pravo da kaže ja samo radim svoj posao.

Dakle, ćutanje se ne broji.

Ne broji. Biti javna ličnost je privilegija, ali i obaveza da se reaguje na devijacije

Sam u svom ogledalu

Djeluju da su *Senke nad Balkanom* vaš najličniji projekt. Režirate, glumite, pisali ste scenario...

I u *Montevideu* sam učestvova u pisanju. To su bili moji počeci, nisam bio toliko involviran. Što se *Senki* tiče, tu sam od starta ušao celim bićem. Zato i govorim da ne znam da li ću uraditi treću sezonu pošto me to obuzima sto i pedeset posto. Tako se desilo. Ulazeći u *Senke* ja sam napravio taj svet, a onda je on obuzeo mene i ne pušta me. U pravu ste – i te kako jeste lično. Novinarima sam pred početak druge sezone rekao da su *Senke* moje ogledalo, ovo je nešto što trenutno najbolje znam i umem.

Imate li uzor kad je riječ o režiji?

Teško pitanje. Razmišljao sam dugo ko bi to mogao biti, makar i nesvesno. Mogu da pričam čije filmove volim u svetskoj kinematografiji i tako bih, verovatno, došao do Martina Skorsezea. Ali to bi rekao i svaki drugi reditelj. A opet, u prvoj sezoni *Senki* sam se trudio da imam citate Živojina Pavlovića. On nije samo uticao na mene nego i na čitavu jednu generaciju. Imam malo i Slobodana Šijana. Na primer, u sceni kada Makedonci dolaze u onom kamionetu. To izgleda onako šijanovski i, uopšte, čitava ta Jatagan mala. To su sve uticaji iz filmova koje volim i uz koje sam odrastao. Tu bih svakako spomenuo i Gorana Markovića i Žiku Mitrovića. Ali ne mogu da kaže da imam neki konkretan uzor. Iskreno.

A šta ste naučili od režisera s kojim ste radili kao glumac?

Od svakoga ponešto. Kada je reč o pristupu i načinu rada, na mene je dosta uticao Goran Gajić i rad na seriji *Vratiće se rode*. U jednom trenutku je Goran morao da ode u Ameriku dok smo snimali i vrlo brzo emitovali. Imali smo prednost od nekoliko epizoda, ali se to stalno smanjivalo. Tada je nastala frka, šta ćemo i kako ćemo. Goran mi je jednostavno rekao da režiram ja. Tako je ispalo da sam faktički režirao dve epizode. Tada sam prvi put seo iza kamere i morao nastaviti u Gajićevom stilu. Preuzeo sam i njegov način rada, da bih kasnije razvio svoj.

Koliko vam je u svemu tome pomoglo glumačko iskustvo?

Znate kako, najbolju saradnju kao glumac imao sam sa rediteljima gde smo se mi vrlo brzo i intuitivno razumevali, bez mnogo priče. Kada se scena dobro postavi, kada se dobro shvate karakteri koje glumci igraju, onda reditelj jako malo govori na setu. Moje iskustvo pokazuje da kad vidite reditelja da mnogo objašnjava na setu, taj nije nešto dobro uradio. Sve što znam iz iskustva jeste da su najbolji reditelji mnogo razgovarali sa glumcima na pripremama: kada se dođe na set, on postavlja scenu, a glumci predlažu izvesne promene ili nešto drugo što im više odgovara. To se nekako odmah uklapa i zajednički se dolazi do rešenja. Tako sam najbolje kao glumac radio sa rediteljima i kao reditelj sa glumcima. Jako retko se desilo da mi je glumac nešto predložio, a ja mu rekao da to ne dolazi u obzir; uvek smo raspravljali i zajednički dolazili do rešenja. S te strane sam veoma fleksibilan, baš zato što imam glumačko iskustvo. Kolege glumci mi kažu da su to uvek osećali. ¶

u društvu. Možeš, prijatelju, da radiš svoj posao, ali na nepravdu moraš da reaguješ... Ovde dolazimo i do te tanke linije političkog angažmana i onih što bi posle ovog intervjua odmah da me svrstaju u određenu političku partiju. Nisam član nijedne partije, niti želim da budem političar, ali čim iskažem svoje političko mišljenje kao javna ličnost, jedni bi odmah da me prigrle, a drugi da odgurnu. Naše društvo ne sme da bude partijsko ako želi da bude građansko. Zašto bih ja morao da automatski tražim lidera koji "pokriva" ovo što sam ovde ispričao? Baš mene briga za lidere – ja sam čovek koji tako misli i koji se za to borio i bori. Zahvaljujući svom radu i nekom autoritetu koji sam stekao, slobodno govorim šta mislim. A da li ću zbog toga u ovom sistemu biti na naslovnim stranicama tabloida – verovatno hoću. Međutim, to me ne može uplašiti.

Mnogi uprkos svemu smatraju da je danas cijena ovakvog javnog angažmana previsoka...

Ili si spreman da se boriš s time ili nisi. Ukoliko će te naterati da ćutiš saznanje da ćeš biti izvrgnut blaćenju ako slobodno kažeš šta misliš – izgubio si bitku. I ako si spreman da tu bitku izgubiš u ozbiljnim godinama, šta ćeš reći svojoj deci? Svi moraju da se zamisle jer će jednom sve ovo proći i deca će ih pitati: šta si ti, tata, radio kad se sve to dešavalo? Da li si reagovao, da li si ćutao ili možda klimao glavom da bi se okoristio? Možda će neko reći iskreno: plašio sam se jer sam imao malu platu. Na te egzistencijalno ugrožene ljude ne mogu nikad da se naljutim. Ali na ove druge, kojima egzistencija nije u pitanju, niti im se može desiti bogzna šta, a znaju i ćute, e tu ne mogu da budem tolerantan.

Da li nekad zapitate zašto mi je sve ovo trebalo?

Bilo je toga. Recimo, kad sam pokušao da napravim filmski festival u Novom Sadu. Ili kad sam gledao šta su radili neki ljudi sa kojima sam protestovao devedesetih kad su ušli u politiku.

Dakle, nećete ćutati nego gurati kao Andra Tanasijević?

Sebe doživljavam kao ličnost koja živi čitav život u ovoj zemlji i u ovom društvu. Bavim se njima kroz svoja dela i naravno da imam mišljenje o tome šta se dešava. (Zašto bih ja bio samim time politički angažovan?) Neko će se složiti sa ovim što sam rekao, neko neće, a nekog će to možda naterati da razmisli. I to je to. Moja dužnost kao čoveka koji se bavi javnim poslom jeste da ne žmurim na nešto za šta svi vidimo da nije pravedno ni pošteno i da ne vodi u dobrom pravcu. Senke su i dalje tu, ali bar maske padaju.

Na kraju, šta bi nam Tane poručio za 2020?

Umem da namirišem tuču u kafani. ¶

FILIP ŠVARM

DRAGAN ILIĆ

Pregled 2019.

Dva smo sveta različita

Mediji su, a naročito televizije, u srpskoj politici važniji od programa, od personalnih rešenja, od vizije političara; medijska obraćanja veoma često i kod vlasti i kod opozicije predstavljaju jedini vid aktivnosti

Protekla godina u Srbiji bila je godina dramatične društvene polarizacije na političkom planu. Ogledalo tih podela bili su i mediji, u najvećoj meri televizije.

Pre tačno godinu dana, na samom kraju 2018, zauzete su pozicije u medijskom ratu vlasti i opozicije kada je Telekom kupio dva kablovska provajdera, a zatim je Kopernikus postao vlasnik dveju televizija sa nacionalnom pokrivenošću za famoznih 180 miliona evra. Borba za glasove birača vodi se preko borbe za korisnike usluga jednog od dva glavna operatera SBB i Telekoma.

Tako u medijima smo dobili dve realnosti: jedna na kojoj se otvaraju putevi, sve cveta, svi fanatično aplaudiraju vlasti i druga, gde seređaju afere, jedna za drugom, bez reakcije institucija i bez epiloga. Šizofrena pozicija u koju su postavljeni gledaoci ponovo zahteva opredeljivanje, jer teško je zamisliti da danas provedete nekoliko sati prikupljajući informacije iz različitih izvora, pa nakon toga formirate svoje mišljenje. To bi, u mentalnom smislu, osim vremena zahtevalo i neku vrstu unutrašnjeg dijaloga, vaganja argumenata obeju strana, bez emocionalne pristrasnosti. Da se ne lažemo, tako se kod nas ne gleda televizija, pa se od gledalaca sistematski prave navijači jedne ili druge strane.

Mediji su zato čitave godine bili osnovna tema razgovora o predstojećim izborima. Mesecima su predstavnici vlasti i opozicije polemisali uz posredstvo nevladinih organizacija i delegacija parlamentaraca EU. Na početnim sastancima bio je simptomatičan nedostatak predstavnika novinarskog esnafa i medija. Zato sam dobio utisak da se, čak i kada žele da se nešto dogovore, političari u Srbiji bave medijima kao nekom vrstom postizbornog plena, koji su spremni da podele sa opozicijom u određenoj meri.

ISTORIJSKI ŠTRAJK VLASTI

Mediji su, a naročito televizije (u prvom redu RTS kao javni medijski servis), u srpskoj politici važniji od programa, od personalnih rešenja, od vizije političara; medijska obraćanja veoma često i kod vlasti i kod opozicije predstavljaju jedini vid aktivnosti; bitni su jer, osim kontrole nad informacijama, nude surogat za nedostatak političke vizije i konkretnih aktivnosti. Ovo je vidljivo u apsolutno svakoj oblasti koju je vlast promovisala, od digitalizacije do otvaranja puteva.

Na TV ekranima sve radi, u životu baš nije tako. Opozicija, sa druge strane, osim upotrebe društvenih mreža kao alternativnog kanala komunikacije sa simpatizerima, koristi malobrojne raspoložive TV kanale za pokretanje važnih tema vezanih prvenstveno za korupciju. Tako smo stigli do nekoliko pokušaja da se skrene pažnja na rad RTS-a. To se dešavalo u, po mom mišljenju, nesrećnim pokušajima opsade RTS-a. Znate ono – kuc, kuc, Boško je, ili motorne testere u hodniku, uz pitanje, krik ili naredbu: "Vodite me tamo gde se emituje Dnevnik!" Ta petooktobarska politika pokazala se apsolutno neefikasnom, baš kao i preuzimanje kontrole nad višemesečnim građanskim protestima od strane opozicionih političkih stranaka. Posle mitinga opozicije o stanju u medijima dobili smo "Istorijski štrajk vlasti," o kojem je čak izveštavao CNN. Da vas podsetim, ministri i predsednica Skupštine su najavili štrajk, srećom, Vulin je stavio štrajk glađu na suspenziju. Da se razumemo, u svakom momentu je spreman da glađa i žeđa za medije i predsednika Vučića.

Ovaj bizarni primer nije ostao usamljen. Recimo, ministar Ljajić tužio je sam sebe zbog višemesečnih napada radikala u Skupštini. Čoveka su mesecima prozivali kao narko-bosa, a vlada se baš nije pretrgla braneći ga. Sad ima napismeno da nije narko-diler. Ovu metodu je nedavno iskoristio čelnik SNS iz Novog Sada Vučević kada je tužio Vučića posle "afere Jovanjica". Nadaju se i oni papiru na kojem će pisati da niko iz vrha vlasti ili njihovog okruženja nema veze sa četiri tone marihuane i vlasnikom plantaže sa kojim su voleli da se slikaju.

Kao odgovor opoziciji i protestima ispred Pinka, nastao je projekat DJ Žex. Mitrović sada ređe piše (mada nije potpuno odustao), već više voli Pink paradu ljubavi, pretpostavljam prema vlasti.

NOVINARSKI POKUŠAJI ATENTATA

Bez obzira na pravosudne kalambure, nesporna činjenica je da važni procesi još traju uz ozbiljne opstrukcije i obesmišljavanje rada sudova. To su, u prvom redu, suđenja Jutki i Simonoviću za paljenje kuće novinara Milana Jovanovića.

Tokom čitave godine trajao je pritisak na N1, najvažniju televiziju (kablovsku) na kojoj ste mogli da čujete i glas "druge strane". Već po pravilu, novinari N1 su jedini koji na režiranim konferencijama za štampu postavljaju pitanja nosiocima najviših državnih funkcija. Tako je jedno novinarsko pitanje suludo okarakterisano kao pokušaj atentata na Predsednika. Činjenica da je Vučić imao probleme kardiovaskularne prirode bila je dovoljna da se za to optuži reporter koji ga je pitao nešto o "aferi Krušik". Vučić je ove teorije demantovao, ali po običaju, nakon višednevnog kolektivnog silovanja N1 i konkretnog novinara.

Politički autizam mogao se videti i tokom prenosa kada satima zvrji prazna sala Skupštine Srbije zbog bojkota opozicije. Neka opozicija je ipak bila prisutna, pa je Skupština postala poligon za višesatne demagoške bravure srpskih radikala. Tako je nastala podela na Tvrdu i Meku opoziciju, pravu ili lažnu, a sve u odnosu na bojkot Skupštine i izbora.

Kao što sam rekao na početku teksta, ova podela se preslikala i na odnos prema novinarima. Ko su pravi novinari, a ko sluge

režima? Ko jednostavno pokušava da opere biografiju, a ko da ućari? Prelasci iz jednog kablovskog sistema u drugi postaju nalik na prebege iz Severne u Južnu Koreju. Da se razumemo, novinari u Srbiji nikada nisu postigli pristojan nivo solidarnosti. Često se materijalna korist opisuje moralnim principima, a nedostatak profesionalizma ili ličnog moralnog integriteta maskira emitovanjem na jednom ili drugom kablovskom sistemu. Kada bi se novinarski integritet sticao promenom frekvencije ili kablovskog operatera, sve bi bilo veoma jednostavno. Nažalost, nije tako. U svim medijima imate profesionalce, samo će njihov rad biti pod sve većim pritiskom vlasti ili opozicije da opravdaju očekivanja istomišljenika. Vlast, naravno, pritiska neuporedivo jače, ali to ne znači da sa druge strane ne postoji želja za kontrolom informacija. Taj populistički način razumevanja medija se, plašim se, nije promenio.

Tako valjda treba razumeti izjavu savetnice za medije predsednika Vučića koja je otvoreno priznala: "Zovem samo Prvu i Pink." Plašim se da ćemo do izbora imati intenzivan pritisak na novinare svih televizija. Ipak, iz višedecenijskog iskustva znam da u svakoj redakciji imate one na koje pritisci ne deluju i one koji će se gurati u redu da bi se dodvorili bilo kakvoj moći. Zato su smešne pojave novinarskih moralnih gromada među kolegama iz potpuno različitih redakcija.

Pošto je opoziciji uskraćeno prisustvo na TV ekranima, ona je posegnula za društvenim mrežama. Tako su postovi na društvenim mrežama postali materijal za vesti (porodično i vršnjačko nasilje, ekologija, saobraćaj, komunalne teme), ali i za sistem demantija u vestima. To vam je ono kada u Dnevniku slušate reakciju na tvit za koji ne znate. Niko nas ne uvodi u radnju, niti daje autoru posta priliku da objasni svoju poruku. Takođe, konfuzija nastaje kada društvene mreže postanu izvor informacija. Požar na Staroj planini ili otmica petnaestogodišnjeg Petra Mitrovića iz Stare Pazove su primeri kada su objavljene informacije bile netačne i potencijalno opasne dezinformacije.

PRELAZAK KVANTITETA U KVALITET

Što se tiče sadržaja programskih šema, mogli smo da primetimo nekoliko trendova. Borba za gledanost dobila je formulu – pobedite domaćom serijom! Ovo je dovelo do hiperprodukcije, ali što reče Marks, kvantitet je nedvosmisleno stvorio kvalitet. Afirmisana je čitava generacija novih, mladih autora, naročito u najpopularnijem žanru –balkanskom krimiću. Tu spadaju "Senke nad Balkanom 2", "Grupa" i "Besa", kao delimično i "Dug moru" koji ima elemente linčovske fantastike. U ovim krimićima, čak i istorijskim, doslovno su se preplitali aktuelni politički događaji sa fikcijom autora. Zeznuta situacija, naročito kada je kriminal u pitanju. Pink je pokrenuo bar tri serije, "Crveni mesec" – istorijski ljubić sa Apisom i Nikolom Pašićem, "Psi laju vetar nosi" i "Preživeti Beograd", na čijem snimanju se pojavio sveštenik da osvešta buduće rejtinge! RTS je emitovao biser mini-seriju "Delirijum tremens" Gorana Markovića i pred kraj godine novu seriju Siniše Pavića "Junaci našeg doba".

Trend filmskih veb platformi nastavio je da raste i tokom ove godine. Sve su gledaniji HBO, Netflix, ali i Eon sa "Senkama nad Balkanom 2" gde su Srbi prvi put pozvani da "bindžuju".

Osim serija, bilo je veoma važno (u ratu operatera) gde smo gledali sportska takmičenja. Tu će tek nastati konfuzija između RTS-a, Arene, O2 kojoj Telekom pozajmljuje prenose, Sport kluba i kanala Nova Sport. 'Ajde sad se vi tu snađite.

Zato vam predlažem da obratite pažnju ko se i gde reklamira. Gde su reklame za ministarstva i javne institucije. Izveštaji REM-a govore o neprekidnom kršenju propisa o oglašavanju, počev od rijaliti programa do dužine blokova reklama. Komercijalne televizije su očigledno za poslušnost nagrađene blagim packama za kršenje propisa.

Paradoks našeg TV programa je činjenica da se sledećim temama isključivo bavio N1: Jovanjica, Megatrend, Krušik. Iako su ovo postale internacionalne vesti, ni jedna televizija nije uspela da u istom studiju suoči argumente svih koji su napadali ili branili predstavnike vlasti. Gromoglasna i unisona tišina.

Na kraju, evo nekoliko "bisera" koje smo videli tokom godine.

Francisko je ponovo Franja, nakon što ga je Predsednik pred posetu Vatikanu prekrstio. Mediji su papagajski pominjali novu transkripciju i posle se vratili na staro. Nezgodno je zvučalo da se Vučić susreo sa Franjom.

Marina Abramović je događaj sezone. U Dnevniku se kratko obratila gledaocima porukom sa papirića. Hit. Ove godine je postavljen svetski rekord u gledanosti – u pitanju je kraj megaserijala "Igra prestola".

Nažalost, kod nas te igre traju i dalje! ¶

Sve će to razum pozlatiti

Koncept scenarističke sobe (*writers' room*) gde različiti scenaristi zaista rade zajedno i istovremeno na istom scenariju, lagano pušta korenje i u ovdašnjem poimanju savremenog scenarističkog i/ili dramaturškog rada

Letos smo pisali o srpskom megatalasu televizijskih serija, a povodom dvadeset i kusur serija koje su bile u različitim fazama postprodukcije. Razmahana produkcija obeležila je i upravo završenu jesen i, na osnovu onog što smo videli, pokazala da se nismo odmakli od očekivanog i predviđenog.

Radio televizija Srbije je sa serijom *Grupa* nastavila niz vrlo dobrih radova iz podžanra kriminalističkih priča, a ovo ostvarenje je na scenu i pred oči javnosti donelo par desetina novih i novijih rediteljskih, scenarističkih i, srećom (pošto je zahtevniji i upućeniji deo publike u nas postao posebno osetljiv po pitanju boljke ziherške podele uloga i ponavljanja istih glumačkih lica iz serije u seriju, sa kanala na kanal), glumačkih imena mlađih generacija. Tu je i *Dug moru*, serija u režiji Gorana Gajića, takođe sa programa RTS-a, koja je, pak, izašla sa začudnom i dovoljno primamljivom ovdašnjom varijacijom na postavke poznate unutar talasa *nordic noir* talasa. Televizija Pink je igrala na sigurnije adute – istorijsku sapunicu *Crveni mesec* i blago komičnu dramu na temu trvenja na relacijama ruralno-urbano *Preživeti Beograd*. Srpsko viđenje sitkoma, oličeno u serijama *Neka ide život* i *Slatke muke*, ukazuje da ovdašnji TV stvaraoci imaju još dosta toga da nauče ako je krajnji cilj da dobace do lakoće i zavodljivosti anglosaksonskih uzora. Osim naročenog, izrazito je zanimljiv slučaj druge sezone serije *Senke nad Balkanom*, koja je (za ovdašnje pojmove i uzuse) pionirski prokrčila novije staze za plasman, što definitivno može biti od koristi mnogima koji tek stupaju u virove ove inflacije proizvoda serijskog sadržaja u Srbiji. Na planu ponuđenog, *Senke nad Balkanom* su uspešno nadogradile ono što je prepoznato kao kvalitet i krupan adut po pitanju zamisli, pristupa i izrade u slučaju početne sezone, a serija *Besa* je u ovom nedavnom emitovanju sa "tradicionalnijih", odn osno, nacionalnih frekvencija privukla dodatnu pažnju osvedočenih i novopridošlih poštovatelja i obožavatelja aktuelnog i, kanda, nezaustavljivog serijskog buma u našoj zemlji.

PRIMERI DOBRE PRAKSE

Ukupna slika je, dakle, preovlađujuće pozitivna, ali svakako ima prostora za unapređenje i dodatno profilisanje, pa čak i odvažnije slobodarsko poigravanje datostima unutar postojećeg produkciono-proizvodnog sistema, ma koliko se on činio ograničavajućim čak i u ovom zlatnom dobu te grane industrije zabave u Srbiji. Uvek je moguće a katkad i posve delotvorno preuzeti (i, što je iznimno značajno, prilagoditi) primere dobrih praksi sa iskusnijih i verziranijih adresa. Na primer, koncept scenarističke sobe (*writers' room*) gde različiti scenaristi i zaista rade zajedno i istovremeno na jednom scenariju, lagano pušta korenje i u ovdašnjem poimanju savremenog scenarističkog i/ili dramaturškog rada, a sva je prilika da se u punom obimu ovde uvodi i primi i postavka poznata kao *content hub* (združeni rad na razvoju sadržaja u svim domenima i aspektima pod jednim "krovom", od početne ideje do završnog oblika ili izgleda). Naravno, bez doslovnog prepisivanja tuđih i gotovih rešenja i uz uvažavanje lokalnih postavki, navika i ograničenja (ima mogućih uzora već i u komšiluku – recimo, uspešna i tražena serija *Novine* u produkciji hrvatske kuće Drugi plan). Suzimo li, pak, vizir samo na nove ili skore srpske premijerne serije, ilustraciju bismo mogli da nađemo i u primeru tri, reklo bi se, upadljivo ambiciozne nove dramske serije, čije snimanje je uveliko u toku i koje će uskoro stići pred gledaoce.

Serije *Tajkun*, *Klan* i *Močvara*, koje nastaju pod okriljem iste, novopokrenute produkcijske kuće "Firefly", a iz koje, između ostalog, u doglednoj budućnosti

GLEDAĆETE: *Klan*, *Močvara*, *Tajkun*

najavljuju i serijske adaptacije romana *Besnilo* Borislava Pekića, *Konstantinovo raskršće* Dejana Stojiljkovića, memoara Žarka Lauševića..., čedo su naručenog *content hub* pristupa, a, osim toga, očitavaju i zanimljivu i svakako potentnu odluku – da se ozbiljan i ambiciozan serijski sadržaj upotpuni angažmanom viđenih i cenjenih filmskih stvaralaca sa ovih prostora. Tu već možemo pričati o hvatanju priključka sa svetskim trendom, primetnom u toj kreativnoj fuziji serija i filma, kao starijeg mada možda u ovom trenutku posustalog, ali i dalje prestižnijeg starijeg im brata. Uz sve već pomenuto, te tri serije spaja i pripadnost kriminalističkom žanru, ali, srećom, iz različitih uglova.

Tako seriju *Tajkun*, koja će, sva je prilika, prva (već na proleće) pred gledaoce, režira Miroslav Miša Terzić, reditelj hvaljenih filmova *Ustanička ulica* i *Šavovi* (koji su zimus požnjeli dve nagrade na Berlinskom filmskom festivalu), dok je scenario delo najuposlenijeg srpskog scenariste svoje i obližnjih generacija – Đorđa Milosavljevića. Direktor fotografije je Radan Popović, snimatelj čuvenih filmova *Kako je propao rokenrol* i *Crni bombarder* i stalni saradnik slavnog i voljenog američkog reditelja, Aleksandera Pejna. *Tajkun* je zamišljen i opisan kao kombinacija trilera i porodične drame. U centru priče je Vladan Simonović, u Srbiji omražen zbog bogatstva koje je stekao tokom raspada Jugoslavije. S obzirom da je ranije iz senke mogao da upravlja svojom kompanijom, a donekle i privredom cele zemlje, političari na vlasti sada ga po potrebi stavljaju na svojevrsni stub srama, koristeći ga za jačanje svog političkog autoriteta... Naslovnu ulogu tumači Dragan Bjelogrlić, a tu su i Tihana Lazović, Vuk Jovanović, Branislav Trifunović, Marko Baćović, Hana Selimović, Neven Bujić, Vanja Nenadić, Dubravka Kovjanić, Ivan Đorđević, Miloš Petrović Trojpec, Rade Marković, Minja Peković, Olga Odanović, Anita Mančić, Toni Mihajlovski, Jelena Đokić, Svetozar Cvetković...

AKCIJA I TRILER

Serija *Klan* nastaje po scenariju i u režiji Slobodana Skerlića, poznatog po režiji filmova *Do koske* i *Top je bio vreo*. Direktorka fotografije je Maja Radošević, zapažena po snimateljskom radu u filmovima *Vlažnost*, *Pored mene* i *Ajvar*. U fokusu priče su dva provincijalna probisveta koji, uprkos brojnim preprekama, uspevaju da se svojim beskrupuloznim i surovim akcijama uzdignu u sam vrh podzemlja... Najznačajnije uloge tumače: Aleksandar Dimitrijević, Nedim Nezirović, Vladimir Kovačević, Nenad Popović, Mladen Sovilj, Ivan Zarić, Stojan Đorđević, Sava Stojanović, Uroš Jovčić, Miloš Tanasković, Miloš Petrović Trojpec, Dejan Karlečik, Feđa Štukan.

Povodom serije *Močvara*, možemo da govorimo i o izrazito voljenoj, ali i prilično zahtevnoj podvrsti, *whodunit* trileru (priči u kojoj se, između ostalog, traga za počiniteljem ubistva/ubistava). Radnja *Močvare* prati inspektora Nikolu, bivšeg huligana, koji mora da se suoči sa svojom mračnom prošlošću i svim njenim tajnama kako bi otkrio manijakalnog ubicu, koji je na izuzetno surov, ritualan način ubio tri žene, a dostupna najava sugeriše i da je "isto tako, ovo i priča o ljudima koji su istovremeno spasitelji i mučitelji, žrtve i dželati. Ovo je najzad i priča o jednom gradu koji lagano tone u močvaru svoje prošlosti". *Močvaru* režira Oleg Novković, reditelj filmova *Kaži zašto me ostavi*, *Normalni ljudi*, *Sutra ujutro*, *Beli beli svet*, *Otadžbina*..., a autorka scenarija je njegova česta saradnica, cenjena i tražena dramska spisateljica Milena Marković. Direktor fotografije je Miladin Čolaković (*Beli beli svet*, *Ustanička ulica*, *Izgrednici*, *Realna priča*...), a najznačajnije uloge igraju Goran Bogdan, Srđan Trifunović, Boris Isaković, Dejan Dedić, Nada Šargin, Marta Bjelica i Dubravka Kovjanić.

Scenaristička soba, kao i hub pristup u svojih nekoliko dostupnih varijacija, pokazali su se plodotvornima i u manje-više bliskim nam produkcionim i prikazivačkim okolnostima, tako da primere zanimljivih i kvalitetnih novijih serija imamo u gotovo svim državama unutar prstena Centralne i Istočne Evrope, gde je, doduše, pominjana evolucija dostignuta uz prisustvo i mentorski nadzor velikih igrača, poput gotovo nepogrešivog HBO-a. U trku na tom polju ovdašnji kreativci i producenti ulaze sa krupnom prednošću već vidno utabane staze, samo je još potrebno u potpunosti sagledati svoje mogućnosti i potrebe, kao i stvarne kapacitete ovog tržišta i, pritom, ono potvrđeno učinkovito na univerzalnom nivou vešto preinačiti u lokalni kontekst. Što jeste zahtevno, ali i posve moguće. ¶

ZORAN JANKOVIĆ

Seljak ne opstaje bez subvencije

Zamišljeno je da projekat "Naše selo" bude ogledni i da pokaže kako bi poljoprivredna proizvodnja u današnjem selu u Srbiji mogla da bude efikasna i kako bi moderni srpski seljak trebalo da posluje. Posle nešto više od godinu dana od početka, ekipa nedeljnika "Vreme" posetila je sela Dubočane i Mala Jasikova, udaljene pola sata vožnje severno od Zaječara i razgovarala sa seljacima koji su deo ovog programa, a planirano je da i dalje traje

"Došli su stručnjaci iz Delte zajedno sa ljudima iz gradske uprave Zaječara u oktobru prošle godine i pričali nam da postoji neki projekat", priča Miloš Joković, proizvođač voća, pretežno dunje i predsednik Mesne zajednice Mala Jasikova. "Mi o tome nismo znali ništa. To je za nas bilo nešto sasvim novo. Onda su nas pitali da li su seljaci zainteresovani da stručnjaci dođu u selo, ja sam im rekao da dođu i probaju. Stvarno je bilo interesovanje za projekat i zato su oni tu i ostali."

Projekat "Naše selo" pokrenula je kompanija Delta holding u novembru prošle godine, a vođa tog projekta Tijana Koprivica za "Vreme" govori šta ih je motivisalo da pomognu srpskom selu: "Kao ključni problem za razvoj sela i poljoprivrede, prepoznali smo nedostatak znanja o savremenoj proizvodnji. Meštani sela nisu imali priliku da ih usvoje, zato je edukacija postavljena kao prvi korak u projektu 'Naše selo'. Želimo da im pomognemo da promene navike i usvoje moderne načine proizvodnje i organizacije posla jer će im to olakšati svakodnevne poslove i doprineti boljim rezultatima. Naš cilj je da srpsko selo bude za primer, da zadrži one koji su u njemu ostali i da vrati one koji su ga napustili tražeći bolje uslove života."

IMAMO KOGA DA POZOVEMO

Miloš i Žaklina su mlad bračni par tridesetih godina. Imaju dva sina: stariji ide u peti razred u školu u susednom selu, dok je mlađi predškolac u školi u Maloj Jasikovi koja prima đake do četvrtog razreda. Trenutno ima samo jedanaest đaka. Iako mnogi stariji od njega pamte školu punu učenika, Miloš kaže da je sada situacija nešto bolja jer je do pre neku godinu broj đaka bio manji. Školska zgrada je stara 80 godina i tokom ovog letnjeg raspusta potpuno je renovirana, okrečena, sređena fasada, kupljen novi nameštaj, sve kroz program "Naše selo". Meštani kažu da je ostalo još da se uredi dvorište. Miloš i njegova supruga se desetak godina intenzivno bave voćarstvom na imanju svog dede. Deda je uključen u sve poslove oko održavanja osam hektara voćnjaka dunje, nešto

UZGOJ OVACA PO PREPORUCI "DELTINIH" STRUČNJAKA: Živorad Trucić iz Male Jasikove na svom imanju

manje jabuke, a u planu je i novi zasad šljiva.

"Baba nije nešto zainteresovana da se uključi u posao sa nama", sa osmehom kaže Miloš, kojeg je naša poseta prekinula u sred posla – ograđivanja voćnjaka. "Naša korist od ovog projekta su saveti i stručna pomoć ljudi iz Delta Agrara. Kad je sezona, ređe se viđamo jer smo zauzeti i oni i mi. Kad je lošije vreme, imamo predavanja. Cele zime i proleća držali su nam predavanja u jednoj sali u Domu kulture. Tu smo salu zajedno renovirali, imamo stolove, kompjutere, internet. Delta je donirala materijal i nameštaj, a mi smo sami radili sve građevinske radove. Samo smo zvali keramičara da postavi pločice na pod. Nije hteo ništa da nam naplati, ali mi smo ga častili."

Deltini stručnjaci dugo su obilazili sela po Vojvodini tražeći ona pogodna za program revitalizacije, ali nisu uspeli. Zatim su se odlučili da probaju u okolini Zaječara. Naime, Delta Agrar poseduje dve veoma velike farme u blizini, jedne svinja, druge ovaca, kao i ogroman voćnjak. Blizina stručnjaka, agronoma, tehnologa i inženjera zaposlenih na Deltinim poljoprivrednim imanjima bila je ključna. Za ovih godinu dana oni su stalno bili na raspolaganju svim domaćinima koji su pristupili programu "Naše selo".

"Kad god imam neko pitanje, mogu da ih pozovem", kaže Miloš i dodaje: "Ne zovem ih baš u ponoć, ali kad god mi trebaju, oni se jave, objasne mi nešto, dogovorimo se da dođu ako treba. Čini mi se da baš vole da nam dođu u goste".

Miloš se smeje i poziva komšiju Dragana Jorgovanovića, još jednog učesnika programa "Naše selo", da se pridruži razgovoru. Dragan je desetak godina stariji od Zorana, takođe je voćar, a telefonski poziv ga je prekinuo dok peče rakiju od dunje. Obojica su kupili velike kazane i planiraju da tokom zime postanu registrovani proizvođači rakije od dunje. Za to su im potrebne veće finansije, uostalom, akcizne markice moraju unapred da kupuju. Međutim, računica je jasna – ionako su glavni kupci njihovog voća destilerije i smatraju da prodajom gotovog proizvoda mogu više da profitiraju.

"Najbolje bi bilo kad bismo se svi udružili, kad bismo napravili brend našeg sela, rakiju sa geografskim poreklom", kaže Dragan i ističe njihovu spremnost da se usavršavaju: "Nas dvojica smo od Deltinih stručnjaka saznali za tromesečni kurs na Poljoprivrednom fakultetu u Beogradu o proizvodnji voćnih rakija. To smo sami sebi finansirali."

Pored predavanja u selu i praktičnih demonstracija na njivama, u voćnjacima, štalama i na pašnjacima, učesnici projekta imali su priliku da posete i druga poljoprivredna gazdinstva Delta Agrara kao što su ona u Čelarevu, Apatinu ili Staroj Pazovi. Takođe, organizovane su posete poljoprivrednim sajmovima u Novom Sadu i Riminiju. Međutim, osim stručne pomoći, projekat "Naše selo" omogućava i pristup finansijskim instrumentima za nabavku mašina i sirovina za unapređenje proizvodnje.

"Zajedno sa kolegama iz Delta Agrara obišli smo sva domaćinstva koja su se prijavila za naš program", kaže Tijana Koprivica. "Za svako gazdinstvo napravljen je individualni biznis plan, predlog šta treba da popravi u svojoj proizvodnji i na koji način može da je unapredi. Na osnovu ovih planova, oni koji su želeli dobili su sredstva iz kredita Erste banke, a kamatu na kredite preuzeo je na sebe Delta Agrar."

Najpreduzimljiviji poljoprivrednici uzeli su kredite u iznosu oko 200.000 evra. Pojedinačni krediti se kreću od nekoliko hiljada do dvadesetak hiljada evra.

"Ja sam uzeo blizu 16.000 evra", kaže Miloš i nabraja: "Deo je otišao za repromaterijal, hemiju i đubriva, deo za kace, pumpu, žice za ogradu i ovaj poslednji deo za materijal da napravim jednu prostoriju pošto hoću da otvorim destileriju. Za destileriju mi treba firma, zatražio sam pomoć od Delte i oni će mi izaći u susret. To je dosta velika pomoć. Kredit je na četiri godine sa grejs periodom i mislim da je to dobro. Svako može da bira kako će da otplaćuje rate: na tri, šest »

SAMO POLJOPRIVREDA MOŽE DA IZVUČE ZEMLJU IZ KRIZE: Dragan Jorgovanović sa sinom i Branko Njegovanović
Foto: R. Ćebić

meseci ili na godinu dana. Ja sam uzeo na godinu jer su nam takvi prihodi, mi nemamo mesečna primanja."

KAKO DA BUDEMO KONKURENCIJA RUMUNSKOM SELJAKU

Dragan se uključuje: "Kad bi bili bolji otkup i subvencije." Zoran nastavlja: "Na subvencije ne računamo uopšte. Mi imamo subvencije kao svi poljoprivrednici 4000 dinara po hektaru." Dragan se smeje: "To je smešno, 25 litara nafte za godinu dana. Pa, samo da obilazimo njive ne bi nam bilo dovoljno, a kamoli nešto da radimo na njoj. A mislim da samo mi možemo da izvučemo zemlju iz krize. Samo poljoprivreda. Subvencije su nam najveći problem. Čuo sam da u Sloveniji imaju jedan evro po stablu godišnje, pa mu plaćaju pola đubriva, pola nafte. Pa, on može i po osam dinara za kilo da prodaje svoje voće. Mi imamo povraćaj za ovo što smo kupili, žicu, creva 50% povraćaj na uloženo bez PDV-a."

Miloš objašnjava: "Mi smo za povraćaj ulaganja svi to predali ministarstvu u avgustu, evo sad je decembar, ni odgovora nema. A kamoli pare, to ne možemo da očekujemo još dve godine, a svi smo planirali da od tih para platimo bar po jednu ratu kredita. To bi nam mnogo značilo."

Živorad Trucić iz Male Jasikove se, prema savetu stručnjaka, okrenuo uzgajanju ovaca, a Branko Njagovanović iz susednih Dubočana koka nosilja. Obojicu zatičemo u svom dvorištu u sred svinjokolja. Branko je i ranije bio proizvođač jaja, samo što mu je ranija farma bila kavezno tipa, odnosno kokoši su bile zatvorene u malom prostoru. Poslušao je savet i prešao na takozvano podno gajenje koka nosilja. U velikom objektu u dvorištu oko 1500 kokošaka slobodno se šeta između automatizovanih linija za hranu i vodu. Radoznale koke kljucaju pertle i šavove pantalona. Neke sede na kućicama koje sistemom rešetaka skupljaju jaja. I Branko je uzeo kredit za kupovinu opreme i jata kokošaka: "Ovo je podni sistem držanja kokošaka i ovo bi jaje trebalo da bude 20 odsto skuplje jer je i proizvodnja skuplja. Ti termini još uvek nisu usaglašeni ni sa našom inspekcijom, tako da jaja koja mi proizvodimo ne mogu da imaju veću cenu. Ja bih bio zadovoljan da je cena za jaje B klase deset dinara."

Živorad vadi varjaču iz velike oranije pune sala za topljenje čvaraka i odvodi nas do novog ovčarnika: "Ja sam se dugo bavio uzgojem mlečnih krava. Imam negde zabeleženo – kad sam 2004. počeo sa kravama, cena koncentrata je bila 16 dinara, mleka 33, a nafte 57 dinara. Petnaest godina kasnije meni je nafta 160, a mleko je 32 dinara. Subvencije su sa 14.000 dinara, koliko su bile 2004, pale na samo 4000 do 2012. Onda sam se prebacio na uzgoj ovaca."

Štala u kojoj je četrdesetak ovaca rase vinterberg izgrađena je po projektu koji su uradili Deltini stručnjaci. Izgleda neobično, takve se retko viđaju u našim selima. Drvene je konstrukcije, a dve strane su u donjem delu potpuno otvorene tako da su ovce pod krovom, ali su i dalje nekako napolju.

"I ja sam bio iznenađen", kaže Živorad. "Naše su štale drugačije. Međutim, meni su rekli da ovce i treba da budu napolju i da se ne brinem da će se razboleti. Ovaj objekat je urađen za kapacitet od 60 ovaca i 30 jagnjadi, a ja sam još uvek u procesu formiranja stada. Na preporuku stručnjaka uradio sam objekat od drveta i recikliranih materijala, recimo, pokrivka je od reciklirane plastike. Ispod tri hiljade evra me je izašao. Iskoristio sam beskamatni kredit od Erste banke, što je za nas seljake nešto što nigde na svetu nema."

Vođa projekta "Naše selo" Tijana Koprivica kaže da se projekat ne završava: "Sledeće godine nastavljamo da pomažemo proizvodnju sadašnjih učesnika projekta, a raspisali smo konkurs i za nove meštane koji žele da se uključe. Podrška podrazumeva redovne obilaske voćnjaka i farmi, beskamatne kredite za investiranje i predavanja. Pomoći ćemo i proizvođače koji žele da pokrenu sekundarnu proizvodnju tj. preradu mleka ili voća. Njima ćemo takođe odobriti beskamatne kredite, a pomoći ćemo im i da implementiraju HACCP standard.

"Meni je gospodin Mišković u kuću dolazio", napominje Živorad kad je i nas ugostio u svom domu: "Dvaput mi je dolazio i znaš šta mi je rekao? 'Ne može seljak da opstane bez subvencija. Ne može'. I novinari su mi dolazili, iz Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Rumunije, Bugarske. Ja sam na rumunskoj televiziji bio, odlično govorim rumunski. I znaš šta sam im rekao? U Rumuniji je subvencija 180 evra po hektaru, a kod nas 30. I kako da se ja sad borim i budem konkurencija rumunskom seljaku?" ¶

RADOSLAV ĆEBIĆ

Hemofarm
STADA GRUPA

U novoj 2020. želimo vam ljubav.
Prema sebi i prema drugima.
Prema prirodi sa kojom živimo.
Prema budućnosti koju stvaramo.
Jer samo ljubav pokreće velike stvari.

Pokrenimo talas održivih vrednosti.

Srećni praznici!

Labudova pesma pod jelkom

Novogodišnje noći su kao miljokazi na putu. Što je put duži, sve se više prepliću do nerazdvojivosti. U sećanju ostaju one posebno lepe ili posebno strašne, naročito bučne ili posve tihe

Piše: **Ivan Ivanji**

Pre sedamdeset i pet godina zima je bila naročito oštra. Veći deo Evropljana je gladovao i smrzavao se slaveći Božić i dočekujući novu 1945. godinu. I Nemci su patili u ruševinama svojih bombama porušenih gradova. Na Zapadnom frontu savezničke armije već su se probile na tlo Nemačke, osvojile prvi veći grad u toj zemlji, Ahen, iako je Hitlerova vojska u bici kod Ardena pružila veliki otpor. Crvena armija je na Istočnom frontu razbila odbranu i stajala pred granicom nacističke imperije. Uprkos tome, u koncentracionim logorima fabrike smrti i dalje su radile punom parom. Koga esesovci nisu stigli da ubiju umirao je od bolesti, gladi i zime.

Usred tog užasa, u radnom komandosu Buhenvalda Nideroršelu, gradiću u srcu Nemačke, u Tiringiji, ja sam sa dvadesetak starijih zatvorenika u ambulanti logora svečano čekao 1945. godinu. Domaćin je bio doktor Šarl Odik. Njegov brat je kao američki vazduhoplovni general dobio dozvolu da mu šalje posebne pakete preko Crvenog krsta. Služili su se bogati sendviči sa pravim puterom, šunkom i sirevima iz konzervi, kolači i čokolada. Ja sam bio najmlađi. Kroz tri nedelje dočekaću šesnaesti rođendan. Ako ga doživim, što nije bilo nimalo sigurno. Odikov pomoćnik, takođe lekar, bolničar, kapo, nemački komunista, koji je u logorima bio već više od deset godina, češko-nemačko-jevrejski pesnik i sociolog H.G. Adler i neki Rusi piju alkohol, ne sećam se kakav, a u sobi do nas, u bolničkom delu ambulante, umire dvadesetak drugova logoraša.

Pet godina posle toga slavio sam Novu godinu u Klubu književnika. Opet kao jedan od najmlađih, ako ne najmlađi, opet sa nekakvom "elitom", ovog puta ne logoraškom. I pre toga sam se hranio u Klubu književnika gde nisu sekli karte za namirnice, a bilo je svega, čak i paradajza, koji me je naročito oduševljavao, dosta godina ga dotle nisam ni video. Imao sam privilegije i mislio da ih zaslužujem.

Početkom ove, još tekuće, 2019. godine dočekao sam svoj devedeseti rođendan. Nekoliko godina ranije napisao sam roman o svom lepom životu u paklu. Sada se prisećam mnogih novih godina. Bertold Breht je napisao: "Slučajno sam pošteđen, ako me sreća napusti, izgubljen biću."

MILJOKAZI U VREMENU

Vozeći se do nekog dalekog cilja, ponekad od dosade brojimo miljokaze na putu. Mada smo mu sa svakim pređenim metrom bliži, pređeni put zvanično odbrojavaju ti beli znaci na kojima su ucrtani kilometri. Tako je i sa proslavama Nove godine. Zašto ih mi svečano dočekujemo baš u ponoć 31. decembra po jednom od dva ovde uobičajna kalendara? Tako su neke pape svojevremeno izvolele da odrede. Slavlje je trebalo da bude blizu kratkodnevnice, za koju astronomi tvrde da je ove godine 21. decembra u 17 sati i 27 minuta, a taj čas nazivaju zimskim solsticijem. Koga je, međutim, briga za to? Milijarde ljudi drugačije računaju vreme i nove godine – Kinezi, svi muslimani, Jevreji, takođe i druge vere koje nadmeno nazivamo praznoverjem.

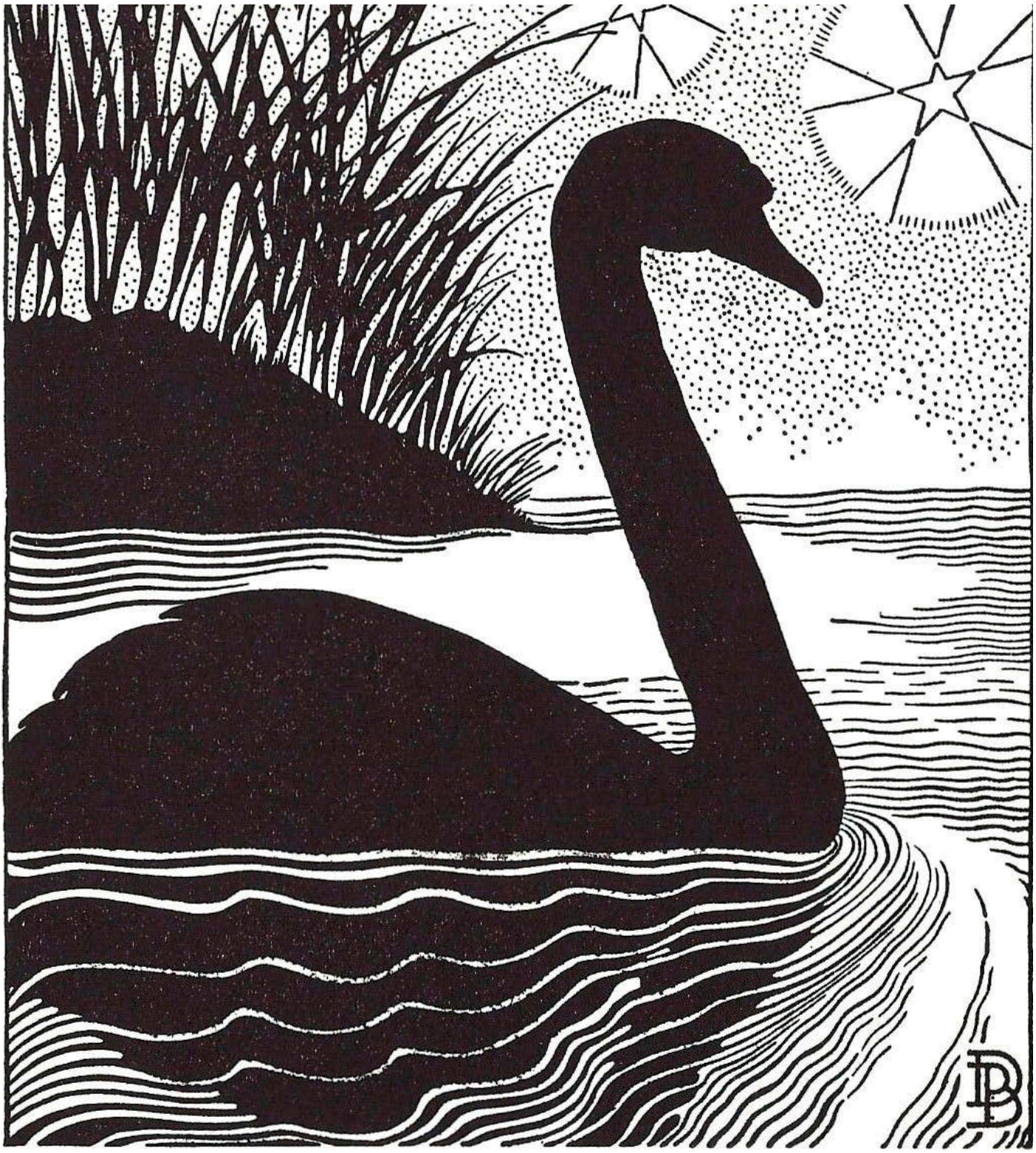
Kako god da merimo vreme, svakim danom, svakim minutom svakako smo sve dalje od svog rođenja, bliži nečem... Bliži čemu? Otvaranju paketa sa poklonima? Leonardo da Vinči je napisao da kad-god nešto priželjkujemo i očekujemo, ne znamo da samo smrt svoju čekamo. Zastajemo i razmišljamo slaveći Novu godinu: "Rođen sam te i te godine, znači, sad sam stariji godinu dana..." Baš od te noći?

Mnogo toga pamtimo, ali još više svega tone u zaborav. Ne samo u naš lični zaborav, zaboravlja i čovečanstvo. Pre petsto godina – 1720. posle Hrista, odnosno nove ere – Sulejman I zvani i Veličanstveni i Zakonodavac postao je sultan Turske. Za njega današnja srpska deca znaju ponešto zahvaljujući televizijskoj seriji. Da li bi umela da nam kažu i da je on svoju državu proširio najviše u istoriji, stigao do Beča usput osvojivši i Beograd?

Te godine su i krimski Tatari sklopili savez protiv Moskve sa kraljem Poljske i Litvanije Zigmundom I. Taj događaj bi sa današnjim problemima Krima povezao samo istoričar verziran u tom vremenu i delu sveta.

A pre tri stotine godina Austrijsko carstvo je uvelo građansku upravu u Srbiji, vojvoda od Virtemberga, sve dotle u službi Evgenija Savojskog koji je preoteo Beograd od Turaka, postaje regent sa sedištem u Beogradu. Zavirite pod upravo preslagane kockice na Trgu republike, tamo su njegovi tragovi. Goran Vesić će vam sve lepo objasniti.

Ali šta pamtim ja? Šta meni pada na pamet pred proslavu Nove, 2020. godine? Kojih se novogodišnjih noći posebno sećam? Vremena koje sam proveo između njih? Nove godine kao miljokazi u vremenu. Ne mogu nanovo u mislima da pređem čitav put, ali kod nekih miljokaza ću zastati. Praznici, pored ostalog, postoje i da bismo zastali, razmislili, podsetili se: rođendani, proslave Nove godi-

ne, Božići, Uskrsi, Dani zahvalnosti, Dani nezavisnosti.

Onih prvih pet godina između 1945. i 1950. danas mi se čine obimnijim, ispunjenijim događajima, uzbuđenjima, obrtima i iznenađenjima od većine decenija, pa i svih decenija od tada do danas.

U proleće 1945. izašao sam iz logora na svojim nogama, nisam čekao da me američki sanitet iznese polumrtvog kao tolike druge. Znači, pomislih tada, stvarno sam ostao živ. Priključio sam se oslobođenim ratnim zarobljenicima, bio u društvu odraslih ljudi, osećao se "odrastao" kao oni. Prva ljubav. Imao sam šesnaest godina. Tek sada sam svestan da je ta nemačka devojčica usred porušenog grada Magdeburga na obalama reke Elbe bila samo malo starija od mojih mlađih unuka danas, a za mene ne samo devojka, ljubavno pribežište, nego i objekat žudnje. Bila su druga vremena? Jesu. Svakako. Uvek je najbanalnije za nešto čudno iz prošlosti reći da su bila "druga vremena". Danas mogu da zamislim i razmišljanje njene majke: "Bolje ovaj mali nego neki američki vojnik ili, ne daj bože, Rus!"

»

Kako da sve ono što ću doživeti sledećih sedamdeset i pet godina uporedim sa onom "novom 1945. godinom" u logoru, sa "onim vremenima"?

NAŠ, VAŠ, NJIHOV

Stigao sam u Jugoslaviju tek 3. septembra. U domovinu? Da. Kući? Nisam je imao. Dugo, dugo ću je tražiti. Sam se upisujem u srednju tehničku školu, nastavnici se boje nas skojevaca, srećom, predmeti me zanimaju, završavam je lako, a da me niko nije terao. Stric mi je ostao živ u svom novosadskom stanu jer je bio oženjen Švabicom, tetka mi se vratila iz koncentracionog logora Bergen-Belzen. Tek sam mnogo kasnije saznao da su raspravljali ko da mi bude staratelj, ali ja sam se od svoje šesnaeste do osamnaeste godine veoma lepo snalazio i bez pouka i pomoći starijih; posle esesovaca nove staratelje nisam trpeo. Moglo se u "onim vremenima".

Slavko Stefanović, tada još bez dodatka prezimenu imena svog ujaka Ravasi, uzima me u "aparat" Mesnog komiteta, kaže: "...Ti jesi buržujčić, ali si naš buržujčić". Naš! Pedeset godina kasnije će mi Antonije Isaković, kad je bilo reči o tome da budem sekretar predsedništva Saveza književnika, reći: "...Ti jesi Jevrejin, ali naš Jevrejin". Trebalo mi je vremena da shvatim šta podrazumeva to "naš", "vaš", "njihov", a da sam ja oduvek "ničiji". Možda i sopstvenom krivicom. Bio sam 99 odsto za Tita, ali nikada, baš nikada nisam mogao da uzvikujem "Živeo drug Tito!"

PRVOBORCI, BURŽUJI I BOGOVI

Natrag na 1948. Samo tri godine posle izlaska iz koncentracionog logora Rezolucija informbiroa. Kada danas pred miljokazom predstojeće novogodišnje noći analiziram, shvatam da mi je bilo lako da se opredelim za Tita jer je on kao pojam za mene bio nov, nisam pre toga bio zadojen Staljinom kao stari komunisti.

Bio sam nastavnik srednje tehničke škole u Beogradu i Čačku deci mlađoj od mene samo godinu, dve; upoznao u Beogradu vršnjake koji su rat presedeli u svojim domovima, "kod kuće", građane, znači u novom vrednosnom sistemu "prave buržuje", ali takođe i mlade prvoborce, Dobricu Ćosića, nepravedno zaboravljenog Mladena Oljaču.

Upoznao sam vršnjake obrazovanije od sebe, Branimira Živojinovića, Ivana V. Lalića. Pokazao sam svoj prevod *Jame* Gorana Kovačića Otu Bihaljiju, on me predložio za sekretara Saveza književnika, stanovao sam na mansardi Francuske 7, godinu dana bio sam među bogovima – Ivom Andrićem, Miroslavom Krležom – pa sam se zaposlio kao novinar u redakciji "Omladine". Sve sam to već rekao, ispričao, u romanima napisao, ali tek sada shvatam da su svi ti događaji sabijeni u samo pet godina. A nemam pojma, ne mogu da se setim kako sam dočekivao nove 1976, 1977. (1978. u školi u Novom Sadu, toga se sećam) ili 1979. godine. Protutnjao sam pored tih miljokaza.

Godine 1948. prvi put sam se oženio. Hteo sam da budem "kod kuće". Nije bilo lako skućiti se u to vreme.

POTVRDA DA SAM ŽIV

Između 1951. i 1960. kao novinar proputovao sam Jugoslaviju, bio nekoliko puta u Nemačkoj, Austriji, Francuskoj, u Mađarskoj i za vreme revolucije oktobra/novembra 1956; rodila mi se ćerka, razveo sam se, ponovo oženio, ponovo se razveo; godinu dana sam proveo u prirodi na saveznoj radnoj akciji izgradnje autoputa Zagreb–Ljubljana sa sedištem u zamku na otoku na reci Krki. Uvek je bilo pitanje gde i sa kim dočekati Novu godinu i sigurno sam išao na sve moguće proslave, ali u toku te decenije sećam se samo jedne, i to u Bito-

lju, na službi u Jugoslovenskoj narodnoj armiji, u školi za rezervne oficire. Tu prvi put više nisam bio najmlađi nego među najstarijima. Ali, anegdote iz vojske voli da priča svako, pa se uzdržavam.

Na saveznoj radnoj akciji za izgradnju autoputa Zagreb–Ljubljana od februara do novembra 1958. bio sam glavni urednik lista "Mladost na autoputu". Za deset meseci izgradilo se 140 kilometara puta kroz delimično težak teren sa mnogo slabijim mašinama nego danas i isključivo sa našim graditeljima. Za mene je osim brojenja miljokaza bitno da sam tada najzad položio vozački ispit A i B kategorije (vozikao sam se bez dozvole i ranije po Beogradu – moglo se "u ona vremena"). Vozio sam motocikl puh 175 i upoznao Sloveniju.

Od ušteđenih dnevnica i pisanija za Radio Novi Sad, Radio Sarajevo i Radio Skoplje, od prevoda istih tekstova na mađarski i na makedonski 1959. kupio sam prvi auto, naravno fiću. Promenio sam tri fiće, zatim stojadina, prvog forda, micubišija, pa drugog forda. Krajem pedesetih još je bila mala senzacija kupiti automobil, malo kasnije isto je važilo za televizor. Imati u džepu prvi put ključ od kapije makar i iznajmljenog stana u Novom Sadu 1947. godine, prijavljivanje prvog sopstvenog telefona i vožnja prvi put u sopstvenom automobilu 1969. bili su za mene simboli da sam najzad "odrastao čovek". Ili podsvesna potvrda da sam zaista ostao živ u koncentracionim logorima.

U svetu u "to vreme" dolazi do strahovitog razvoja. Iako su stvorene Ujedinjene nacije ne bi li se zagarantovao večni mir na kugli zemaljskoj, ratna dejstva na raznim meridijanima ne prestaju. Podsećam na Korejski rat, na Mađarsku revoluciju, na Suecku krizu, na pobedu Kastra i njegove družine na Kubi, na hladni rat i atomsko naoružavanje velikih sila. U to doba izvršeno je oko 2.100 testova atomskih, pa hidrogenskih bombi.

U to doba sam prestao da sanjam kako stojim pred streljačkim vodom znajući da će da zapuca i da ću biti mrtav. Umesto toga počeo sam da sanjam kako vidim da se u blizini u nebo diže pečurka i znam kako će me zahvatiti udar od atomske eksplozije i radioaktivnost i da ću biti mrtav. Logor nikad nisam sanjao. Moja podsvest je očigledno priželjkivala dostojanstveniju smrt od gasne komore među jadnim, golim Jevrejima.

U radnom komandosu Buhenvalda sam sa dvadesetak starijih zatvorenika u ambulanti logora svečano čekao 1945. godinu. Domaćin je bio doktor Šarl Odik. Njegov brat je kao američki vazduhoplovni general dobio dozvolu da mu šalje posebne pakete preko Crvenog krsta. Služili su se bogati sendviči sa pravim puterom, šunkom i sirevima iz konzervi, kolači i čokolada. Našao se i neki alkohol, ne sećam se kakav, a u sobi do nas, u bolničkom delu ambulante, umiralo je dvadesetak drugova logoraša

KOD KUĆE

Od sredine šezdesetih godina, devetnaest godina posle povratka iz logora, dvadeset i tri godine posle nasilnog napuštanja doma u kome sam sa roditeljima nesumnjivo bio "kod kuće", ponovo sam imao "svoju kuću". Adresa te "kuće" se menjala, ali njeno ime, Dragana, više nije. Treći put sam se oženio kako treba i kako glasi zakletva "sve dok nas smrt nije razdvojila". U Zetskoj ulici ili na Voždovcu u Beogradu, u Bonu ili u Beču, datumi venčanja, rođenja, selidbi, objavljenih knjiga, prevođenja za Tita, poslovi u pozorištima važniji su miljokazi od proslava raznih novogodišnjih noći. Ni jedna mi se sada, iz uzvišene perspektive devedeset i prve godine života, više ne nameće kao naročito zanimljiva. Jeste, već od početka svakog decembra smo se pitali gde ćemo i sa kime slaviti, Dragana je razmišljala šta će da obuče. Kupovali smo novogodišnje poklone, zbog deteta kitili jelku. Delili su se paketići u "radnim organizacija", u čijim smo "osnovnim organizacijama" "organizovani" mi, članovi Partije koja ne želi više da se zove partija, nego Savez.

Jedan od veoma važnih miljokaza na mom putu ka konačnosti stoji na 17. maju 1967. Tada smo se doselili u stan na Voždovcu u kome živim do danas, pune pedeset i dve godine. Pre toga sam za devetnaest godina u Beogradu promenio osamnaest adresa.

Vreme teče, zahvaljujući modernoj tehnologiji sve više i brže saznajemo, a sve manje toga mi se danas čini važnim. Menjao sam poslove. Bio sam urednik u nedeljniku "Mladost" osnovanom 1968, "Beogradskoj nedelji", listu koji je kratko živeo, radio sam u Beogradskom dramskom pozorištu, Savremenom pozorištu, Narodnom pozorištu. Sve bi mi brzo dosadilo. Da bi sin naučio nemački i nasledio silne knjige na nemačkom, nudim se za diplomatiju – cezura, novi miljokaz, jesen 1974. Šalju me za savetnika ambasade u Bon, a posle te "službe" još sam se tri godine zadržao u Ministarstvu inostranih poslova. Za mnoge to je bio odličan posao, a ja u retrovizoru konstatujem da je za mene, posle logora i službe u JNA, to bilo najgore vreme u životu. Pruski disciplinovano sam "odradio" svoje, a koliko sam patio, shvatio sam naknadno.

NEOŠIŠANO VREME

Nekoliko puta sam imao prilike da posmatram kako se stvara istorija u kojoj učestvujem prevodeći tuđe reči, zapisujući tuđe misli: 1975. na osnivačkom kongresu KEBS-a – današnjeg OEBS-a – u Helsinkiju; 1976. na kongresu lidera komunističkih i radničkih partija Evrope »

NOVA ZBIRKA STRIPOVA
IZ LISTA VREME

U OPTICAJU

u Istočnom Berlinu; 1979. na sastanku na vrhu nesvrstanih zemalja u Havani. Bio sam zrno prašine na jednom pionu na tablama na kojima su se igrale važne partije.

U palati Albanija, u organizaciji lista "Jež" 1961. priređena je izložba povodom godišnjice humorističkog lista "Ošišani jež", koji je, koliko je onda cenzura dozvoljavala, izvrgavao podsmehu režim Karađorđevića. Novim imenom hteo je da kaže kako ga sada cenzura više ne šiša. Da li je zaista bilo tako? Karikaturista Predrag Koraksić je kao mladi umetnik prisustvovao toj izložbi. Pričao je da je došao i Tito kome su poklonili uramljenu karikaturu Sabahudina Hodžića na kojoj Jovanka sa podignutom oklagijom dočekuje muža posle povratka sa turneje po Africi i preti: "A gde si ti bio tri meseca?" Tito je primio dar i nasmejao se. Da je takva karikatura štampana o Vučiću, verovatno bi se prokomentarisalo da je to poziv na ubistvo predsednika oklagijom.

S tim u vezi zapažam: neposredno pred izbore za parlament u Velikoj Britaniji reporter je premijeru Džonsonu podmetnuo mobilni telefon gestom baš kao što je to u Beogradu učinio njegov kolega iz N1 Vučiću. Džonson mu je brzim pokretom oteo mobilni i jednostavno ga stavio u svoj džep, a iznenađeni novinar je zapanjeno ustuknuo. Nije rečeno da li mu je u međuvremenu ponovo izabrani Džonson vratio telefon.

SLIKE LEPOG

Na tridesetu godišnjicu mog jedinog dočeka Nove godine u koncentracionom logoru, za jedan od najlepših dočeka Nove godine mogao indirektno da zahvalim austrijskom predsedniku vlade Brunu Krajskom. Decembra 1975. bio sam savetnik naše ambasade u Bonu, kada je iznenada stigla depeša iz kabineta Edvarda Kardelja da smesta dođem u Sloveniju. Ja odgovorim da sam nameravao da Novu godinu provedem sa porodicom. Oni odgovore da dođem sa porodicom, rezervisaće mi apartman u hotelu "Golf" na Bledu.

Ispostavilo se kako je Krajski odlučio da inkognito dođe na razgovor sa Titom, o čemu sam već detaljno pisao. Dragana, sin i ja krenuli smo iz Bona, pozovem i ćerku da dođe iz Beograda, priključio nam se i njen tadašnji momak, ubrzo zatim i zvanično moj zet. Krajski je bio i otišao, a mi u luksuznom hotelu usred slovenačke zime uglavnom na državni račun dočekujemo 1976. godinu. Naravno da je bilo nezaboravno.

Što nam vreme više odmiče, to se više slike raznih dočeka Nove godine prepliću do nerazdvojivosti. Umro je Tito, počeo je i završio se ratni obračun u Jugoslaviji, a ja u tom ružnom razdoblju ne bih mogao da izdvojim ni jednu novogodišnju noć.

Pamtim doček 2002. godine u Beču. Dragana i ja smo krenuli "novogodišnjom stazom", od jednog do drugog trga. Na svakom je drugačije osvetljenje, drugačija muzika, hrana. Stigavši do početka Ulice Graben, uz čašu šampanjca pojeli smo po pola tuceta ostriga, izljubili se kada su crkvena zvona označila ponoć, kada je zapucalo pred katedralom kojoj Bečile tepaju "Štefl", posvećene Svetom Stefanu – Svetom prvomučeniku Stefanu, kako ga poštuje Srpska pravoslavna crkva – i otišli do prve banke u Kerntner štrase da bismo na posebno otvorenom šalteru zamenili šilinge u prve evre.

IZMEĐU VEČNOSTI

Labudovom pesmom nazivamo poslednje veliko delo umetnika, naučnika, možda i političara. Legenda je veoma stara, potiče iz klasične Grčke, glasi da labudovi zapevaju kada znaju da će umreti. Ta se priča održala sve do XIX veka kada ju je u svom *Carstvu životinja* – koje sam i ja kao dete proučavao kao vernici Bibliju – potvrdio i Alfred Brem. Brem je odavno naučno prevaziđen, dokazano je da je mnogo toga izmišljao. Razbijanje mita o labudovima za mene je metafora velikog razočarenja.

Udruženje književnika Austrije na nekoliko lepih mesta u zemlji, ali i u Veneciji, ima stanove koje članovi mogu da koriste na po mesec dana. Bio sam sa Draganom nekoliko puta u planinskoj banji *Altaussee*, prvi put 1998. Imali smo i svoju plažu na obali jezera čija je voda, nažalost, za nas bila isuviše hladna i usred leta. Jezerom su plovili ponosni labudovi izvijajući prelepe, dugačke, vitke vratove. Moja žena, balerina, divila im se, mislila na *Labudovo jezero*, na Sen-Sansovu *Labudovu smrt*. A onda su te velike ptice odlučile da baš pred nama izađu na obalu. Na kopnu su delovale debelo, trapavo, izgledale ružnije od svake guske ili patke, grozno su kreštale. Mnogo toga što smatramo prelepim dok je daleko, pretvara se u grozotu kad se približi.

Nakon što sam preživeo logor, razmišljao sam da li mogu da doživim 2000. godinu i konstatovao da je to moguće. Sada imam bezobraznih, nezahvalnih trenutaka kada se pitam da li mogu da doživim 2029. godinu, da postanem stogodišnjak. Setim se i poslovičnih priča da umreš pošto se okliznеš na koru banane ili ti na glavu padne saksija sa cvećem, da smrt nije pitanje starosti. Nije uvek pitanje samo starosti.

Od svega što sam proživeo, za mene je najstrašnija bila "smrt koja nas je razdvojila". Neću ovde da zabeležim datum. Umesto toga citiraću kraj svog romana *Balerina i rat*. Balerina Darija se predveče šeta sa mužem duž obale jezera *Altaussee*. Prestala je kiša. Večernje sunce se još jedanput presjajno javlja na zapadu i pred planinom se podigne ogromna duga. Stanu, zagledaju se u čudo od lepote na nebu i Darija kaže: "Možda sam ipak besmrtna." Kaže to tako ozbiljno kao da stvarno razmatra tu mogućnost, kao da se sada nalazi samo u kratkoj šetnji iz jedne večnosti u drugu. "Nije sigurno, nije baš ni verovatno, ali zar nije moguće? Šta kažeš? Da li je moguće?"

Znamo da nije, kao što ni labudovi ne pevaju pred smrt. ¶

Povraci i praznici

Jedno od opštih mesta novogodišnjih i božićnih praznika, putovanje u rodno mesto, rado je korišćen motiv literature i filma

Praznici su oni izuzetni dani koji se, kao godišnja doba, ciklično ponavljaju, pomažu nam da strukturiramo vreme, raduju nas zbog suspendovanja vladavine svakodnevnih rutina ili nas teraju u očajanje jer nemamo nekoga ili nešto što smatramo da je nužno za praznovanje. Sociolozi, antropolozi i istoričari fenomen praznika i praznovanja proučavaju u svetlu potvrđivanja, ali i konstruisanja tradicije koja zajednici, poput mita, pomaže da sebi ponavlja priču o sebi, veličajući stvarne ili imaginarne ličnosti i trenutke važne za vrednosti na kojima se određeno društvo temelji.

Narativne umetnosti bave se ponekad praznicima kao jasnom pozadinom ili gotovim, svima poznatim dramskim situacijama koje su pogodan temelj za razne vrste porodičnih i ličnih kulminacija i komičnih ili tragičnih raspleta. Tesno skopčano s praznicima jeste i putovanje, a kad su u pitanju najveći praznici velikih monoteističkih religija, obično je reč o povracima, tj. putovanjima kući zarad okupljanja osnovne ćelije društva – porodice. A porodica i društvo su, opet, ono što čoveku može biti idilično mesto sigurnosti i podrške, ali i mesto povređivanja starih rana, uvek sa bolnom šansom da ovog puta te raščeprkane rane temeljnije zacele, ali i sa rizikom da se daju na zlo. Robert Frost duhovito kaže da je dom ono mesto gde moraju da vas prime kad tamo morate da idete.

Patrijarhalni stameni način rezonovanja, uvek će se zalagati za srećne povratke u zajednicu, poput povratka bludnog sina u biblijskoj paraboli, dok će romantičarski vižljasti stav stremljenja preko ograničenja činiti suprotno – kao Miroslav Antić u *Nepovratnoj pesmi*: "... Opasno je kao zmija / opasno je kao metak / da u tebi večno klija / i ćarlija tvoj početak."

Ali ko je taj junak u kojem neće zaćarlijati početak kad se vrati u zemlju i jezik iz kojih potiče, u rodni grad, u porodično okrilje, naročito u roditeljski ili dom tetke ili strica, u mesto svog detinjstva, u situaciju koja ga – šta god da je u životu postigao, a još gore ako nije postigao bogzna šta – ogoljuje i vraća u prostu funkciju onoga što je bio ili kako se osećao pre odlaska. Literatura i filmovi puni su žena i muškaraca koji se prekoračivanjem starog praga pretvaraju u nemoćnu, preplašenu, neretko razočaravajuću decu, u ekskomuniciranu, tvrdoglavu ili sebičnu braću i sestre, a ima i povratnika ne samo u primarnu nego i u sekundarnu porodicu, koja ih odmah vrati u uloge žrtava ili agresora, u nesposobne bračne drugove ili roditelje.

Mnogi čuveni literarni i filmski povraci nisu baš bukvalno putovanja kući za praznike, ali kao da jesu. Neki se junaci odisejski vraćaju iz ratova, drugi hamletovski sa školovanja u inostranstvu, treći putuju u goste familiji. Poslednji film reditelja Džona Hjustona, *Mrtvi* (1987), za koji je scenario po priči iz *Dablinaca* Džejmsa Džojsa napisao njegov sin Toni, retko je delikatan primer tretmana ove teške teme. Nežni narativni postupci i poetična rediteljska rešenja, smeštena u Dablin januara 1904. godine – osamnaest godina pre formiranja Republike Irske i četrdeset pet godina pre njenog zvaničnog nastanka – čine ga remek-delom.

Kroz istoriju država, baš kao i kroz lične istorije svakog pojedinca, smenjuju se epohe klasicizma i romantizma, ujedinjenja i secesije. Glavni junak *Mrtvih*, odgovorni, zreli i stabilni intelektualac Gabrijel (Donald Mekan) čovek je na koga se svi mogu osloniti: i porodica i aktualna država. On i njegova žena Greta (rediteljeva kćerka Anđelika Hjuston) dolaze u Dablin, odsedaju u hotelu i idu na večeru kod Gabrijelovih starih tetaka gde se okupljaju rođaci i prijatelji. Veče protiče u ćaskanju ispunjeno ljupkosti, mada ispod čipkaste površine stolnjaka i zveckanja starinskog porcelana svaki čas sine munja i začuje se grmljavina, koju onda akteri ušuškaju: tetka se brine da politika ne bude tema razgovora, Gabrijel se brine o pijanom rođaku Teddiju, sestričina se brine o jednoj tetki koja bi mogla reći neku bolnu i nepočešljanu istinu i o drugoj koja je jednom nogom na onom svetu. I kad na kraju uspešnog slaloma između senilnosti, nezadovoljstva, političkih tenzija, alkoholizma i ličnih nesigurnosti, glavni akteri krenu u svoj hotel, Greta, ponesena otpevanom pesmom iz svog kraja (*Cura iz Augrima*), ispriča mužu kako ju je, kao mladu devojku, nesretni sedamnaestogodišnji Majkl Fjuri toliko voleo da je zbog nje umro. Kad Greta zaspi, dok sneg zasipa ulicu ispred hotela, a zatim i čitavu Irsku, baš kao ona kiša što se lirskom subjektu čini da pada nad celim svetom u pesmi *Kišna noć u Džordžiji* Bruka Betona, glavni junak doživljava mračnu katarzu u vezi sa usamljenošću i prolaznošću, a i svojevrsno prosvetljenje o nužnosti praštanja i uvažavanja nesavršenosti na ovom svetu na kojem uskoro neće biti ni njegovih tetaka, niti ikoga i ičega od svega onog što se njemu, a i svima nama često čini tako značajnim.

Literarni i filmski povraci, kroz potragu za odisejskim, čvrstim tlom pod nogama, uče nas razumevanju sebe i drugih u potrazi za premisama identiteta kao razvojnog procesa. Uče nas kako da shvatimo i prihvatimo svoja i tuđa ograničenja, ali i svoju i tuđu slobodu. U idealnom slučaju, u vezi sa ograničenjima trebalo bi da postanemo milostiviji, a slobodu bi trebalo da učimo da ne zloupotrebljavamo. Srećni nam praznici i srećni nam – ili barem razumno oprezni – povraci! ¶

VLADISLAVA VOJNOVIĆ

"Ništa o nama bez nas"

Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom (NOOIS) je "krovna" organizacija koja predstavlja preko 800.000 osoba sa invaliditetom i njihovih pravnih zastupnika uključenih u saveze organizacija osoba sa različitim vrstama invaliditeta, zastupajući njihove zajedničke interese, a u cilju stvaranja uslova za poštovanje svih ljudskih prava, koja pripadaju svakom čoveku.

Jedna od osnovnih aktivnosti NOOIS-a je medijska aktivnost usmerena na informisanje o položaju i pravima osoba sa invaliditetom, kao i na podizanje svesti o invalidnosti.

"Osobe sa invaliditetom predstavljaju jednu od najvećih marginalizovanih grupa, a upućenost u potrebe i mogućnosti tih osoba i dalje je nedovoljna. Pored ostalih, pre svega zastupničkih aktivnosti koje se odnose na promene propisa i unapređenje položaja osoba sa invaliditetom, NOOIS nastoji da kroz video-sadržaje prilagođene savremenom gledaocu, utiče na podizanje svesti o invalidnosti. NOOIS je tokom ove godine proizveo više medijskih sadržaja koji predstavljaju javno dobro, mogu se preuzeti i koristiti u integralnoj verziji, besplatno" – Ivanka Jovanović, izvršna direktorka NOOIS-a i autor medijskih projekata.

Najznačajniji partner NOOIS-u, ali i mreži od preko 450 organizacija širom Srbije, jeste Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja – Sektor za zaštitu osoba sa invaliditetom, koje svojim programima i finansijskim sredstvima omogućavaju održivost i kontinuitet rada. Takođe, NOOIS sarađuje i sa drugim organizacijama i institucijama, a od projekata podizanja svesti realizovanih u 2019. godini izdvajamo sledeće:

Zapošljavanje – U cilju podizanja svesti o pravu na rad i mogućnostima zapošljavanja osoba sa invaliditetom snimili smo 8 kratkih priča sa poslodavcima i osobama sa invaliditetom koje su zaposlene u javnim službama, privatnim kompanijama i Savezu slepih. Projekat je realizovan uz podršku Ministarstva za kulturu i informisanje.

https://www.youtube.com/watch?v=miVagzcik_s&list=PLLN3BHAJjyds2MfF7cbYRohSqqPLHg6gH

Postupanje u vanrednim situacijama sa osobama sa invaliditetom – Snimljena je kratka animacija koja daje osnovna uputstva o reagovanju u vanrednim situacijama prema osobama sa invaliditetom, a namenjena je opštoj populaciji. Porodični priručnik za ponašanje u vanrednim situacijama snimljen je u audio verziji i odštampan je i na Brajevom pismu uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji i Švedske agencije za međunarodnu razvojnu saradnju (Sida).

https://www.youtube.com/watch?v=pOJ7cIqLbgI&list=

Mi možemo sve – Inkluzivni video-spot, u kome pored osoba sa invaliditetom učestvuju i javne ličnosti, premijerno je prikazan 3. decembra, na Međunarodni dan osoba sa invaliditetom. Osim spota promovisana je i brošura "Bonton u svakodnevnoj komunikaciji sa osobama sa invaliditetom", nastala uz podršku Sekretarijata za socijalnu zaštitu GU Beograd.

https://www.youtube.com/watch?v=8EnJMHmMH5w

JA SAM KONCE

Sa Rašom Todosijevićem i Marinelom Kožulj, razgovor povodom najnovijeg uspeha u njegovoj karijeri, o svemu i svačemu, a najviše o umetniku i umetnosti u Srbiji

Nedavno je prestižni Tejt muzej u Londonu otkupio 12 radova Raše Todosijevića. To je važna vest, ne samo za umetnika nego i za sredinu iz koje potiče, ali ne i za naše medije. Koliko mi je poznato, tekst o tome objavio je portal SEEcult, a jedna kratka informacija pojavila se i u Kulturnom dnevniku RTS-a.

Otkupljeni Todosijevićevi radovi su crteži mastilom na papiru iz čuvene serije *Ni jedan dan bez crte* iz 1976. godine. Otkupljen je i tekstualni rad *Umesto toga* iz istog perioda, vezan za pomenutu seriju, u dve verzije, na srpskom i na engleskom jeziku. U Tejt muzeju se, inače, od 2014. godine čuva i poznati Rašin video-performans *Was ist kunst – Mari-*

PTUALNO DELO

Fotografije: Marija Janković

nela Koželj iz 1978. godine, posle koga naša likovna scena više nije bila ista. Sličan rad realizovan je, inače, od 1975. do 1981. godine sa raznim ženama kojima Raša vičući neprijatno zapovedničkim tonom postavlja pitanje "Was ist kunst?" bez odgovora.

ZNA GDE ŽIVI

Da je vest o Tejtovom otkupu prošla bez odjeka u javnosti, autora nimalo ne ljuti i ne iznenađuje zato što, kako kaže, zna gde živi i zato što mu se to ne dešava prvi put. "To da mi je Moderna Museet iz Stokholma kupio rad od desetak metara, ovde znamo samo moja supruga Marinela i ja. Kada mi je pariski Bobur kupio sedam radova iz 1973. godine, u Beogradu su tvrdili da sam lažov. Kada sam na Bijenalu u Veneciji 2011. godine dobio Unikreditovu nagradu za izložbu 'Svetlost i tama simbola' održanu u Paviljonu 'Srbija', priznanje koje smo čekali 100 godina, pronele su se glasine kako sam podmitio međunarodni žiri. Sa izložbe 'Krv i Med' otkupljeni su svi moji radovi: dva ogromna bilborda *Ubistvo* i *Srborandža* i kukasti krst sa kofama i magnetofonima, i sve je to preuzeo veliki svetski kustos i kolekcionar Harold Zeman i sad je u Americi, ali u Beogradu o tome nije objavljeno ni slovce. Mogao bih unedogled da nabrajam slične situacije. Mene kao nedarovitog nisu primili ni na poslediplomske studije na Akademiji likovnih umetnosti! Ali zato mi se dela nalaze u Ludvig muzeju u Beču, u muzejima moderne umetnosti u Sankt Peterburgu, Varšavi, Barseloni, Gracu, Ganu, Zagrebu, Ljubljani..." Šta to znači, čiji je umetnik Raša Todosijević? Srpski? "Ne, ja nisam srpski umetnik, ja sam konceptualno delo zvano – srpski umetnik."

Konceptualni umetnik Dragoljub Raša Todosijević decenijama se bavi performansom, video-umetnošću, instalacijama, skulpturom i slikarstvom, fotografijom, teorijom umetnosti, i neosporno je jedan od naših najuspešnijih predstavnika vizuelne umetnosti širom planete. Činjenicu da se vesti o njegovim uspesima ovde izostavljaju ne objašnjava neznanjem, nezainteresovanošću za savremenu likovnu scenu, površnošću i neobaveštenošću, već rezignirano tvrdi da je reč jedino o pakosti i zlu. Mnogo više ga ipak sekira što strani muzeji uvek traže radove iz sedamdesetih godina prošlog veka, a ne aktuelna dela. Oni to objašnjavaju željom da hronološki popunjavaju svoje zbirke, pa do ovog trenutka još nisu stigli.

SEDAMDESETE

A tih neponovljivih sedamdesetih, koje su tražene među muzejima, neformalna umetnička grupa okupljena oko Studentskog kulturnog centra i kustoskinje Dunje Blažević, stvarala je Novu umetnost. Marina Abramović, Era Milivojević, Zoran Popović, Neša Paripović, Gergelj Urkom i Raša Todosijević obračunavali su se sa važećim likovnim normama i, uvodeći konceptualnu umetnost u našu sredinu, ispoljavali beskompromisni kritički stav prema društvu, koji uz političku angažovanost u slučaju Todosijević živi do danas. Dokumentacija o tim vremenima, nažalost, nije brižljivo sačuvana. "Posle 1975. godine došlo je do krize sa Studentskim kulturnim centrom, a posebno sa Aprilskim susretima, iako smo mi u tom trenutku bili svetla tačka na evropskoj avangardnoj kulturnoj sceni. Dolazili su veliki umetnici iz Nemačke, Amerike, Italije, Britanije... ali kada se vlastima učinilo da se preteralo, da je tu previše slobode i razbarušenosti, smanjen nam je budžet i tako je došlo do cenzure bez cenzure. Posle osamdesetih godina prošlog veka sve što je od moderne umetnosti iz prethodne decenije bilo okačeno po zidovima SKC-a, nestalo je, čak je u požaru stradao i veliki rad čuvenog Jozefa Bojsa. Zahvaljujući prijatelju, koga ne želim da pomenem, sačuvana je dragocena dobro snimljena dokumentacija o mojim radovima velikih formata. To sam dobio, ali ostatak sam našao u »

obližnjem kontejneru. Moglo bi se učiniti da je reč o nemaru, nezainteresovanosti za avangardnu umetnost, ali ja mislim da je to više bio strah od znatiželjne i nepotkupljive mladosti, pa je zato trebalo zataškati celu priču o pojavi SKC-a u Beogradu."

Muzej savremene umetnosti u Beogradu, u poređenju sa onim što imaju svetski muzeji, poseduje malo radova Dragoljuba Raše Todosijevića. U pokušaju da nabrojimo dela koja se tamo čuvaju, ispostavilo se da ih nema ni desetak, i to ako se uzme u obzir i dragoceni *Klavir* koji im je poklonio. U vezi s tim muzejom, Raša se priseća vremena bivše Jugoslavije kada se vlast silno trudila da svetu pokaže kako podržava Novu umetnost. "Bilo je organizovano mnogo naših izložbi u inostranstvu, mnogo putovanja, od Nemačke do Filipina, ne znam gde sve nisam izlagao. Kada je čovek mlad, izuzetno mu je drago što se sve tako dešava, ali nažalost, dođeš kući i vratiš se u štenaru. Toga postaneš svestan tek mnogo kasnije. U suštini je animozitet prema modernim stvarima ovde bio intenzivan, a traje do danas, i to u žestokoj formi."

NE, NIKO NIKADA

Raša Todosijević kaže da kukasti krst, iako je markantan pa zato i uočljiv, nema centralno mesto u njegovoj umetnosti.

"Najviše nas sprečava da se razmahnemo, jer nemamo više mesta" – Marinela

"Ljudi neće da poveruju da sam bio inspirisan Gustavom Kurbeom i Marselom Dišanom. Kurbea smatraju realistom, a kasnije će biti inspiracija i za socijalistički realizam i za modernu umetnost. Imao je rad *Umetnik u svom studiju*, koji više ne postoji: slikar je u sredini ateljea, tu je uobičajeni akt, kuče, desno sirotinja, levo bogataši, ništa istorijski – ni prikaz bitke ni religiozna scena, ništa što bi publici reklo šta ta slika znači. Doživljaj je zavisio samo od posmatrača. Sa druge strane, Dišan je izlagao pisoar, sušilicu za flaše, veliko staklo, kavez sa mermernim kockicama koje liče na šećer, a kako ćemo to tumačiti, zavisi samo od nas. Tako i kukasti krst doživljavamo kako hoćemo. Pojavio se na ivici istorije, u svim civilizacijama, u Evropi, Aziji, Kini, Indiji, Americi... sa hrišćanstvom kao politeistički simbol nestaje sa scene. Opet se rađa u neoklasicizmu, zato što je dekorativan koristi se u arhitekturi. Bitan je i u folkloru mnogih zemalja. Sa pojavom Hitlera kukasti krst postaje simbol nacizma, holokausta, i od benignog pretvara se u simbol zla. Ali u Indiji to je i dalje deo politeističkog sistema i nema zločinačko značenje, naprotiv, svastika je na sanskritu ono što donosi dobro. Suština je u tome da simboli nemaju trajno značenje već se ono menja u zavisnosti od vremena i okolnosti u kojima se koriste." Klavir kao deo instalacije, objašnjava Todosijević, nije redak slučaj u njegovom opusu. "Bilo je skulptura nastalih po sličnoj ideji, Betoven na primer, ili posmrtna maska sa štapom. Moji se radovi često prenose iz jednog vremenskog perioda u drugi, iz forme u formu, i na takvim tragovima je nastao *Klavir*, kao neka klasična stvar koju upotrebljavam u drugom ključu. Ja sam u klavijaturu zabadao 33 štapa a oni imaju dvostruko značenje – papski gospodarski simbol i staračka nemoć."

Tokom ovog razgovora, složili smo se moj sagovornik i ja više puta, da publika ovde nikako nije naklonjena inovacijama, pogotovo ne konceptualnoj umetnosti koju uopšte ne razume. Zato ni Nagrada za životno delo na 50. Oktobarskom salonu nije ništa promenila u Rašinoj svakodnevici. (Da na ovom mestu podsetim da je 2009. godine Raša dobio i "Politikinu nagradu" za najbolju izložbu, bila je to "Dnevnik III" u Galeriji Ozon.) Pitam ipak, ima li možda domaćih kupaca zainteresovanih za njegove radove, na primer među kolekcionarima, i kada je neko poslednji put zakucao na Rašina vrata sa željom da se makar raspita o nekom delu. Odgovor je – ne, niko nikada.

Sa velikom, slavnom, svetskom zvezdom Marinom Abramović je prijatelj, zajedno su studirali, delili ista ubeđenja o umetnosti. Sada, kada je njena retrospektivna izložba ovde izuzetno uspešna a on je "neshvaćeni autor", nije li se pokajao što i sam odavno nije otišao u beli svet? "Problem je u tome što sam ja uvek vrlo mnogo putovao. Od ranih studentskih dana auto-stopom, od Amerike do Australije, radio sam u inostranstvu i ono najbednije, prao sudove. Tako sam imao iluziju da nisam potpuno izolovan. U jednom trenutku sam hteo da ostanem u Velikoj Britaniji, ali sam se vratio jer su me pozvali zbog neke saradnje Bitefa i Studentskog kulturnog centra. Ne može da vam bude žao zbog nečeg što niste odlučili sami, nego razni sticaji okolnosti. Jedno vreme sam predavao u Kaliforniji, bio sam profesor na Berkliju, ali su se moji roditelji razboleli pa potom i Marinelini, i ja sam se vratio. Tako je život od mene zahtevao. Ovde se pogrešno razmišlja. Kada umetnik ode, često se naglašava da ima međunarodnu reputaciju. To nije istina. Mislim pre svega na ono što se dešava u Parizu. Ali isto je i ako si u Rimu ili Minhenu. Naša čobanizirana elita smislila je da smo mi najtalentovaniji na svetu, da pre nas nije bilo i da posle nas neće biti ništa na ovoj planeti. S druge strane, jedan broj izuzetno darovitih umetnika koji je živeo i radio u Americi, ovde nikada nije predstavljen publici. Pomenuta naša čobansko-evropska elita blokirala je svaku informaciju o njima."

"Nisam izgubio atelje, nije to novčanik da ti ispadne na ulici, uzeli su mi ga tačno na moj sedamdeseti rođendan" – Raša

Beogradsku Marininu izložbu ocenjuje kao "veoma pozitivan poduhvat. Žao mi je što je došlo do politizacije koja je izazvala začuđujuće negativnu reakciju, pa je takozvana liberalna srednja klasa počela u velikom zamahu da je kritikuje. U medijima i na društvenim mrežama pišu se kojekakvi nakaradni tekstovi i komentari, pojavljuju se karikature, delimično i zato što slava nije pripala samo Marini nego i vladajućoj garnituri, i zato što je izdvojen izuzetno veliki novac, za naše prilike. Za inostranstvo su takve sume normalne i uobičajene."

MARINELA

Razgovarali smo u prijatnom, ušuškanom stanu u Resavskoj ulici, koji su Raša i Marinela Koželj, posle silnih peripetija, nasledili od njenih roditelja. Sedimo za starinskim trpezarijskim stolom, okruženi živopisnim Marinelinim radovima nastalim od prošivenih i vezenih raznobojnih tkanina. Rašine slike i Marineline ruke udahnule su im novi život u koji je utkano pet decenija međusobnog prožimanja. Jasno je da do te začudne, umetničke saradnje nije došlo slučajno.

"Marinela je ranije radila slike na svili i marame, uz mnogo truda, posla i problema. Trebalo je naći boje, prepariratи materijal i slično, i tako smo se setili da pokušamo da i na osnovu mojih akvarela nešto uradimo. Prvo smo napravili Iliju Bosilja, potom sam uveličavao akvarele, inače malih formata, pa je Marinela tražila tekstil najpribližnijih boja. Mukotrpan je to posao, i zato je slika malo."

"Najviše nas sprečava da se razmahnemo, jer nemamo više mesta", iz susedne prostorije dobacuje Marinela, koja nikako, i pored mog svesrdnog zalaganja, nije želela da govori o proživljenom životu sa konceptualnim Rašom. Raša objašnjava za oboje: "Ovaj trpezarijski sto, to je naš atelje, pola moj, pola Marinelin." Pitam kako je došlo do toga da izgubi atelje na koji je čekao 30 godina i napokon ga dobio: "Pa, nisam ga izgubio, nije to novčanik da ti ispadne na ulici, uzeli su mi ga tačno na moj sedamdeseti rođendan. Ideja je bila da se Staro sajmište pretvori u Memorijalni centar posvećen holokaustu, pa su zato umetnici izbačeni iz svojih ateljea. Nudili su mi potom neku bakalnicu na Novom Beogradu, petnaestak kvadrata visine da ni štafelaj ne može da se unese, to nisam prihvatio."

Marinela Koželj, istoričarka umetnosti, Rašina saputnica, muza, fotomodel i objekt u video-radovima. Za nas koji Beograd dugo pamtimo, Marinela i Raša su nerazdvojni, uvek prepoznatljivi i deo ovog grada čak i kada možda nisu u njemu, urbane legende u pravom smislu te reči. Da li je bilo njenog stručnog uticaja na njegovo stvaralaštvo? "Naš prvi zajednički dramatičan rad bio je na izložbi 'Drangularijum' (taj naziv sam ja smislio) u Studentskom kulturnom centru. Doneo sam jednu stolicu i nahtkasnu i tu je u toku trajanja postavke nepomično sedela Marinela. Bilo je mnogo negativnih osvrta na našu inovaciju, pljuvanja na sve strane, a u svetu su se uveliko događale slične stvari. Mi se nismo osvrtali. Nekog većeg Marinelinog uticaja na moj rad nije bilo. Ja sam u suštini jedan bezobrazan, dominantan Srbenda, jedan veliki ego. Mada, nije da nisam osluškivao šta ona misli. Čim joj se nešto ne sviđa, ona počne da vrti glavom, da gleda u plafon. Priznajem, međutim, da mi je veoma važno što sam, makar dubio na glavi, uvek imao svu Marinelinu podršku. To se dogodilo i sa akvarelima. U početku nam se možda činilo da je tanko, glupo, a kasnije se pokazalo kao nešto kvalitetno. Ljudi iz belog sveta, prvo Englezi, shvatili su ih kao ozbiljnu rabotu, i zato mi je žao što sam neke prodao za sramno malo novca. Danas bi bili desetostruko skuplji."

Na kraju, bilo je prirodno pitati ga da li je posle pet decenija rada našao odgovor na pitanje zbog koga je nastao jedan od njegovih najčuvenijih radova *Was ist kunst* – šta je umetnost? "Otkud ja to znam. Da znam, digao bih ruke od umetnosti. Teško je reći, svodi se na lično i individualno. Od Egipta, preko Grčke i Rima, romanike, renesanse do impresionizma, umetnost se samo sužavala, da se skoncentriše oko čoveka, personaliteta, da se osvoji nezavisnost pojedinca od sredine. Umetnost je ispoljavanje svoje vlastite ličnosti." ¶

NAĐA IVANJI ŠVAB

Serija *Nadzirači*

Ko nadzire nadzirače

Aktuelna HBO serija i stripski mini-serijal pokušavaju da nastave priču legendarnog stripa *Nadzirači* Alana Mura, čije stranice gore od večnih ideja i pitanja

Ako se pogleda bilo koja top-lista stripova i grafičkih romana, *Nadzirači* Alana Mura i Dejva Gibonsa konstantno zauzimaju sam vrh, uprkos činjenici da je reč o mini-serijalu objavljenom pre više od tri decenije. Priča koju je Mur ispripovedao a Gibons maestralno nacrtao u 12 svezaka objavljenih između 1986. i 1987. godine u izdavačkoj kući DC, i dalje odišu istom snagom, sociopolitičkim kontekstom i svim ostalim činiocima koji ga svrstavaju među najveća dela devete umetnosti, a otuda i neizbežna želja korporacija i vlasnika prava da zarade još više novca na ime ovog brenda. Govorimo, naravno, o stripovskim nastavcima i prikvelima, ekranizacijama i ostalim neizbežnim komercijalizacijama likova Alana Mura.

Nadzirači se odvijaju u paralelnoj istoriji Amerike, gde su maskirani osvetnici preuzeli ulogu nemoćne policije. Ali ovi osvetnici, nadzirači, nemaju supermoći i služe se brutalnim metodama, pa otud i jedno od prvih pitanja Alana Mura: ko nadzire nadzirače? Potom Mur dolazi do pitanja čovečnosti, odnosno šta je to što nas čini ljudskim bićima, šta može da se desi kada se posle jedne nesreće naučnik pretvori u omnipotentno biće, Doktora Menhetna? Kakav bi odnos taj nekada čovek mogao da ima prema čovečanstvu i ljudima uopšte, kada "mrtvo i živo telo imaju isti broj čestica" pa ni nema razlike između njih?

To su samo neka od pitanja u ovom vanvremenskom štivu posvećenom "svim reganima, tačerkama, i drugim 'nadziračima' ovog sveta, koji bi trebalo da nas 'spasavaju', a pritom će verovatno uništiti planetu dok to čine", kako navodi Alan Mur. I zaista, najveće pitanje jeste: koja je cena mira? U *Nadziračima* je svet na ivici nuklearnog holokausta, a časovnik sudnjeg dana otkucava tokom cele priče. Ideja jednog od kostimiranih kvazijunaka, Ozimandijasa, jeste da svet stavi pred veću pretnju i time ga ujedini strahom. Koristeći delić moći Doktora Menhetna, on teleportuje džinovsku veštački stvorenu lignju u Njujork pobivši pritom tri miliona ljudi. Svet se zaista ujedinjuje u miru pred strahom od veće pretnje, a dnevnik usamljenog maskiranog osvetnika Roršaha ostaje kao jedini trag ove zavere. I tu nas Mur ostavlja pred otvorenim krajem – da li će Ozimandijasova utopija opstati ili će svet saznati da je pretnja koja ga je ujedinila samo fikcija.

Osim što su eponimno ostvarenje u svetu stripa, *Nadzirači* su bili i izvanredan finansijski uspeh za DC i autore. Do danas je samo na engleskom jeziku objavljeno više od 30 reizdanja, od kojih su neka u luksuznim *oversized* formatima, a tiraži se broje u desetinama hiljada. I to je samo na engleskom, a *Nadzirači* su objavljeni i na većini svetskih jezika. Samo u Srbiji postoje čak tri izdanja – jedno Belog puta pre desetak godina i dva novija luksuzna izdanja Čarobne knjige iz 2018. i 2019. godine. U susednoj Hrvatskoj *Nadzirače* (pod imenom *Čuvari*) objavila je zagrebačka Fibra.

FILM I SERIJA

Posle decenijskih peripetija i više neuspelih pokušaja nekoliko produkcijskih kuća, Vorner bros je 2009. godine izbacio kontroverzni film *Nadzirači* u režiji Zeka Snajdera. Iako je film vizuelno upečatljiv, Snajder se našao na udaru kritike da je u velikoj meri promašio poentu priče i pokazao veliko nerazumevanje za originalno delo, što je i istina. Snajderu se najviše zamera što je, umesto imaginarne pretnje koja je ujedinila svet, krivicu svalio na Doktora Menhetna, što umnogome menja kontekst završnice.

DC je 2012. godine objavio novu miniseriju prikvela, po jednu priču o poreklu svakog od glavnih likova iz stripa koje ne vredi ni spominjati pošto su kvalitativno podbacile u svakom pogledu; a potom je od 2017. godine počeo da izlazi *Časovnik sudnjeg dana*, prvi pravi nastavak *Nadzirača*. *Časovnik* se u Americi privodi kraju 18. decembra, dok je Čarobna knjiga već objavila prvi od dva toma. Serijal je rađen po scenariju Džefa Džounsa sa crtežima Gerija Frenka. Oni su mahom uspeli da ispletu priču koja će atmosferom i ritmom biti srodna izvornim *Nadziračima*, a opet je dovoljno originalna u ideji da spoji likove iz Murovog stripa sa plejadom junaka i zlikovaca iz DC univerzuma. Drugim rečima, Doktor Menhetn, novi Roršah, Ozimandijas i ostali sreću Supermena, Betmena i Džokera. I ovog puta časovnik sudnjeg dana polako otkucava, ali ovog puta to nije svet nadzirača, već paralelni univerzum u kome postoje pomenuti DC likovi. Pritom, ispostavlja se da zapravo Doktor Menhetn iz potaje orkestrira događajima iz DC univerzuma još od kada je napustio svoj svet i otišao da istražuje druge na kraju *Nadzirača*. Kraj tek treba da ugleda svetlost dana, ali dosad dostupan materijal već ima dovoljno narativnih elemenata da se može smatrati odličnim eksperimentom. Teško da će *Časovnik sudnjeg dana* bilo kakvim prevratom uspeti da nadmaši originalno delo, ali to nije ni namera autora. Dovoljno je da ne remeti zaostavštinu *Nadzirača* kako je to činila Snajderova ekranizacija.

Ipak, najviše pažnje je privukla dugo najavljivana HBO serija *Nadzirači*, za koju se najviše strepelo da će pogaziti sve što ovaj strip predstavlja. Serija, čije je prikazivanje počelo 20. oktobra, nije nova adaptacija originalnog dela, već još jedan njegov nastavak. Odigrava se 35 godina nakon događaja iz stripa, a glavna pozornica je grad Tulza u istoj alternativnoj istoriji Amerike. Bazični zaplet kreće od rasne segregacije na američkom jugu i stvarnog istorijskog pokolja Afroamerikanaca u Tulzi 1921. godine. Pojavljuju se glasine da je interdimenzionalna pretnja koja je pogodila Njujork 1985. prevara vlasti i Ozimandijasa, a rasistički ekstremisti nose Roršahove maske i nazivaju se Sedma konjička, po vojnom odredu generala Kastera.

Časovnik sudnjeg dana

Snažan adut serije *Nadzirači* jesu izvanredna režija, muzika, i taman dovoljna slojevitost misterije koja se nadvija nad Tulzu da se ostane prikovan za ekran. I najvažnije, za razliku od *Časovnika sudnjeg dana*, nije potrebno nikakvo predznanje o stripu, likovi se polako uvode, stariji i ciničniji nego pre, i postoje brojne vešto umetnute reference na originalno delo. Jedino u čemu su čitaoci stripa u prednosti jeste to što će uočiti *easter eggove* posejane tokom prvih epizoda, pre nego što se razjasni šta je zapravo pozadina svih dešavanja. Kao i *Časovnik*, serija *Nadzirači* daje drugu dimenziju izvornika.

Međutim, Snajderov film, stripovski prikveli i nedavno objavljeni nastavak, kao i aktuelna serija, imaju jednu zajedničku tačku – Alan Mur ne želi da se dovodi u vezu ni sa jednim od njih. *Nadzirači* su bili jedan od kamena spoticanja između ingenioznog britanskog scenariste i izdavačke kuće DC. Iako je Mur moralni pobednik, prava na likove i njihovu eksploataciju drži izdavačka kuća. Gibons nije toliko rigidan u stavovima, pa je učestvovao kao konsultant na filmu i seriji, i redovno se spominje u impresumima. Murovo ime se pak ređe sreće, iako mu DC uredno isplaćuje tantijeme. Na špici serije jasno stoji samo "*Watchmen are co-created by Dave Gibbons*". Od Mura ni traga ni glasa. Na pitanje da li je odgledao Snajderov film ili pročitao neki od stripova nastalih na osnovu *Nadzirača*, Mur je kratko i odsečno rekao: ne. U intervjuu za "Njujork tajms" 2006. godine pojasnio je svoj odnos sa DC-jem nakon *Nadzirača*: "Rekao sam im – u redu, prevarili ste me za te likove, ali ja nikada više neću pisati za vas."

Bez Murovog blagoslova DC je nastavio sa eksploatacijom likova iz *Nadzirača*, i zarađuje bogatstvo. Ali je izgubio jednog od najvećih strip scenarista 20. veka, čije stranice gore od večnih ideja i pitanja. Teško je odrediti ko je na većem gubitku. ¶

NIKOLA DRAGOMIROVIĆ

Majmuni u fiskalnom raju

Površine nepunih sedam kvadratnih kilometara, Gibraltar geografski pripada Iberijskom poluostrvu, London ga tretira kao svoju prekomorsku teritoriju, a Madrid kao britansku koloniju. Nakon Bregzita situacija bi mogla da se iskomplikuje

Tesne ekonomske i trgovinske veze koje postoje između Gibraltara i Španije i njihova perspektiva nakon Bregzita posebno brinu lokalno stanovništvo i privrednike. Oko deset hiljada Španaca iz Andaluzije – španske autonomne pokrajine sa najvećom stopom nezaposlenosti u državi – svaki dan pređe granicu sa Gibraltarom kako bi došli do svog radnog mesta. Huan Franko gradonačelnik andaluzijskog pograničnog gradića La Linea, odakle potiče najveći broj radnika koji svakodnevno idu na posao na Gibraltar, izrazio je nadu da će se nakon već sasvim izvesnog Bregzita poštovati protokoli koji se tiču Gibraltara u okviru Sporazuma o povlačenju Velike Britanije iz Evropske unije. Kada između Velike Britanije i Evropske unije budu prestali da važe principi o slobodnom protoku ljudi, roba i usluga, ovi protokoli biće naročito važni za prava prekograničnih radnika.

Za britanske poslodavce na Gibraltaru koje jednako brine izlazak Velike Britanije iz Evropske unije, ovi protokoli nisu ništa manje važni, budući da Španci koji svakodnevno dolaze da rade predstavljaju dragocen izvor jeftine i kvalifikovane radne snage. Ovakav stav lokalnog stanovništva dobro ilustruje podatak da je na referendumu održanom 2016. godine čak 96 odsto Gibraltaraca glasalo protiv izlaska Velike Britanije iz Evropske unije.

KOLONIJA BRITANSKE KRUNE

Ovaj delić Iberijskog poluostrva poznatiji kao Stena, po visokom kamenom brdu koje se uzdiže iznad moreuza i čiji je zaštitni znak s vremenom postao, obiluje brojnim specifičnostima. Za Ujedinjene nacije se od 1946. godine nalazi na listi nesamoupravnih teritorija koje čekaju na dekolonizaciju, a od 2019. godine i za Evropsku uniju Gibraltar zvanično u svojim dokumentima postaje "kolonija britanske krune". Ovim se smatra da je administracija aktuelnog tehničkog pre-

mijera Pedra Sančesa odnela važnu diplomatsku pobedu u turbulentnim bregzitovskim vremenima, gde posebno mesto zauzima odluka Evropske unije prema kojoj će svi budući dogovori Brisela i Londona nakon izlaska Velike Britanije iz Evropske unije morati da računaju na prethodni blagoslov Madrida.

Uz povr emene prekide i ne odričući se britanskog identiteta, Gibraltar je veštо uspevao da izvuče najbolje od Velike Britanije i Španije pretvorivši se u međuvremenu u fiskalni raj koji danas broji više registrovanih kompanija nego stanovnika (55 hiljada registrovanih kompanija naspram 30 hiljada stanovnika). Zato je ovo jedna od teritorija sa najvećim BDP-om po glavi stanovnika na svetu. Svojom lokalnom vladom i širokim spektrom nadležnosti Gibraltar uživa veliku autonomiju gde su odbrana i spoljna politika jedine nadležnosti u rukama Velike Britanije.

Manje bitna za budućnost i status Gibraltara je činjenica da je reč o jedinom komadiću evropskog kontinenta koji naseljavaju majmuni.

ISTORIJA SUKOBA

Ime Gibraltar potiče od arapskog "Džabal al Tarik" što znači "Tarikovo brdo", po mavarskom vojskovođi Tariku ibn Zijadu. On je na tom mestu predvodio iskrcavanje Mavara 711. godine, čime je započela njihova dominacija velikim delom Iberijskog poluostrva i na kome će se u granicama Andaluzije zadržati narednih osam vekova.

Koreni spora oko Gibraltara između Velike Britanije i Španije su, međutim, kasnijeg datuma i vode u 18. vek i krvavi Rat za špansko nasleđe (1701–1711) u kojem su se oko španskog prestola sukobile najveće evropske sile tog vremena. Poslednji španski Habzburg, bolešljivi Karlo II (1661–1700), nije imao potomstvo, te je testamentom za svog naslednika imenovao unuka francuskog kralja Luja XIV Filipa Anžujskog iz dinastije Burbona. Njega je u početku cela Evropa, osim Austrije, prihvatila kao španskog kralja Filipa V. Teškoće su nastale kada ga je Luj XIV pokušao imenovati i naslednikom francuskog prestola, što bi dovelo do ujedinjenja Francuske i Španije pod istim suverenom.

Strahujući da bi se ovako nešto moglo desiti, ostale evropske sile su reagovale i 1702. godine u Hagu osnovale veliku koaliciju koju su činile Engleska, Holandija i Austrija i koja je, ne gubeći vreme, objavila rat Luju XIV i Filipu V. Sukob je imao dalekosežne posledice i razmere svetskog rata, prelivajući se i na američki kontinent u pokušaju preuzimanja prevlasti u kolonijalnim posedima između Španije i Engleske.

Koalicija je za legitimnog naslednika španskog trona priznala austrijskog nadvojvodu Karla Habzburga, koji je za svoje pristalice kao Karlo III iz Barselone kontrolisao značajne delove Španije koji su stali pod njegovu komandu. U njegovo ime – a usled nemogućnosti ostvarenja svog sna i osvajanja dobro čuvane i strateški važne luke u Kadizu – Britanci će zajedno sa Holanđanima pod komandom britanskog admirala Džordža Ruka 1704. godine zauzeti Gibraltar i Menorku. Ono što će u prvom trenutku predstavljati ratni plen u ime svog saveznika Karla III – nakon uvida u stratešku vrednost – postaće plen britanske krune. "Odmah je bio jasan veliki strateški značaj Gibraltara kao pomorske baze preko koje bi se mogao kontrolisati ceo Mediteran, i zbog toga smo i hteli da ga zadržimo. U tome smo i uspeli Sporazumom iz Utrehta, kojim je podeljena velika španska imperija", smatra Džon Eliot, britanski istoričar.

Mirom iz Utrehta iz 1713. godine završen je Rat za špansko nasleđe. Evropska mapa je prekrojena, Filip V Burbon je ustoličen kao kralj Španije, a članom 10 ovog sporazuma Gibraltar i Menorka pripali su Velikoj Britaniji. Španija će Menorku u 19. veku uspeti da povrati, dok pitanje Gibraltara preko 300 godina kasnije i dalje predstavlja kost u grlu u odnosima Madrida i Londona.

Administracija aktuelnog tehničkog premijera Pedra Sančesa izborila se za posebnu odluku Evropske unije prema kojoj će svi budući dogovori Brisela i Londona nakon izlaska Velike Britanije iz Evropske unije morati da računaju na prethodni blagoslov Madrida

SPORAZUM IZ UTREHTA

U članu 10 Sporazuma iz Utrehta pisanom na latinskom, kojim je Gibraltar pripao Velikoj Britaniji, između ostalog piše: "Katolički kralj, u svoje ime i u ime svojih naslednika, na osnovu ovog sporazuma ustupa kruni Velike Britanije celokupno pravo svojine nad gradom i dvorcem Gibraltara, zajedno sa pripadajućom lukom, odbranom i tvrđavom, kako bi ga koristila zauvek i bez bilo kakvih ograničenja. Ali, kako bi se izbegla zloupotreba prilikom uvoza dobara, Katolički kralj ovim zahteva i podrazumeva da se navedeno pravo svojine ustupa bez teritorijalne jurisdikcije i bez kopnom otvorene povezanosti sa susednom zemljom... Ukoliko bi u nekom trenutku kruna Velike Britanije odlučila da ustupi, proda ili na bilo koji drugi način otuđi svojinu grada Gibraltara, ovim sporazumom se utvrđuje pravo prvenstva španskoj kruni."

Brojni su pravnici u Španiji koji smatraju da je Sporazum iz Utrehta bitno narušen. Svoju argumentaciju baziraju na činjenici da su sporazumom ustupljeni dvorac, tvrđava i luka, ali da su se Britanci postepeno proširili na deo teritorije za koji nemaju pravno pokriće. Istovremeno, pozivajući se na navedeni član, Madrid spori Britancima pravo na teritorijalne vode i vazdušni prostor koji im, smatraju, Sporazumom iz Utrehta nije pripao. Ne manjkaju ni oni koji usled donošenja Ustava iz 1969. i ustavnih izmena iz 2006. godine, kojima se Gibraltaru daje pravo na samoopredeljenje, smatraju da je Španija stekla pravo prvenstva, budući da je time na izvestan način otuđen od centralnih vlasti.

SIMBOL MOĆI

Od tada pa do današnjih dana Španija je na različite načine i u zavisnosti od »

istorijskih okolnosti pokušavala da povrati suverenitet nad Gibraltarom. Bez obzira da li je Španija bila ustoličena kao monarhija, republika ili diktatura ili su njom vladali socijalisti ili konzervativci, od suvereniteta nad Gibraltarom se nije odustajalo. Na stolu su se tokom 18. veka našla različita moguća rešenja od otkupa, pa čak i zamene Gibraltara sa Velikom Britanijom za Oran ili Santo Domingo, koje su u to vreme držali Španci. Špansko insistiranje na ovom komadiću zemlje, kao i britansko protivljenje da ga vrati Španiji, umnogome je bilo određeno njegovim velikim geostrateškim značajem, ali i činjenicom da je s vremenom Gibraltar u svesti Britanaca postao jedan od simbola prekookeanske moći u kojoj su u to vreme nesumnjivo prednjačili. Čuveni britanski geograf i jedan od utemeljivača geopolitike ser Halford Mekinder smatrao je da je Velika Britanija svoju hegemoniju uspela da zadrži upravo kontrolom Gibraltara, Sueca, Kipra i Malte, preko kojih je kontrolisala i celokupnu trgovinu metropola sa svojim kolonijama.

Početkom 19. veka epidemija žute groznice, koja će u više navrata potresati Gibraltar i odneti hiljade života, učiniće da Španija iz humanitarnih razloga dozvoli na prevlaci, koja je uživala status ničije teritorije, privremeno postavljanje sanitarnih baraka za izolaciju stanovništva. Britanci će se polako ali sigurno trajno nastaniti na ovom delu teritorije, što će svoj puni oblik dobiti 1909. godine izgradnjom ograde prema Španiji. Deo južne dela strane koji će Britanci zauzeti postaće poseban predmet sporenja Španije i Velike Britanije gde će Britanci svoje argumente bazirati na principu stečenog prava, a usled činjenice da Španija dugo nije prigovarala takvom načinu korišćenja.

Period Španskog građanskog rata (1936–1939) utisnuće poseban pečat ambijentu na Steni čineći je posebnim sociološkim lokalitetom. Biće to period kada će Gibraltar poslužiti kao utočište obema sukobljenim stranama. S jedne strane, pozicija zvaničnih britanskih vlasti na Gibraltaru držala se Pakta o nemešanju u špansko pitanje čiji je potpisnik bila, dok je s druge strane ulični ambijent, običnih ljudi, lučkih radnika, bio na strani Španske Republike. Tenzija koju su generisali begunci sukobljenih strana na

Gibraltaru nije poprimala ozbiljnije razmere i zadržavala se u okvirima manje ili više bučnih kafanskih rasprava. U sećanju sve manjeg broja živih svedoka toga vremena ostao je urezan jedan lokalac, u dalmatinskoj terminologiji "oriđinale", koji je uobičavao da noću obuče uniformu španske fašističke stranke Falange i tako šeta i galami ulicama Gibraltara.

KAD ČERČIL POSTANE "ČAČI"

Specifične istorijske okolnosti pod kojima je Gibraltar razvio svoj identitet dodatno obogaćuje i jedinstven demografski mozaik koji se s vremenom razvijao u ovoj britanskoj koloniji. Nakon britanskog osvajanja Gibraltara, lokalno stanovništvo verno Filipu V napustilo je svoje domove "privremeno" se nastanivši u obližnjim mestima u pokušaju da se ne udalje previše od onoga što su smatrali svojom kućom. U tom kontekstu izbeglice sa Stene osnovale su gradić San Roke, čiji slogan kaže da je to "grad u kome živi Gibraltar". Zadržali su svoj grb i zastavu, koje su Gibraltaru u 15. veku dodelili katolički kraljevi, pa su britanski Gibraltar i San Roke danas jedina dva naselja u Evropi koja dele iste simbole.

Britanski Gibraltar počeli su u 18. veku postepeno da naseljavaju Britanci, ali i brojni pripadnici različitih mediteranskih naroda koji su se bavili trgovinom i kojima je ovaj lokalitet odgovarao za lakše obavljanje svog posla. Danas, populaciju od svega tridesetak hiljada stanovnika Gibraltara čini nacionalni i verski mozaik sastavljen od Britanaca, Đenovljana, Španaca, Malteža, muslimana, Jevreja i dr. U ovakvoj multikulturalnoj zajednici pod jakim uticajem Španije stvoreni su različiti, na svetu jedinstveni kulturološki i lingvistički modeli.

Zanimljivo je tumačenje lokalnog istoričara Tita Valjeha Smita porekla izraza "čači" koji se odomaćio u Andaluziji i koristi se da bi se opisao proizvod visokog kvaliteta, ali i neki izuzetan događaj ili iskustvo. Smatra se da ovaj izraz predstavlja s vremenom iskrivljeno prezime britanskog premijera Vinstona Čerčila, a nastao je u vreme neposredno nakon Španskog građanskog rata (1936–1939), kada je u Španiji vladala velika oskudica osnovnih proizvoda. Tako su lokalci osnovne potrepštine koje bi crnim kanalima uspevali da sa britanskog Gibraltara dopreme u Španiju nazivali "čerčilima", da bi se s vremenom i andaluzijskim načinom izgovora, koji krasi gutanje samoglasnika, svelo na "čači".

VOJNA BAZA

U novijoj istoriji značaj Gibraltara posebno će doći do izražaja tokom Drugog svetskog rata usled opasnosti od nemačke invazije, što će u potpunosti promeniti fizionomiju ovog do tada pretežno trgovačkog naselja. Nakon Hitlerove okupacije Francuske i neočekivanog poraza Luftvafea u vazdušnoj kampanji protiv Velike Britanije, počela je da sazreva Hitlerova ideja o zatvaranju Gibraltara (operacija Felix) i Sueckog kanala, čime bi se

STRATEŠKI VAŽNA STENA:
Sedam kilometara kvadratnih Gibraltara
Foto: Tanjug AP Photo

zadao veliki udarac britanskom otporu. U strahu da bi se ovako nešto moglo desiti, od Stene ja napravljena velika vojna baza sa kapacitetima podzemnog smeštaja za 16 hiljada vojnika i dužim podzemnim nego nadzemnim putevima.

Da bi se sve ovo sprovelo, trebalo je raseliti veliki broj lokalnog stanovništva, što će pothraniti uverenja sujevernih da je reč o ukletom mestu za život. Hitler će usled otvaranja Istočnog fronta i napada na SSSR napustiti planove o zauzimanju Gibraltara, a on će postati jedna od ključnih savezničkih baza u Drugom svetskom ratu odakle će, između ostalog, general Ajzenhauer iz svog glavnog štaba komandovati savezničkim iskrcavanjem na Severu Afrike.

ZRELA VOĆKA

U posleratnoj, na međunarodnom planu izolovanoj Španiji napori u cilju povraćaja Gibraltara u granice Španije postaju jedan od nacionalnih simbola Frankove spoljne politike. Posebno značajnu ulogu odigrao je tadašnji španski ministar spoljnih poslova Fernando Marija de Kastielja, koga su u šali nazivali "ministrom spoljnog posla", odnoseći se prema Gibraltaru kao jedinoj spoljnopolitičkoj aktivnosti koju je Španija u to vreme imala.

Kastielja je pitanje Gibraltara uspeo da internacionalizuje, braneći teoriju u Ujedinjenim nacijama da je Velika Britanija prekršila Sporazum iz Utrehta i da je sam Gibraltar došao u posed Velike Britanije upotrebom sile. Usledиće nekoliko rezolucija UN kojima će se ukazivati na potrebu dekolonizacije Gibraltara, dok će reakcija Londona 1967. godine biti organizacija referenduma na Gibraltaru. Lokalnom stanovništvu ponuđena je mogućnost prelaska pod španski suverenitet, kako je predlagao Frankov režim, ili zadržavanje veza sa Ujedinjenim Kraljevstvom uz razvijanje lokalnih demokratskih institucija. Lokalno stanovništvo se ogromnom većinom opredelilo za drugu opciju, što je ubrzo Gibraltaru donelo i novi ustav.

Svojom već čuvenom rečenicom da "Gibraltar nije vredan rata jer će poput zrele voćke pasti u dvorište Španije", Franko 1969. godine donosi odluku o fizičkom izolovanju britanskog Gibraltara zatvaranjem "ograde". Ovim su prekinute pešačke, automobilske, vazdušne i pomorske veze sa Španijom, a oko pet hiljada Španaca koji su radili na Steni izgubilo je posao. Ovaj čin podeliće i unesrećiti hiljade porodica sa obe strane ograde i trajaće punih petnaest godina. Prema mišljenju brojnih istoričara i sociologa, taj period će doprineti jačanju lokalnog identiteta, što će u budućnosti biti jedan od razloga za odbijanje mogućnosti španskog suvereniteta nad Stenom.

PITANJE GIBRALTARA U DEMOKRATSKOJ ŠPANIJI

Dolaskom demokratije u Španiju nakon Frankove smrti (1975) otvoriće se novo poglavlje u odnosima sa Gibraltarom. Jedan od prioriteta biće razvoj regionalne ekonomije, ali i približavanje stanovništva Gibraltara pozicijama Madrida. Sporazumima iz Lisabona (1980) i Brisela (1984) postaviće se temelji novoj diplomatskoj praksi u odnosima prema Gibraltaru u kojoj će interesi lokalnog stanovništva postajati sve izraženiji činilac.

Savezнички pa i prijateljski odnosi španskog i britanskog premijera Hosea Marije Asnara i Tonija Blera napraviće značajan pomak u dijalogu Londona i Madrida po pitanju Gibraltara. Posebno po pitanju mogućnosti podeljenog suvereniteta između Velike Britanije i Španije, opcije koja neće naići na odobrenje lokalne vlade Gibraltara. Tako se na referendumu o podeljenom suverenitetu Gibraltara između Velike Britanije i Španije održanom 2002. godine čak 98,5 odsto Gibraltaraca izjasnilo protiv.

Dolaskom na vlast socijalističke vlade Hosea Luisa Rodrigeza Sapatera (2004–2011), prema Gibraltaru će se – ne odričući se pretenzija na suverenitet – primeniti politika "otvorenih vrata" i u dijalog Londona i Madrida po prvi put uključiti predstavnici lokalne vlade. Ovakav tripartitni forum, koji će ukinuti konzervativna vlada Marjana Rahoja 2011. godine dolaskom na vlast u Španiji, rešiće brojna tehnička pitanja iz oblasti telekomunikacija, penzija, graničnih kontrola itd. Ujedno, tadašnji ministar spoljnih poslova Španije i počasni građanin Beograda Migel Anhel Moratinos biće prvi španski ministar koji će 2009. godine posle 300 godina zvanično kročiti na tlo Gibraltara.

Nesporno je da je geostrateški značaj Stene u vreme "inteligentnih" dalekosežnih raketa i činjenice da su Španija i Velika Britanija saveznice u okvirima NATO-a uveliko umanjen u odnosu na prohujala vremena. Da li Velika Britanija insistiranjem da sačuva ovaj komadić zemlje, oglušujući se o preporuke Ujedinjenih nacija o potrebi njegove dekolonizacije, nastoji da sačuva i ponos nekadašnje kolonijalne velesile, nije poznato. Ali, stara lokalna šala kaže da će Englezi napustiti Gibraltar čim ga napuste majmuni koji ga nastanjuju. ¶

MARKO FERNANDEZ

Poligoni, prepleti i koincidencije

Koliko su danas udaljeni kreativni i stvaralački poligoni nauke i umetnosti, i da li ih i u kojoj meri možemo preplitati i sučeljavati? I da li umetnost može da *otvori* savremenu nauku, da nam približi apstraktne pojmove ali, istovremeno, i podstakne na preispitivanje, društveni angažman i kritičko promišljanje

foto: *Martin Hieslmair / Ars Electronica*

foto: Bojan Živojinović / CPN

Kada su krajem Drugog svetskog rata prvi i jedini put izbačene nuklearne bombe na ljudima naseljeni prostor, verovatno je to bio najmoćniji i najužasniji prikaz mogućnosti nauke. U društvenom i političkom smislu, posledice ovog čina su bile radikalne i dalekosežne, a u srcima i dušama istraživača koji su činili "Projekat Menhetn", a govorimo o nekima od najznačajnijih fizičara i istraživača 20. veka – Robertu Openhajmeru i njegovom mlađem bratu Frenku, Enriku Fermiju, Ričardu Fajnmanu, Nilsu Boru – dešavali su se lomovi i bolna suočavanja sa sopstvenim demonima, veri i rezultatima kontinuiranog, posvećenog rada. Posledično, u decenijama koje će doći a na osnovu stečene svesti o ishodima i neophodnosti izlaska u javnost nauke i njenih ciljeva, sazrela je ideja o nastanku sasvim novog tipa institucije – one koja se bavi savremenom naukom nudeći interaktivni pristup i podstičući kritičko, reflektivno razmišljanje.

Četvrt veka nakon detonacija *Mališe* i *Debeljka* otvoren je prvi naučno-obrazovni centar, Eksploratorijum u San Francisku, kao simbol i svetionik razvoja naučne kulture i širenja naučne pismenosti van

NOVI MODELI KREIRANJA STVARNOSTI: Detalji sa izložbi
foto: Ivan Zupanc / CPN

zatvorenih krugova same nauke i istraživača koji je razvijaju. Njegov prvi, višegodišnji direktor je, ni najmanje slučajno, bio mlađi od braće Openhajmer, Frenk. Verovatno je nepoznat a donekle začuđujući i podnaslov, odnosno ona *sitna slova* ispod zvaničnog imena; Eksploratorijum je, naime, Muzej nauke, tehnologije i *umetnosti*. U svetskoj javnosti je veoma brzo zaživela ideja o novom tipu institucije, interaktivnom *naučnom centru* (u SAD i u delu anglosaksonskog sveta, naziv *muzej* i dalje preovlađuje). Najveća evropska asocijacija naučnih centara i muzeja (*ECSITE*) trenutno broji oko 350 različitih organizacija, dok se pretpostavlja da ih širom sveta ima i više od hiljadu.

LONDON, LINC...

U drugoj polovini 20. veka umetnost je tragala za novim stazama izražavanja i otvarala nove medije kojima može aktuelizovati svoju poziciju i svoj društveni angažman. U kontekstu naše teme, prelomne su opet šezdesete godine kada Jaša

PERFORMANS: ***Sedim i brinem za nju*** **Jasne Jovićević**
fotografije: Ivan Zupanc / CPN

Rajhard, kuratorka iz Londona, pokušava da poveže raznovrsne a srodne prakse i objedini radove umetnika koji koriste tadašnje tehnologije i uključuju publiku u svoja dela. U pitanju su delom bili krajnje apstraktni, hermetični radovi zasnovani na kompjuterskim jezicima i grafici, mašinskoj reprodukciji teksta, zvuka, slike pa čak i filma, ali i virtuelne simulacije čuvenih dela moderne umetnosti. Izložba *Cybernetic Serendipity* (*Kibernetske koincidencije*, u slobodnom prevodu), otvorena 1968. u londonskom Institutu savremene umetnosti, smatra se prelomnom tačkom u onome što se danas generički podrazumeva kao *art & science* okvir. Sama izložba je privukla neverovatan broj posetilaca s obzirom na svoj karakter i generalnu opskurnost teme u doba velikih promena i društveno-političkih prevrata (neke procene govore i o 50.000 posetilaca tokom tri meseca). Time su otvorena vrata novim modelima kreiranja stvarnosti – i one umetničke zasnovane na nauci i tehnologiji, ali još više one društvene koja se uključuje u tokove i prihvata okruženje koje tehnologija stvara. Sa druge strane Atlantika, izložba je imala i dve postavke u Americi, od kojih je poslednja bila upravo u Eksploratorijumu. Zanimljivo je, a u istorijskom smislu i dragoceno, da se nekoliko originalnih radova sa izložbe nalazi u vlasništvu ovog naučnog centra i da se mogu videti u stalnoj postavci ili tokom povremenih izlaganja.

Od 1979. godine jedna druga, tada verovatno krajnje egzotična i nevidljiva tačka svetskih mapa nauke i umetnosti bori se za svoje mesto pod ovim suncem. Za proteklih četrdeset godina, austrijski Linc je prešao kompleksan put od daleke (u svakom smislu) centralnoevropske provincije do globalne prestonice i predvodnika pokreta koji povezuje nauku, umetnost i nove tehnologije. Taj put nezaustavljivo definiše *Ars elektronika*, nekada krajnje alternativno a danas mejnstrim ishodište umetnika, istraživača i kreativaca svih vrsta, savremenih nomada koji primarno borave u virtuelnom svetu. Kulminaciju programa centra čiji je podnaslov *Muzej budućnosti* predstavlja Festival Ars elektronika. Na njemu se svakog septembra prikaže više interdisciplinarnih radova negoli što se, jednom u dve godine, može videti umetničkih dela na najprestižnijoj svetskoj smotri umetnosti, Bijenalu u Veneciji. Tokom pet ili šest dana trajanja, Festival obiđe između 100 i 150 hiljada posetilaca.

BEOGRAD

Različiti modeli, koncepti i pristupi posvećeni vezama nauke i umetnosti postaju, dakle, sve vidljiviji od početka ovog veka, a u njegovoj drugoj deceniji i bukvalno eskaliraju. Pristupi toliko heterogeni i dijalektički nepovezani da im se jedina veza može naći isključivo izvan sadržaja – cilj im je, dominantno, da ukažu na (moguće) veze između nauke i umetnosti, ma kako ih tretirali ili definisali.

Na tom talasu je na scenu stupio i beogradski Centar za promociju nauke koji je, tokom 2015. godine, započeo rad na razvoju novog programa sa ciljem dubljeg razumevanja naučnih znanja i istraživanja, njihovog sagledavanja iz drugačije, kritičke ili alegorične pozicije, i mogućeg kreiranja novih vrednosti, odnosno autentičnih sadržaja. Od 2016. uspostavljen je okvir koji pod nazivom *art+science* nudi platformu za komunikaciju, dijalog i saradnju obeju stvaralačkih snaga. Sadržaji i aktivnosti su tokom jednomesečnog »

programa svake godine naglašeno drugačiji, sa različitim pristupom, akterima i aktivnostima. Poslednje izdanje, održano u novembru, bilo je posvećeno neuronaukama kao aktuelnom i dragocenom poligonu savremenih istraživanja – *art+neuroscience*. Posebna vrednost tog programa bila je realizacija rada *Sedim i brinem za nju*, autorke Jasne Jovićević, pod mentorskim vođstvom dr Milice Janković i uz učešće istraživača i studenata Laboratorije za biomedicinsku instrumentaciju i tehnologije Elektrotehničkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Umetnica je bila u jedinstvenoj prilici da svoju početnu ideju i umetnički impuls kontekstualizuje, razvije i testira kroz istraživački proces sa svojim naučnim kolegama.

Ako bi bilo potrebno da se jednom rečju opiše i definiše stvorena struktura povodom rada Jasne Jovićević, onda bi jedini mogući termin morao biti *razumevanje*. Empatično razumevanje drugog i drugačijeg, razumevanje realnog i činjeničnog u odnosu na predrasude i pretpostavke, razumevanje metoda, praksi i pristupa. Tema rada – koliko naučna, toliko i duboko lična, ali sa jednim opštim, donekle feminističkim otklonom – zahtevala je i uključivanje četiri nasumične osobe, predstavnice publike, u završnoj fazi postavke rada, odnosno finalnog performativnog nastupa. Jasna je muzičarka, multiinstrumentalistkinja i kompozitorka, i to je prostor kroz koji se kreće, odnosno medij kojim se izražava. Naspram nje sede četiri ozvučene žene, majke, subjekta/objekta; svi pod kontrolom naučnog dela tima. Ozvučenost ovde treba uzeti u uslovnom smislu jer nije reč o snimanju već beleženju, mapiranju i manipulaciji njihovih moždanih aktivnosti. Reakcije su čitljive u realnom vremenu i njih bez zadrške beleži mreža EEG snimača, povezanih putem *OpenBCI* sistema i pripadajućeg interfejsa. Sve drugo, a zapravo je reč tek o jednoj probi i jednom nastupu sa njima nakon sedam meseci priprema – jer svaki dalji rad nije moguć u istraživačkom smislu pošto mozak brzo uči i još se brže prilagođava okolnostima – stalo je u manje od sat vremena muzikom indukovanih stanja, putovanja kroz prostranstva našeg uma i doticanja emocija koje grade nit majka–ćerka. Podnaslov celokupne *art+neuroscience* manifestacije je opet sasvim dovoljan i indikativan – *svet iza očiju*.

Premijerno izvođenje rada u formi performansa ispunilo je Galeriju nauke i tehnike Srpske akademije nauka i umetnosti, uz znatan deo publike koji je performans pratio kroz prozore Galerije.

Svaki od pet radova *art+neuroscience* je zasnovan na zajedničkom istraživanju i angažmanu obeju strana kroz sve faze razvoja i realizacije. Kuriozitet predstavlja i činjenica da su kao autori dela *Žrtve zarad višeg cilja, Pamti me po...* i *Sva lica anksioznosti* navedeni svi članovi ovih multidisciplinarnih timova. Takođe, a na osnovu više uspostavljenih selekcija unutar *art+science* programa, u prilici smo da vidimo fokusiran, tematski pristup. Radovi tako dovode u vezu bolesti savremenog društva, poput anksioznosti ili različitih vidova demencije, sa rezultatima aktuelnih naučnih istraživanja koja nude nova znanja i alternativni pristup. Jedini prethodno izlagani rad, višegodišnji projekat Žarka Aleksića *Slike mozga*, prikazuje rezultate umetnikovih 'intervencija' na sopstvenom mozgu, koje su zasnovane na temeljima konceptualne umetnosti šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, ali testirane i naučno uspostavljene u saradnji sa timovima neuronaučnika i lekara u Beogradu i Beču.

Iako su prikazani sadržaji izrazito složenog karaktera, bogati značenjima i prožeti vrednosnim slojevima heterogenih istraživanja – dakle, hermetični za širu javnost i apstraktni u semantičkom smislu – reakcija publike i odabranih ciljnih grupa je više nego pozitivna. Postoji više razloga za to: izuzetan kvalitet i raznovrsnost neuronaučnih istraživanja kod nas; pažnja koju 'dešifrovanje' mozga kao kritičnog dela ljudskog organizma izaziva; neodoljiva privlačnost teme za brojne umetnike, odnosno savremene umetničke prakse; aktuelnost u kontekstu društvenih tema i veza neuronauka sa bolestima savremenog doba, ali i budućeg razvoja supertehnologija poput veštačke inteligencije.

Veštačku inteligenciju možemo razumeti, prihvatiti i naučiti, kao metod, alat i sistem kojim možemo uništavati druga bića, glumiti nepostojeća božanstva i izdići se na nivo mitskog, poput Doktora Menhetna

VEŠTAČKA INTELIGENCIJA

Krajem 2019. godine već su započete pripreme za naredni *art+science* program, koji će biti posvećen zastrašujućoj ali i najinspirativnijoj temi današnjice, onoj koja kroz sebe prelama vrednosti multidisciplinarnih istraživanja, moć korporacija i nedodirljivih tehnoloških kompanija, javna ulaganja i angažman, i nas, ljude, pojedince, jednostavnu binarnu podlogu koja hrani sveprisutni *AI*. Razgovaraće se, dakle, o veštačkoj inteligenciji, biće izloženi neverovatni radovi umetnika, naučnika, istraživača iz čitavog sveta sa ciljem da se malo promrda fizičko okruženje u kome jesmo kako bismo bili svesniji virtuelnog sveta koga (ne)svesno, svakim svojim korakom, potezom i razgovorom kreiramo, razvijamo i snažimo.

Veštačka inteligencija nije tu da bismo je glorifikovali ili kudili, niti će otići negde drugde. Možemo je razumeti, prihvatiti i naučiti, kao metod, alat i sistem kojim možemo uništavati druga bića, glumiti nepostojeća božanstva i izdići se na nivo mitskog, poput Doktora Menhetna. Sa druge strane, možda konačno možemo i pomoći sebi. Možda nam je nadomak ruke tehnologija koja je u stanju da ispravi sve naše greške, svu ushićenost i zaslepljenost industrijskim dobom, sve pogrešne proračune i programiranja; konačno, možda nas čak može i izmiriti sa rođenom planetom. Istinu nećemo znati barem još neko vreme, no možemo li makar voditi razgovor o njoj u 2020. i zasnovati ga na činjenicama, naučnom znanju i umetničkoj individualnosti? U *big data* eri, možda je baš singularnost ta koja nam može dati krila. ¶

DOBRIVOJE LALE ERIĆ,
rukovodilac Sektora za međunarodnu saradnju
Centra za promociju nauke

Slike 2019.

Fotografsko podsećanje na godinu iza nas donosi sumornu sliku. Uprkos mnoštvu protesta, mitinga, kulturnih i sportskih događaja utisak je da je završavamo u političkom smogu. Ipak, sporadične dobre vesti obavezuju nas da se za sledeću godinu bolje spremimo.

MARIJA JANKOVIĆ

Foto: Lenka Pavlović

Foto: Mitar Mitrović

Foto: Marko Risović

Foto: Dejan Ilijić

Foto: Dragoljub Zamurović

Foto: Sanja Knežević

Foto: Stefan Stojanović

Foto: Irfan Ličina

Foto: Andrija Vukelić

Foto: Igor Čoko

Foto: Aleksandar Slavković

Foto: Bojan Stekić

Foto: Jelena Janković

Foto: Snežana Krstić

Foto: Vladimir Živojinović

Foto: Predrag Mitić

Foto: Predrag Trokičić

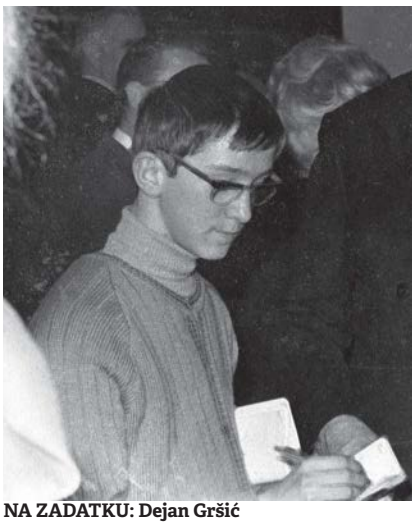
Foto: Mikica Andrejić

DVA DANA U BEOGRADU: Astronauti na televiziji...

Diskretni heroj epskog dočeka

Jula 2019, svet je obeležavao pedeset godina otkako je ljudska noga prvi put kročila na Mesec, a Srbija se sećala dva dana tokom kojih je ugostila američke astronaute. Priču o našem najmlađem novinaru koji je tada bio sa njima, objavljujemo u feljtonu "Srbija i Sjedinjene Američke Države – dve zemlje, jedna kultura", koju realizuju "Vreme" i magazin "Vitraž"

NA ZADATKU: Dejan Gršić

Nasina misija Apolo 11 prvi je let u svemir koji je ljude odveo na Mesec. Komandant Nil Armstrong je 21. jula 1969. u 2.56 postao prvi čovek koji je kročio na Mesec, dok mu se u tom podvigu Baz Oldrin pridružio 19 minuta kasnije. Treći član posade, pilot komandnog modula Majkl Kolins, inače rođeni Rimljanin, za to vreme je preleteo u lunarnoj orbiti komandni modul "Kolumbija".

Važno je naglasiti širi kontekst. Vreme je Hladnog rata. Godine 1957. Sovjetski Savez je iznenadio ceo svet razvijenom svemirskom tehnologijom i lansiranjem Sputnjika. Godinu dana kasnije Amerikanci osnivaju NASA i započinju brojna svemirska istraživanja od kojih je svakako najvažniji program Merkur 7, kojim su utemeljeni kriterijumi za "novog čoveka spremnog za svemir".

U međusobnoj trci i borbi za svemirskim prestižom na početku su dominirali Sovjeti. Nakon Sputnjika, čuvena keruša Lajka postala je prvo živo biće koje se zateklo u kosmosu. Godine 1959. SSSR je pokrenuo Luna program, prvi koji je istraživao Mesec. Prva žena u kosmosu bila je Valentina Tereškova, dok je prvi "space walk" učinio Aleksej Leonov, koji je nedavno preminuo. Na sve ovo nadovezao se i planetarni uspeh od 12. aprila 1961, kada je Jurij Gagarin postao prvi čovek u kosmosu. Iako je već 4. maja Alan Šepard ponovio njegov uspeh, ukazavši tim činom na jednake superiornosti tehnologija »

obe države, uvek pobedu i prestiž odnosi – prva. I baš zato Džon Kenedi iste 1961. godine zahteva da se učini korak koji će odneti pobedu u ovoj trci – slanje čoveka na Mesec i njegovo sigurno vraćanje nazad. Tako je, bez obzira na sve navedene uspehe Sovjeta, sletanje na Mesec odredilo pobednika Hladnog rata, a to su obe strane postavile kao imperativni cilj.

DAN PRVI

Samo tri meseca nakon ovog događaja, 18. oktobra 1969, astronauti predvođeni Nilom Armstrongom trijumfalno dolaze u Beograd. Na proputovanju kroz 22 države na četiri kontinenta koje je trajalo 38 dana, SFRJ je bila jedina komunistička zemlja koja se našla na ovoj laskavoj turneji. Plus, a što je posebno važno naglasiti, jedino su se u Jugoslaviji zadržali dva dana, što je podatak koji slikovito opisuje značaj i ugled koji je ta država uživala u svetu.

Scene u kojima američke astronaute na aerodromu komunističke Jugoslavije dočekuje špalir ljudi, i u kojima ih na ulicama pozdravlja egzaltirana masa dok se voze belim Titovim kadilak kabrioletom, obišle su svet.

Zvanični deo posete počeo je nakon polaganja venaca na grobu neznanom junaku na Avali. Sastanak sa Titom, uz ručak u Maršalatu, trajao je duže od protokolom predviđenog roka. Tom prilikom gosti su Josipu Brozu uručili tri poklona – kopiju silikonskog diska na kojem su 73 poruke šefova država uključujući i Titovu (koje su mogle da se pročitaju pomoću sedamdeset puta uvećavajućeg mikroskopa), repliku plakete ostavljene na Mesecu i fragmente Mesečevog tla, simbolično uparenog sa zastavom zemlje domaćina.

Uzajamna egzaltacija domaćina i gostiju srušila je protokolarnu barijeru kojom je bilo zabranjeno da se uz ordenje daruju pokloni. Naime, Tito je astronaute odlikovao Ordenom jugoslovenske zvezde sa lentom i poklonio im tri zlatne tabakere sa faksimilom i posvetom. Težinom su se razlikovale neznatno, tačno onoliko koliko su se razlikovala tri fragmenta doneta sa Mesečevog tla. Zanimljivo je da je čuveni ruski astronaut German Titov od Tita dobio "samo" Orden jugoslovenske zastave sa lentom. U Memorandumu za Henrija Kisindžera o prijemu astronauta u Jugoslaviji navedeno je da su američki astronauti dobili veća odlikovanja od sovjetskih kosmonauta, što je zahtevalo i posebnu vrstu zahvalnosti sa američke strane. Njihovim suprugama poklonjeni su zlatni broševi, od kojih je neki možda završio i na pelerinama kreatorke Mirjane Marić čiju su radnju obišle, kao i dom za nezbrinutu decu u Zvečanskoj i Narodni muzej. Zvanični prevodilac Boško Čolak-Antić, koji je većinu vremena proveo sa njima, živo je svedočanstvo njihove egzaltiranosti Beogradom. Za to vreme, astronauti su posetili i tadašnjeg gradonačelnika Branka Pešića, RTV Beograd, Dom pionira i Savezno izvršno veće.

Poseta Domu pionira uvodi nas u jednu interesantnu i nikada ispričanu priču.

DEJAN GRŠIĆ – DISKRETNI HEROJ DOČEKA

Nekoliko godina pre ovog događaja, skriveni junak naše priče Dejan Gršić, kao četrnaestogodišnjak, fasciniran astronautikom i svemirom, započinje novinarski zanat u "Oto zabavniku". Donka Špiček, legendarna urednica Programa za decu TV Beograda, u njemu prepoznaje žar i energiju za bavljenje novinarstvom te ga preporučuje pesnikinji i novinarki lista "Kekec" Gordani Brajović, a nedugo zatim i Milivoju Juginu, vazduhoplovnom inženjeru i publicisti koji se astronautikom bavio od 1954. godine. Jugin je tokom sletanja na Mesec direktno izveštavao za RTV Beograd iz baze Kejp Kenedi na Floridi, a njegov komentar je prenošen putem celokupne mrežu tadašnjeg JRT-a. Čitava Jugoslavija je tada Juginu verovala "da se zemlja trese pri poletanju broda" i da to "izgleda veličanstveno i strašno", kako je on to u dahu opisao.

Zanimljivo je napomenuti da je Jugoslavija u tom momentu imala televiziju, za razliku od mnogih danas razvijenijih zemalja, poput Turske. Radio Beograd je tada napravio najdužu radijsku emisiju u svojoj istoriji "Dolazak prvih ljudi na Mesec – najduža radio emisija", i imao je dopisnike na svim tačkama planete – Radivoje Marković je, na primer, bio istambulski dopisnik. Na radiju je premijerno emitovana i pesma *Himna čoveku*, koju je komponovao Vojislav Kostić, a izvela Olivera Katarina.

Dejanov mukotrpni rad podržan strašću i talentom, ubrzo biva nagrađen.

Iako tek u prvom razredu srednje škole, iz koje je neretko bežao kako bi sledio svoje novinarske instinkte, akreditovan je u pres-centru američke ambasade kao zvanično najmlađi novinar koji će dočekati astronaute. Ondašnja Udba pravila je ogroman problem zbog njegovih godina, i samo je zahvaljujući Donki Špiček njemu ipak omogućeno da se pojavi na konferenciji u RTV Beogradu, gde je uredno i prijavljen.

Dejan je strpljivo čekao da astronauti napuste Niksonov avion, a ljubaznošću tadašnjeg ambasadora Vilijama Lenharta, američki administrativci su ga dovezli do Slavije. Odlazak na Dedinje ipak mu je bio uskraćen. Kao šansa za ostvarenje dečačkih snova, ostali su mu RTV Beograd i Dom pionira. Nakon konferencije na televiziji gde su odgovarali na pitanja novinara Minje Subote i Tatomira Anđelića, astronauti su se uputili staklenim prolazom od RTV Beograda ka Domu pionira.

SUSRET U DOMU PIONIRA

Na insistiranje američkog ambasadora Lenharta i Donke Špiček, Dejan je mimo svih protokola ostao sa njima, da u hodniku među prvima dočeka astronaute. "Svi su se upoznali sa mnom, bilo im je

...izložba na Sajmu i astronauti na Slaviji
Fotografije: *Vitraž*

čudno, svuda oko nas stariji ljudi, samo ja klinac, sa sve akreditacijom. Srce mi je tuklo, htelo je da izleti napolje. Bilo je puno agenata tajne službe oko njih, i prići im bilo je faktički nemoguće. Ipak, nekako sam uspeo. Pored mene je bio novinar magazina 'Lajf', koji mi je poklonio Kodakovo blokče jer ništa nije smelo da se unosi. Da nije bilo njega, od autograma ne bi bilo ništa", rekao je Gršić za "Vreme". Ali pošto naš junak nije imao ni olovku, Baz Oldrin mu je poklonio kultnu Fišerovu hemijsku kakvu su nosili sa sobom i na Mesec, a koja je mogla da se koristi i u nultoj gravitaciji.

"Majkl Kolins me je pitao koliko imam godina, mislim da je u većem šoku bio šta tu radi jedno dete nego što sam ja bio njegovim odlaskom na Mesec. Kažem mu – 16. Odgovorio je: 'Ja sam u to vreme već počeo da letim', a ja se nisam dao zbuniti: 'Ja ne letim, ali zato pišem', odgovorio sam. Bili su oduševljeni, nasmejani, svi u crnim odelima i belim košuljama sa značkama. Sva trojica su mi dali autograme, a Kolins mi je poklonio i originalni slajd na kojem se vide Zemlja i Mesec, pošto su oni koristili Hazelbad koji je imao oklop i Linholm (veliki 9/12 slajd dijapozitiv). Juginu nije bilo svejedno što ga nije on dobio."

Inače, poseta Domu pionira bila je dirljiva i plod je entuzijazma neponovljive Donke Špiček. Mališani, njih 1200 umesto predviđenih 700, napravili su neponovljiv štimung. Uzbuđenje je bilo ogromno, a na sceni je astronaute čekao voditelj programa Dejan Đurović. Kada se euforija malo stišala, oni su sa prevodiocima ušli sa strane, kuda se inače unosi dekor. Nakon Armstronga i Kolinsa na binu je izašao Baz Oldrin, a Đurović je potpuno zbunjen i uzbuđen, sa tek nagoveštajem engleskog jezika, upitao: "Da li ste vi stvarno bili na Mesecu?" Baz ga je pogledao, premišljajući se sa nekom tugom, i sa glasom koji je nosio notu izvinjenja odgovorio: "Bili smo."

Pesmu koju je astronautima u čast napisao Ljubivoje Ršumović, zdušno su svi pevali, a njen početak je glasio: "Dragi Edvine, Majkle i Nile, dobro nam došli – baš ste sile./ Život nije Kumova slama, nego je ovde sada sa nama." Pesma nikada nije objavljena niti je štampana, i jedino svedočanstvo o njoj je Ršumovo sećanje.

Dejan Gršić je upisao žurnalistiku kod profesora Juga Grizelja, čije se prve rečenice sa fakultetskog predavanja seća i danas: "Dragi kolege novinari, piskarala, bagro, sedači u kafani, ne postoji nezavisno slobodno novinarstvo, već postoji manje ili više angažovano." Životni put ga je kasnije odveo u Libiju, gde je radio za časopis "Start". Njegove fotografije u okviru izveštaja iz drevne Leptis Magne, "Start" je prodao čuvenom "Pari maču". Bio je to prvi put da je neko sa ovih prostora u tom magazinu objavio slike – naslovna i četiri kolor strane. Godine 1970. Gršić je dobio zaduženje da vodi računa o izloženom kamenu sa Meseca na Beogradskom sajmu. Ujutru, u Ulici kneza Miloša, preuzimao je šifrovani kožni kofer u kojem je u cilindru bio smešten kamen, a uveče ga je vraćao u ambasadu, uvek u pratnji jedne osobe iz tajne službe. Jednom prilikom je na Sajmu nadomak izložbe dovučena cisterna piva, te je par pijanih mladića pokušao kamen da ukrade, srećom bez uspeha.

Mladi junak epskog dočeka nagrađen je večnim uspomenama i relikvijama 20. veka.

DAN DRUGI

Drugi dan bio je neformalan i neuobičajeno prisan, što je govorilo o naglašeno toploj atmosferi koja je zavladala između delegacija Sjedinjenih Država i Jugoslavije. Omekšavanje krute i često rigidne diplomatske forme zaista je moguće jedino kroz iskrenost i spontanost. U restoranu Vinogradi beogradskog naselja Grocka, graševina i šljivovica su zalivale srpsko pečenje i sremske kobasice. Živa muzika je dala svoj doprinos kompletnoj atmosferi. a Armstrong, oduševljen intimnim prijemom i ručkom, zamolio je Tita i Jovanku da mu se potpišu na jelovniku. Profesorka Radina Vučetić pronašla je i zanimljivo svedočanstvo Ženeve Barns, člana Nasine delegacije u Beogradu, koja se prisetila ručka na kome su služeni srpski specijaliteti, i koja upravo ovaj doček izdvaja kao "iskustvo koje nikada neće zaboraviti".

Tito je na ručku predložio da zajedno pođu u lov. Ne časeći časa, zatekli su se u lovištu u Dobanovcima, a ceh su platile divlje patke, kojih je Oldrin ulovio dvadesetak, Kolins desetak, dok je Nil Armstrong stao na broju pet. Nakon toga zaputili su se u kafanu Vinogradi u Grockoj. Za to vreme su njihove supruge plovile Dunavom brodom Raketa do Smedereva, gde su fotografisale tvrđavu.

Posle celog dana prejedanja na insistiranje astronauta ulovljene patke odnesene su u Hotel "Jugoslavija", gde su pripremljene i servirane za večeru.

Ovakva dobrodošlica ponukala je i tadašnjeg američkog predsednika Ričarda Niksona da izrazi duboku zahvalnost jugoslovenskom državnom vođstvu u ime američkog naroda. Nil Armstrong je, tri meseca nakon svog *moon walka* u magnovenju igrao srpsko kolo. Mašinka Lukić je snimila ploču posle misije Apolo 9 u kojoj je jedna strofa iskočila – "spavam jadna u drveni krevet, a moj Mile u Apolo 9". Olja Ivanjicki je nešto pre misije Apolo 11 naslikala tri ulja inspirisana ovom temom. Američka čitaonica u Čika Ljubinoj, u kojoj su Nada i Kosta Carina bili prevodioci, vrvela je od znatiželjnih prolaznika. Neko drugo vreme i senzibiliteti, koji mogu da budu klica za neke nove, afirmativne događaje koji će se tek prepričavati. ¶

PAVLE JAKŠIĆ

Brodolom jednog prirodnjaka

Kako uspon i pad nekada slavnog botaničara osvetljava ključna pitanja našeg doba, zapletena u složene odnose politike, TV produkcija i nauke? Zaostavština Dejvida Belamija od preko 400 televizijskih emisija i 45 knjiga o prirodi ostaće u novom veku nasukana na greben nepromišljenih poteza, jednako kao supertanker na podmukle podvodne hridi

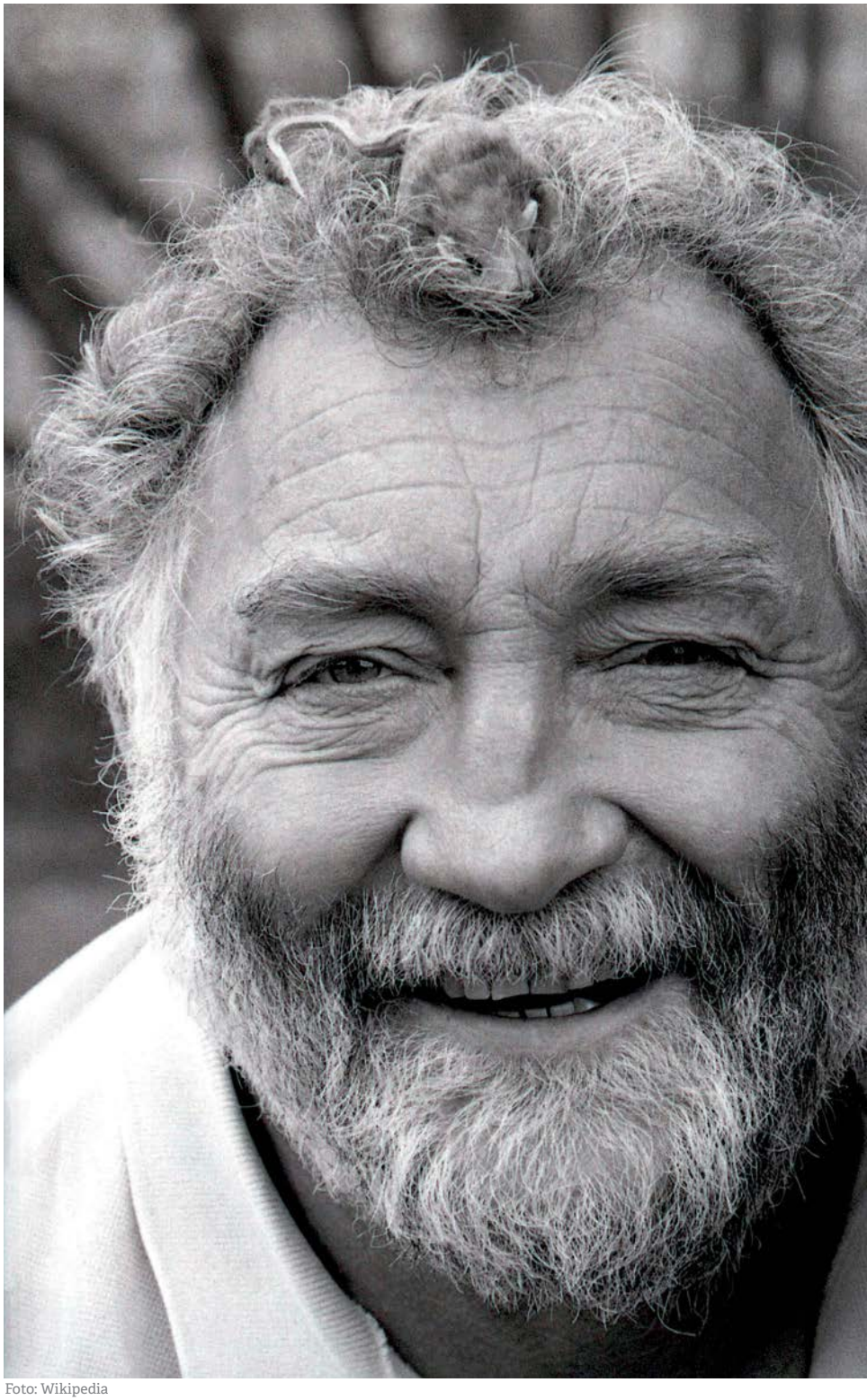

Foto: Wikipedia

Priča Dejvida Belamija počinje katastrofom na morskom grebenu poznatom kao Sedam kamenova. Ćutljivi odgajivači cveća sa ostrva Sili, u Keltskom moru, kao i ribolovci i drugi za more vezani stanovnici Kornvola, grofovije na jugozapadu Engleske, kad su u sumornom raspoloženju, a ledeni, vlažni vetar duva sa Lamanša, pripovedaju kako se ovde čuju crkvena zvona. Po legendi o kralju Arturu, Sedam kamenova je navodno bila bogata zemlja sa 140 crkava koja je poplavljena u jednom bizarnom zapletu sa čarobnjakom Merlinom.

U 20. veku, okolno more redovno pohodi mala flota francuskih ribarskih brodića koji ovde love krabe i jastoge. Međutim, nekoliko kilometara dug kameniti greben, udaljen oko 10 kilometara od arhipelaga Sili i oko 25 kilometara od poslednje tačke engleskog kopna, pomalja se iz vode na pola plime i kao nezgodna prepreka na važnom morskom putu predstavlja smrtnu opasnost za pomorce. Zabeleženo je više od 200 brodoloma na ovom sprudu, od kojih je čak 71 imenovano, a kako je na grebenu nemoguće

izgraditi svetionik, od sredine 19. veka u blizini Sedam kamenova stalno je ukotvljen i jedan brod-svetionik.

Tri stotine metara dug supertanker SS *Torrey Canyon*, sa gazom od čitavih 20 metara, koji je u luci El Hamadi u Kuvajtu natankovan sa 110.000 tona čiste nafte, u zoru 18. marta 1967. obilazio je greben Sedam kamenova ploveći od Gibraltara i Kanarskih ostrva na sever, ka Velsu. Oko osam časova ujutru supertanker je na autopilotu, a neispavani kapetan i kormilar se spremaju za doručak, dok niži oficir na mostu zapaža ribarski brod na kursu supertankera. Kapetan razmišlja o šteti koju bi mogao naneti ribarskim mrežama i naređuje promenu kursa. Međutim, brod je na autopilotu i sa ovim zaokretom dolazi do greške u proračunavanju putanje. Kako doručak kasni, u 8.40 kapetan i kormilar pregledaju takozvane LORAN podatke i najednom otkrivaju grešku u položaju broda. Brzo računaju novi kurs, da bi shvatili kako se nalaze na samo tri kilometra od opakog grebena, kao i da pri brzini od 17 čvorova malo šta mogu da učine. Kormilar preuzima navigaciju, kapetan naređuje promenu kursa na 340 stepeni i ponovo uključuje autopilota kako bi slušao klikove. Međutim, prekasno je – supertanker udara u podvodni greben. Šest tankova je probijeno i nafta se iz nasukanog broda izliva u more. Na supertankeru je uzbuna, a na mostu zvoni telefon. "Vaš doručak je spreman", kuvar obaveštava kapetana.

Brodolom supertankera *Torrey Canyon* će se pretvoriti u jednu od najvećih ekoloških katastrofa svih vremena. Iz broda će se izliti čudovišna naftna mrlja koja će ugroziti jugozapadne obale Engleske i sever Francuske. Procenjuje se da se kod Sedam kamenova u more izlilo oko 164 miliona litara nafte koja je, lakša od vode, stigla do obala sedam dana posle brodoloma – direktno je bilo zagađeno oko 80 kilometara priobalja u Normandiji i oko 190 kilometara u Kornvolu. Smatra se da je u incidentu stradalo oko 15.000 morskih ptica i neutvrđeno mnogo malih morskih stvorenja, planktona i riba. Mediji će tokom čitavog proleća 1967. godine pratiti operaciju spasavanja koja se, u nizu pogrešnih odluka, neodgovarajućih tehnoloških rešenja i diletantskih ideja pretvara u potpuni fijasko. No, predstaviće i jedno novo lice – harizmatičnog 34-godišnjeg predavača sa Univerziteta u Daramu, Dejvida Belamija, botaničara koji će ubrzo postati zaštitno TV lice svih važnijih emisija o prirodi.

NA PLIMI KATASTROFE

Prilika je bila idealna jer su u opštoj zbrci ljudi tražili objašnjenja, a Belami je bio u stanju da ih pruži. Brodolom supertankera *Torrey Canyon* će dovesti i do brojnih promena u pomorskoj regulativi, ali i u zakonima i konvencijama koji štite životnu sredinu širom sveta. Sama akcija spasavanja supertankera je krenula po zlu, jedan holandski mornar iz spasilačkog tima je poginuo, a pokazaće se pogrešnom i odluka da se ka 700 kvadratnih kilometara velikoj naftnoj mrlji pošalju 42 broda, koji su je naprskali sa 10.000 tona deterdženta. Nepravilna procedura i neodgovarajuća hemikalija akciju su učinile jalovom, a veći deo živog sveta nastradao je upravo od deterdženta.

Britanski premijer, laburista Harold Vilson, donosi kontroverznu odluku da bombarduje supertanker kako bi smanjio štetu, ali doživljava ponižavajući poraz. Kraljevsko vazduhoplovstvo (RAF) iz baza na jugu Engleske podiže bombardere koji gađaju SS *Torrey Canyon* i naftnu mrlju sa 42 bombe od pola tone u očekivanju da će nafta izgoreti u eksplozijama, ali ironijom, većina projektila promašuje ovu stacionarnu metu, a plima gasi požare. Osim što je RAF osramoćen i postaje predmet rugla u britanskoj štampi, vlada Velike Britanije se nalazi u nevolji jer, mada je nafta u vlasništvu Britiš petroleuma, vlasnik broda je američka kompanija registrovana u Liberiji koja nije zadovoljna što im je brod bombardovan. Slučaj prerasta u međunarodnu krizu.

Međutim, uz sve nevolje, na plimi incidenta novi junak televizije okruglog lica i prepoznatljive brade, Dejvid Belami, isplivava kao ekspert za živi svet koji se pojavio u vestima o brodolomu, da bi ga tokom 1967. neprekidno pozivali da govori u televizijskim emisijama o naftnoj mrlji. Kriza je tako britanskoj, a potom i svetskoj javnosti predstavila budućeg voditelja programa sa kojim će rasti generacije. Zajedno sa četiri druga saradnika, Belami je u decembru 1967. u prestižnom časopisu "Nature" objavio zapažen naučni rad o posledicama prosipanja nafte i deterdženta kod Sedam kamenova. No, TV nastupi su ono što ga je zaista proslavilo.

"Bilo je neophodno da se pronađe neki naučni idiot koga će dovući da galami o incidentu iz svoje kule od slonovače. I to sam bio ja. Intervjuisala su me oba kanala, i to me je stvorilo", reći će sam Belami o svojim počecima mnogo godina kasnije u intervjuu za BBC. Njegov neposredan, upečatljiv stil govora, snažna gestikulacija i jasna, razumljiva objašnjenja kako nafta utiče na živi svet, učinili su da ga tokom krize, koja je Britaniju osvestila kada je reč o životnoj sredini, publika iskreno zavoli. Uskoro je dobio ponudu da učestvuje u popularnom programu "Ne pitajte mene", iz koga će potom izrasti pola veka duga Belamijeva karijera voditelja programa o prirodi. Brodolom kod Sedam kamenova, sa kojim je sve počelo, trajno će obeležiti Belamija i na simboličnom nivou. Naime, zaostavština Dejvida Belamija od preko 400 televizijskih emisija i 45 knjiga o prirodi ostaće u novom veku nasukana na greben intrigantnih, ali često nepromišljenih poteza, jednako kao supertanker *Torrey Canyon* na podmukle podvodne hridi.

BOTANIČKI ČOVEK

Instagram nije podelio žal za Dejvidom Belamijem kad je sredinom decembra stigla vest o njegovoj smrti u 86. godini. Na Fejsbuku i mrežama koje koriste starije generacije smrt slavnog televizijskog prirodnjaka bila je zapaženija i mogle su se videti poruke o "zelenom džinu sa kojim smo odrastali". O njegovom doprinosu izvestile su vodeće televizije, BBC između ostalih, praktično sva britanska štampa i nekoliko javnih ličnosti.

No, ne može se reći da je javnost dugo i snažno žalila za licem koje je sedamdesetih i osamdesetih godina bilo poznatije od političara i estradnih zvezda. Belami je ne samo relikt televizije 20. veka, kad su prirodnjačke emisije bile autentičan proizvod malih ekrana i nisu ni po produkciji, ni po veličini publike mogle da se porede sa, na primer, "Planetom Zemljom" i "Plavom planetom", serijalima sa vrha IMDB liste kakve danas proizvodi BBC ili kablovski džinovi poput Netfliksa, a koji savremenom gledalištu nude ne samo jasno tumačenje slika prirode »

Instagram nije podelio žal za Dejvidom Belamijem kada je umro u 86. godini. Na mrežama koje koriste starije generacije vest je bila zapaženija i mogle su se videti poruke o "zelenom džinu sa kojim smo odrastali"

nego i izvestan religiozni zanos pred veličanstvom života. Belami je, naime, ne samo deo televizijske prošlosti nego i ličnost koja je svoju javnu poziciju u starosti relativno jeftino i nekako suviše lako diskreditovala nepromišljenim, populističkim ocenama o klimatskim promenama, izgubivši poštovanje naučnika, a ne osvojivši za to ni srca skeptika i ljubitelja senzacije.

Belami se tako našao na pola puta između voditelja emisija o automobilizmu, proslavljenog i ciničnog Džeremija Karlsona, kome kritika klimatskih promena služi da regrutuje bazu svojih fanova po engleskim pabovima, i fantastičnog Dejvida Atenboroa, prirodnjaka i voditelja najgledanijih modernih programa o prirodi, mudraca našeg doba čiji nadahnuti govori o nužnosti zaustavljanja klimatskih promena daju pravac čitavom ekološkom pokretu.

U 20. veku, mnoge stvari su bile drugačije, pa tako i televizijski heroji – Belami se u kratkom šorcu penjao na stabla, puzao po travi, skrivao se iza štrika sa vešom u engleskom dvorištu. Mahao je rukama i uz osmeh izgovarao efektne replike. Nakon "Ne pitajte mene", učestvovao je u čitavom nizu serija posvećenih prirodi, među kojima je i popularni "Botanical man". Njegova slava će dostići vrhunac početkom osamdesetih, a Belami će snimiti više od 400 raznovrsnih emisija do kraja veka, kada će opasti interes za njegove programe. Uporedo sa televizijom, objavljivao je i knjige i članke koji su mahom bili povezani sa temama koje je obrađivao u emisijama. Bio je počasni član, predsednik ili prosto aktivista čitavog niza ekoloških organizacija, a do smrti je vodio Fondaciju za konzervaciju koju je sa prijateljima osnovao 1982. godine.

Belami je rođen u Londonu 1933. godine, gde je završio osnovno školovanje i zavoleo biologiju. Nakon rata, zaposlio se u fabrici, pa je čak radio i kao vodoinstalater. Međutim, nastavio je školovanje i sa dvadeset četiri godine diplomirao botaniku na slavnom Kings koledžu, da bi tri godine kasnije doktorirao na Bedford koledžu. Nekoliko godina kasnije dobio je posao na Univerzitetu u Daramu, gde će ga zateći katastrofa *Torrey Canyon* i početi njegova televizijska slava. Oženio se pre toga, odmah posle Kings koledža, i ostao celog života u braku sa Rouzmeri, koja je preminula godinu dana pre njega. Živeli su u prirodi, u zaseoku sa dve kuće nedaleko do Darama, na severozapadu Engleske. Imali su čak petoro dece, od kojih je četvoro usvojeno i bilo poreklom iz raznih krajeva sveta (Kašmira, Afrike, Kariba i Engleske), a Belami je novinarima koji su posećivali njegovo imanje u okrugu Daram govorio da mu kuća liči na Ujedinjene nacije: "Strasno se svađaju, ali sve bi dali jedno za drugo."

NA RUČKU SA POLITIKOM

"Mogu da ih zabavljam, ali ne mogu da uspostavim odnos sa gledaocima", govorio je novinarima za sebe, tvrdeći da je zapravo autističan. Ma kako naoko apsurdna, ova izjava u dobroj meri opisuje Belamija – zabavljao je milione ljudi, ali upravo je nedostatak interakcije sa bazom koja bi ga bespogovorno sledila doprineo ne samo padu njegove popularnosti nego i njegovim skretanjima. "Vaspitan sam u detinjstvu kao baptista", rekao je u jednom intervjuu za list "Gardijan". "Kad sam imao 14 godina, pomislio sam: Ne želim da provedem večnost sedeći na prokletom oblaku svirajući harfu. Utopija zvuči odlično, ali zar neće postati prokleto dosadna?" Celog života je bio aktivista za životnu sredinu, pa čak i kad je zagovarao vrednosti nespojive sa zaštitom prirode. To danas može biti neshvatljivo, ali Belami je pre svega čovek televizije 20. veka, sa mnogo priče i "borbe za našu stvar", ma koja da je to stvar. Više puta je hapšen zbog učešća u demonstracijama, a u Australiji je privođen dok se bez uspeha borio za jedan rezervat u Tasmaniji.

Istovremeno, kako je njegova slava opadala, pokušavao je da privuče pažnju raznovrsnom kritikom "političke korektnosti". Mada je u svojoj knjizi *Efekat staklene bašte* napadao čovekovo delovanje i emisiju ugljen-dioksida koja je dovela do klimatskih promena, u seriji intervjua nakon 2000. govorio je da čovek nije doveo do globalnog zagrevanja. Nakon što je jedan takav intervju za BBC naišao na oštre kritike, povukao je neke od svojih izjava. Međutim, od tada više nije govorio za BBC.

Belami je smatrao da je njegovom povlačenju iz programa kumovala jedna druga afera. Naime, okušao se u politici 1997. godine, kada je pristupio kontroverznoj i populističkoj Referendumskoj stranci i učestvovao na izborima na kojima je poražen. Govorio je posle da se u politiku upustio nakon jednog ručka sa Džejmsom Goldsmitom, osnivačem Referendumske stranke, i da ga je flert sa njima koštao daljih TV nastupa i ugovora o emisijama. "Ja sam socijalista, ali više nema socijalističkog pokreta. Nema nikog da glasam za njega", govorio je. "Nikada ne bih rekao nešto što će naneti štetu zelenom pokretu, ali mi danas nemamo zeleni pokret." Oštro je kritikovao velike ekološke organizacije kao što su Grinpis i WWF. "Osnovani su da sačuvaju pande, a šta je danas sa pandama?"

Ma kako neke od njegovih kritika pogađale metu, Belami je pucao oko sebe sačmom, kritikujući istovremeno i vrednosti koje je u mladosti zagovarao, nesvestan da od njegovih izjava najveću korist imaju zagađivači i vlade nespremne da učine bilo šta u pogledu zaštite klime i živog sveta. Naime, Belamiju je iz nekog razloga promakla promena paradigme – kako je zapravo počeo klimatski rat i kako su u čitavom društvu iskopani rovovi na ovu temu. Klimatske promene su se pokazale kao najveći izazov civilizacije i već dugo nisu samo briga prirodnjaka, konzervatora i boraca za zdraviju životnu sredinu koji vise na stablu i nose transparente, već su postale tema koja deli čitava društva, politiku, ekonomske modele i generacije. U tom ratu koji će odrediti budućnost, malo ko je mogao da razume bradatog TV voditelja koji u šorcu trči, puže i skače sa jedne strane fronta na drugu. ¶

SLOBODAN BUBNJEVIĆ

Posetite Vugl.rs !

Vugl je medijski portal namenjen razvoju političke pismenosti i kritičkog mišljenja.

Podstičemo dijalog, promišljanje i zdravu kritiku aktuelnih društvenih procesa.

Ne nudimo gotove odgovore već postavljamo pitanja: gde živimo, kako živimo, za šta živimo.

VUGL.RS

GDE ŽIVIŠ // KAKO ŽIVIŠ // ZA ŠTA ŽIVIŠ

"Šest strela" Mustafe Kemala

Turska je obeležila stotu godinu od početka borbe protiv okupacije posle Prvog svetskog rata, nakon čega je Osmansko carstvo zamenila moderna republika, izgrađena na idejama njenog tvorca Ataturka. Njegovo nasleđe još uvek živi iako ga je upravo u 2019. godini do sada najozbiljnije uzdrmala politika aktuelnog predsednika Erdogana

U Kanberi, glavnom gradu Australije, nalazi se spomenik Mustafi Kemalu Ataturku. Ispod bronzanog anfasa piše: "Ovde, u vašoj zemlji, za nas nema razlike između Džonija i Mehmeda koji počivaju jedan pored drugog. Vi, majke koje ste poslale sinove iz dalekih zemalja, obrišite suze. Vaši sinovi sada leže u miru u našem okrilju. Kada su izgubili živote na našoj zemlji, postali su i naši sinovi."

Ove reči, pripisane Ataturku, odnose se na bitku kod Galipolja 1915. godine, kada su se vojske Osmanskog carstva i Australije borile na suprotnim stranama u Prvom svetskom ratu. Jedan od komandanata osmanske vojske bio je Mustafa Kemal, danas poznat kao Ataturk. Iako nema potvrde da je on 1934. na komemoraciji bitke upotrebio baš te reči, ni Turska ni Australija to ne osporavaju. Pouzdano se zna da je Ataturk tri godine ranije za australijski "Dejli mejl" dao izjavu u istom duhu: "Turci će uvek odavati počast na zemlji vetrovitih pustoši Galipolja, gde spava većina vaših poginulih."

Ova poruka fragment je Ataturkovog nasleđa, građenog od početka Rata za ne-

zavisnost 1919. koji je on i pokrenuo. Njegovim idejama, na krhotinama poraženog Osmanskog carstva, rođena je moderna Republika Turska.

CARSTVO U RUŠEVINAMA

Avantura Osmanskog carstva u Prvom svetskom ratu završila se debaklom. Savezničke snage, protiv kojih su se Osmanlije borile na strani Centralnih sila, nametnule su katastrofalan sporazum o primirju. Osmanlije su morale da otvore sve luke za brodove Saveznika, predaju tvrđave, demobilišu vojsku, prepuste kontrolu nad telefonskim i telegrafskim linijama... Usledio je najbolniji događaj u istoriji Osmanskog carstva. Prestonicu Istanbul, vekovni simbol sultanove moći, krajem 1918. okupirali su francuski i britanski vojnici. Ubrzo stižu i Italijani i grad je podeljen na tri administrativne zone. Sultanu Mehmedu VI ostao je samo simbolični autoritet vladara. Enver, Talat i Džemal, trojica paša koji su na krilima Mladoturske revolucije stekli veliku moć i defakto vodili Carstvo, pobegli su iz zemlje. Veliki vezir, vlada i parlament su opstali, ali je glavnu reč vodila okupaciona vlast. Počelo je komadanje države, od čije je nekadašnje moći ostala samo ruina.

Odnos okupacionih snaga prema Turcima bio je odlučan i hladan, o čemu svedoče reči britanskog admirala Kaltorpa, zaduženog za političku i administrativnu kontrolu: "Naš je čvrst stav da ni prema jednom Turčinu ne treba pokazati simpatije. Svaka razmena ljubaznosti i uviđavnosti strogo je zabranjena." Mnogi žitelji Osmanskog carstva mislili su da je jedini izlaz saradnja sa okupatorom.

PRIPREME ZA USTANAK

Oni osmanski političari koji su izbegli hapšenje radili su na kakvom-takvom ujedinjenju i političkom otporu okupaciji. Više propalih pokušaja ipak je podstaklo podršku pokretu otpora, koji se rađao u Anadoliji. Iako Mustafa Kemal nije opalio "prvu pušku", nije greška reći da je pokretač Rata za nezavisnost bio upravo on. Spojio je i organizovao elemente otpora i poveo ih u pobedu.

Prve korake preduzeo je u proleće 1919. sa dvojicom najbližih saradnika. Početkom maja, Ataturk je postavljen za glavnog inspektora Devete armije. Trebalo je da uspostavi red na istoku i severu Anadolije i prikupi oružje i municiju od tamošnje osmanske vojske. Takva ovlašćenja omogućila su mu da učini mnogo više od izvršenja naloga vlasti. Ataturkov biograf Endru Mango (1926–2014, predavao je na Školi za orijentalne i afričke studije u Londonu) piše: "Tri mlada generala, Mustafa Kemal Ataturk, Kazim Karabekir i Ali Fuat Džebesoj, nasamarila su sultana i velikog vezira i preuzeli komandu nad snagama koje su postale jezgro nove turske nacionalne armije."

POZIV NA OSLOBOĐENJE

Napore Ataturka i njegovih saradnika na neki način ubrzala je invazija grčke vojske. Grčki premijer Venizelos iskoristio je priliku i poslao trupe da uzme šta je hteo – Izmir i njegovu okolinu. Imao je podršku Francuske i Britanije, a malo kasnije i američkog predsednika Vudroa Vilsona. Ataturk nije gubio vreme. Dan posle grčkog iskrcavanja u Izmir, krenuo je iz Istanbula ka obali Crnog mora, u Samsun. Hteo je da stekne podršku u Anadoliji i stigne do Ankare.

U Crnomorje je došao 19. maja 1919. godine. Taj dan se smatra početkom turskog Rata za nezavisnost. Poruka koju je uputio bila je jednostavna: otadžbina je u opasnosti, vlast ne može da je odbrani, potrebno je formiranje nacionalnog komiteta, krenuti u oslobađanje i sultanu vratiti moć. Na otpor je pozvao sve podanike u Carstvu, bez obzira na veru i poreklo. Ubrzo je dobio podršku u osmanskom parlamentu, koji je zvanično izrazio želju da se povrati nacionalni integritet i nezavisnost.

LOV NA ATATURKA

Očekivano, britanska administracija je oštro reagovala. Uhapšeno je oko 150 službenika i oficira, a parlament je raspušten. Pri tome, Ataturka i njegove saveznike je šejhul islam, kao vrhovni verski autoritet, proglasio nevernicima koje treba "streljati na mestu". Počeo je lov na Ataturka. On je odgovorio proglasom da se jedina zakonita vlast Turaka nalazi u Ankari. Državne činovnike i oficire pozvao je da je prihvate, pošto je vlast u Istanbulu pod šapom Britanaca.

Odziv je bio snažan. Mnogi poslanici raspuštenog osmanskog parlamenta otišli su u Ankaru da pomognu, među njima i poslednji predsednik donjeg doma. Njegova tvrdnja da je parlament raspušten protivustavno i nelegalno Ataturku je dala legitimitet da formira parlament koji ne odgovara okupacionoj sili. To je bila Velika narodna skupština sa sedištem u Ankari, a Ataturk je postao njen prvi predsednik.

SMRT CARSTVA I ROĐENJE REPUBLIKE

Velika tačka razdora između vlasti u Istanbulu i one u Ankari bio je sporazum u Sevru 1920. godine, kojim su Jermeni dobili državu, a Kurdistan autonomiju sa opcijom da se i osamostali. Osmanske vlasti u Istanbulu su ga potpisale i time prihvatile novo komadanje Carstva. Velika narodna skupština u Ankari odbacila je sporazum i proglasila za izdajnika svakog ko ga je potpisao. Ataturkov pokret nastavlja da se bori uprkos političkim i vojnim teškoćama.

Kada je 1922. ratna prašina počela da se sleže, pokazalo se da je pobednik Ataturk i da povratka osmanske vlasti neće biti. Nije bilo realno da se stotine političara u Ankari tek tako odreknu svega. Ataturk je procenio da ima dovoljno jaku podršku za suštinske promene. Prva je bila razdvajanje institucije halife, vrhovnog poglavara muslimana, i sultana kao suverenog vladara. Sultanat je odmah i ukinut. Halifa je postao samo vodeći verski autoritet pod budnim okom svetovne vlasti, koja ga i bira. Bivši sultan pobegao je na Maltu, a Ataturk je za jedinog nosioca vlasti proglasio narod: "Turski narod ima sav suverenitet, koji je bezuslovan. On ne prihvata halifino učešće u vlasti u bilo kakvom značenju i obliku, na bilo koji način i bilo kakvim sredstvima."

Ova proklamacija označila je kraj vladavine Osmanlija. Velika narodna skupština proglasila je republiku 29.10.1923. godine, sa prestonicom u Ankari. Naredne godine ukinut je i halifat. Iz pepela propale teokratije nastala je nova država, za čijeg je predsednika izabran Mustafa Kemal. Još u julu te godine sporazum u Lozani doveo je do međunarodnog priznanja Republike Turske kao države naslednice Osmanskog carstva.

Kako je Ataturk zamišljao budućnost turske nacije? Svoje ideje i politiku, danas poznatu kao kemalizam, razvijao je »

od prvih dana Rata za nezavisnost sve do smrti. Veliki deo te politike ušao je u Ustav iz 1924. godine, a u celini je postala jezgro programa Republikanske narodne partije (ŇP). Ataturk ju je osnovao kao sredstvo za ostvarenje svojih političkih načela. Ona su ugrađena u Ustav iz 1937. u vidu šest doktrina, poznatih kao "Šest strela" – republikanstvo, kemalistički nacionalizam i populizam, sekularizam, revolucionarnost i etatizam. Cilj je bio formiranje nove, moderne države koja bi stajala rame uz rame sa evropskim državama. "Šest strela" i danas su srž Ataturkovog nasleđa.

NOVA NACIJA, NOVI JEZIK

Republikanstvo je značilo ne samo zamenu sultanata republikom, već i uklanjanje celog društvenog ustrojstva Osmanskog carstva. Pod sloganom "suverenitet pripada naciji" podanici postaju građani sa pravom glasa, svesni da su njihovi interesi jednaki interesima države. Nacionalno buđenje i odlazak i desetkovanje pripadnika manjina iz Carstva tokom ratova učinili su Republiku Tursku u velikoj meri etnički i kulturno homogenom. Može se reći da je ona prosto morala postati nacionalna država.

O tome kako je Turska u to vreme postala uveliko etnički homogena, od vremena Ataturka do danas vode se rasprave između turskih vlasti i mnogih država sveta. Predstavnički dom Kongresa SAD u oktobru ove godine formalno je priznao genocid nad Jermenima počinjen u Turskoj tokom Prvog svetskog rata i neposredno posle rata, a taj genocid priznaje još 30 država, mahom evropskih.

Istoričari procenjuju da je broj Jermena koje su ubile trupe Otomanskog carstva između 1,2 i 1,5 miliona, ali Turska oduvek besno reaguje svaki put kada se upotrebi termin "genocid" i govori o međusobnim masakrima tokom građanskog rata i gladi, koji su na obe strane prouzrokovali stotine hiljada mrtvih.

Iako je tokom prvih godina republike preterano veličao novu tursku naciju, kemalistički nacionalizam nije bio osvajački. Ako je i bilo ekstremnih ideja o veličini i značaju turske nacije, kada bi ispunile svrhu, one su ili ublažavane ili tiho i efikasno skrajnute. Ovaj nacionalizam u Ataturkovoj interpretaciji bio je okrenut stvaranju solidarnosti i okupljanju u okviru nove države i nacije. A istovremeno je štitio mladu republiku od uticaja Sovjetskog Saveza, čije su se pristalice među Turcima pojavile još pre nego što je i proglašena.

Kemalistički nacionalizam obuhvatio je i jezičku reformu. Jezik je pročišćen od arapskih i persijskih reči i elemenata njihove gramatike. A bilo ih je na pretek. Veliki engleski turkolog Džefri Luis (1920–2008) reformu je zbog stihijske i često proizvoljne izvedbe nazvao "katastrofalnim uspehom". Iako ovaj proces nije imao valjan metod i jasan smer, Luis je smatrao da su reformatori obavili posao: "Uspeli su da se otarase neturskih elemenata svog jezika, tako da se on tokom proteklog veka promenio koliko i za prethodnih sedam." Rezultat je bio novi standardni jezik, jednostavniji od zapetljanog žargona osmanskog dvora. Tekstovi napisani pre 1930. novim naraštajima postali su nerazumljivi. A uvođenjem latinice, koja je zamenila hibridno arapsko-persijsko pismo, raširila se pismenost.

Mustafa Kemal Ataturk: "Turski narod ima sav suverenitet, koji je bezuslovan. On ne prihvata halifino učešće u vlasti u bilo kakvom značenju i obliku, na bilo koji način i bilo kakvim sredstvima"

JEDNAKOST PRED ZAKONOM

Doktrina kemalističkog populizma nadovezala se na republikanstvo: vlast pripada narodu, a ne vladajućoj klasi. Građani su pred zakonom postali jednaki bez obzira na klasu, status, zanimanje i veru. To je utvrđeno još Ustavom iz 1924. godine: "Narod Turske, bez obzira na religiju i rasu, u pogledu državljanstva je turski... Svi Turci su jednaki pred zakonom i treba da ga se savesno pridržavaju. Svaka posebna privilegija grupe, klase, porodice i pojedinca ukida se i zabranjuje."

Nekoliko godina kasnije islam je prestao da bude državna religija i od tada sve druge religije u Turskoj imaju jednaka prava. Druga premisa populizma bila je da vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu. Institucije su morale da budu ustrojene tako da građanima omoguće učešće u vlasti. To je ostvareno parlamentom i vladom, sa premijerom na čelu. Revolucionarnost kao načelo znači konačni raskid sa tekovinama Osmanskog carstva i njegovog društva svim sredstvima. Povratka na staro nije smelo biti. A ključno sredstvo u tome bio je sekularizam.

MODERNO OBRAZOVANJE

Sekularizam je podrazumevao mnogo više od ukidanja halifata i šerijatskog prava. Njegova svrha bila je da raskine vezu religije i države koja je vekovima oblikovala institucije Osmanskog carstva, kako verska klasa ne bi mogla da ograničava i kontroliše državu. Profesor na Odeljenju za studije Bliskog istoka na Univerzitetu Prinston Šukru Hanioglu smatra da Ataturk ni lično nije imao pozitivan pogled na islam: "Pažljivo čitajući prevod 'Istorije islama' Leonea Kaetanija, izgleda da se potpuno složio sa ovim italijanskim orijentalistom u tome da je otkrovenje (islama) isfabrikovani mit i da je Kuran Muhamedovo delo." Prema Haniogluu, Ataturk je smatrao da je islam korišćen kao "sredstvo za dominaciju", barem nad Turcima. Zato je obrazovanje u potpunosti stavio pod ingerencije države, a Ministarstvo obrazovanja dobilo je zadatak da postavi moderni sistem školstva. Verska nastava je postala stvar izbora pojedinca i zadržala se pretežno na selu, a osnovno obrazovanje po državnom programu postalo je obavezno i besplatno. Ataturk je dao i lični doprinos modernom obrazovanju: napisao je udžbenik geometrije, sasvim jednostavan za razumevanje i učenje.

Načelo etatizma je, međutim, manje jasno. Zamišljeno je kao mešovita ekonomska politika, koja bi podsticala privatno preduzetništvo, ali uz nadzor i intervenciju države. Važan deo nove politike bio je usmeren na razvoj poljoprivrede, čemu je poslužila stara Poljoprivredna banka, reformisana i prilagođe-

na novom državnom sistemu. Bilo je i raznih eksperimenata, poput petogodišnjih planova sličnih onima u Sovjetskom Savezu. Država je uzela primat u razvoju industrije i poljoprivrede, a zakonom je omogućena nacionalizacija "ako se utvrdi da je takva intervencija potrebna". Ova politika uspela je delimično, a njeni tragovi postoje i sada. I pored silnih privatizacija tokom više decenija, država je i do danas ostala vlasnik mnogo preduzeća i zemljišta.

NOVO DRUŠTVO

Ataturkovih "Šest strela" zbrisalo je staro društvo i drastično promenilo svakodnevni život Turaka. Hidžretski kalendar zamenjen je zapadnim, a prihvaćen je i evropski metrički sistem. Građani su morali da uzmu prezime, svaka zgrada dobila je ulicu i broj, a štampan je i prvi Kuran na turskom jeziku. Alkohol je za muslimane postao legalan. Javno nošenje turbana i fesova zabranjeno je Zakonom o šeširu. Žene su i dalje mogle da pokrivaju kosu i lice, ali su ohrabrivane da to ne rade. Počele su da javno pokazuju svoju lepotu, i u tom duhu 1929. godine održan je i prvi izbor za mis. Poligamija je nestala. Verski brak nije zabranjen, ali je država priznavala samo sklopljen pred matičarem. Pod okrilje civilnog zakona prešao je i razvod, koji su sa širokim pravnim osnovom sada mogle da pokrenu i žene. Pravo glasa dobile su pre mnogih drugih žena u Evropi, a pripalo im je i učešće u vlasti na svim nivoima.

GRAĐANI KAO ČUVARI NASLEĐA

Svakog 10. novembra, na dan Ataturkove smrti, u Turskoj se oglase sirene i cela zemlja staje. Taj minut ćutanja ne dira ni aktuelni predsednik Erdogan, koji narušava veliki deo Ataturkovog nasleđa. Ataturkova maksima bila je "mir kod kuće, mir u svetu". Posle Rata za nezavisnost, spor sa Britanijom oko Mosula, bivšeg osmanskog vilajeta koji je ostao problem, rešio je mirno. U zamenu za 10 odsto proizvedene nafte u toj oblasti, prepustio ga je Britaniji na upravu. Erdogan se svađa i preti. A vrhunac je vojni upad na sever Sirije, koji je ozbiljno narušio odnose Turske sa arapskim, a i drugim zemljama. Kupovinom ruskog raketnog sistema S-400 otvorio je pitanje položaja Turske u NATO. Uzdrmao je i odnose na Mediteranu.

Erdogan i na domaćem planu potkopava Ataturkovo nasleđe. Pre dve godine progurao je zakon koji imamima omogućava da obave građansko venčanje. Dok je Ataturk pokušavao da uspostavi pluralizam (to nije doživeo), Erdogan ga ozbiljno guši, mahom hapšenjem političkih protivnika pod sumnjivom optužbom za "terorizam". Masovno hapsi i novinare, a državnu novinsku agenciju Anadolija stavio je pod direktnu kontrolu svog kabineta.

Najveći udar bilo je više nego sumnjivo poništenje izbora za gradonačelnika Istanbula u martu ove godine, kada je kandidata njegove islamističke partije za dlaku pobedio kandidat opozicije iz ŇP-a, Ekrem Imamoglu. Građani su uzvratili. Shvatili su to kao atak na svoju izbornu volju i odlučili da odbrane pravo glasa, možda najvredniju stvar koju im je Ataturk ostavio u nasleđe. Više je nego simbolično što je na ponovljenim izborima Imamoglu dobio ubedljivu većinu, kao kandidat partije koju je osnovao Ataturk. ¶

PEĐA ANĐELKOVIĆ

Ljubav je iznad svega

Izložba o legendarnim i stvarnim ljubavima u Etnografskom muzeju dokazuje da je ovoj, naizgled banalnoj temi, mesto u muzeju

Kako su se voleli Đula i Pavle i zašto njihovu ljubav simbolizuje mrtvačka ruka? Kako je austrijska princeza Lujza od Belgije sa hrvatskim pukovnikom Gezom Matančićem pobegla u Pariz? Šta su sve na početku prošlog veka morali da prevaziđu Albanac i Srpkinja da bi mogli da žive zajedno a na miru? O ove tri i još dvadeset priča iz virtuelnog "Muzeja svetske ljubavi" govori putujuća izložba "Čuvene svetske ljubavi" u beogradskom Etnografskom muzeju. Ljubavi iz prikazanih priča postale su legende, a neke od njih su i stvarne.

HOBI

Autor izložbe, muzeolog dr Tomislav Sladojević Šola iz Zagreba, u razgovoru za "Vreme" ističe da je "dragoceno što se ovakva izložba dešava u jednoj etabliranoj nacionalnoj instituciji" i ocenjuje da u većini muzeja još uvek nije moguće postaviti ovakvu, naizgled banalnu temu. "Neki kažu da ljubav nije dovoljno znanstvena, šta će nam to u muzeju", konstatuje autor izložbe sa prizvukom dobroćudne ironije. "Međutim, ako samo malo zagrebete znanost", dodaje, "ako sa ozbiljnošću proučavate što je smisao antropologije, videćete da je ljubav jedna od prvih tema. A kako ćete proučavati ljude ako se ne bavite onim što im je najvažnije", kaže Tomislav Sladojević Šola ističući da je ljubav važna kao pedagoški princip: šta znači nadići vlastite interese, uzdići se iznad sopstvene sebičnosti, u koju vas savremeno okruženje konstantno uvlači, jer se davanje propagira kao nezamislivo, pa ste sami, uplašeni, sebični, surovi? Za taj paradoks – da se dobija davanjem, sam i ja prekasno saznao", priznaje Šola i ocenjuje da je razlog što su "zatajili škola, porodica i svi oni koji bi nam to trebali reći".

Priče je, kaže, počeo da sakuplja pre nekoliko godina "čisto iz ćeifa", što se razvilo u iscrpan hobi. Tako je nastalo nešto više od 50 priča na engleskom jeziku. Kolekcija je otvorena za prijem novih materijala, a putem formulara na sajtu, priču može predložiti bilo ko. "Ne mislim preterivati i govoriti kako je ljubav iznad svega, ali kada ljudsku egzistenciju pročistite do njihove suštine, šta će vam ostati? Neki novci koje je neko zaradio, a koje ne može ponijeti sa sobom? Naravno da ne – ostaće ljudski odnosi, pamćenje u porodici, zajednici, naciji, zavisi koliko je ta osoba davala. Ljubav je sušto davanje."

Tomislav Sladojević Šola kaže kako je ovakvim hobijem želeo da bolje upozna svoju struku. Primećuje da su "zbirke mnogih muzeja do dan-danas zarobljene u 19. stoljeću, kada smo stvarali muzeje i posvijetili ih znanosti. Ali, to je tek pola zadatka", smatra Šola i ističe da se u savremenoj muzeologiji akcenat pomera na građenje empatije. "Danas, ideja više nije da se u muzej odlazi samo po znanje. U muzej bi trebalo da možete doći i

OSTACI LJUBAVI: Eksponati sa izložbe
Foto: Bojan Stekić

po mudrost, kao što dolazite dobrom starom ujaku, baki..."

PRIČE SA BALKANA

Svaka priča o ljubavnicima je upotpunjena je predmetom koji su sistemom asocijacija izabrali dizajneri izložbe Ivan Stanić i Teodora Bat. To su raznovrsni komadi – od slikarskih četkica koje simbolizuju ljubav Fride Kalo i Dijega Rivere, preko pisma na postolju ispod priče o Sergeju Jesenjinu i osamnaest godina starije Isidore Dankan, do priča iz našeg podneblja, od kojih su sve do jedne propraćene asocijacijama na smrt. Priče sa Balkana tako ilustruju meci, kuhinjski i džepni noževi, okrvavljena maramica i već pomenuta mrtvačka ruka. Jedina ljubavna priča iz ovih krajeva na izložbi koja ima hepiend govori o braku između Srpkinje i Albanca. Naime, Jelisaveta Načić, prva žena arhitekta u istoriji Srbije, našla se u mađarskom kampu za ratne zatvorenike Nađmeđeru 1915. godine. Tamo se zaljubila u Albanca Luku Lukaja, venčali su se u zatvoreničkom kampu. Pošto se na ljubav između Albanca i Srpkinje u Beogradu nije pomirljivo gledalo, par se preselio u Skadar, ali ni tamo nisu mogli da žive na miru. Još jednom su se preselili u Dubrovnik, gde su živeli srećno do kraja života (Luka je umro 1947, a Jelisaveta 1955). Ostale balkanske priče sa ove izložbe su, međutim, mnogo mračnije.

"Ovde počiva priča o ljubavi", piše na Ašikovom grobu kod Šapca, smeštenom između sela Mrovska i Metlić. Legenda kaže: nakon što su roditelji Đuli i Pavlu, oboma iz bogatih i uglednih porodica, kao u Šekspirovom *Romeu i Juliji* zabranili da se viđaju, oni su otpočeli da se sastaju tajno, u šumi. Jednog zimskog dana, dok je Pavle išao u susret Đuli po snegu, napao ga je vuk i ubio ga odgrizavši mu ruku. Onda je vuk sačekao i Đulu i bacio joj Pavlovu ruku pred noge, a Đula je legla u sneg i dobrovoljno odlučila da se smrzne.

Eksponat sa krvavom maramicom govori nam o jednom zagrebačkom paru. Ljerka Šram i Milivoj Dežman, glumica i lekar, zaljubili su se na jednoj od kućnih predstava u kojima je Ljerka igrala. Milivoj je potom otišao na studije u Grac gde je jednog dana video na pozorišnom plakatu pored Ljerkinog imena predstavku "gđa", iako je obećala da će ga čekati. Razočaran, ali i dalje zaljubljen, Milivoj se vratio u Zagreb i počeo da piše komade sa ulogama koje odgovaraju Ljerki. Posle nekog vremena, Ljerkin muž je pobegao iz Zagreba jer se prezadužio, a Milivoj i Ljerka počeli su da žive zajedno. Sreća je bila kratkog veka – Ljerka se razbolela od tuberkuloze i uprkos činjenici da je u Zagrebu lečena u jednoj od tada najsavremenijih plućnih bolnica u ovom delu Evrope, u čijem je osnivanju učestvovao i sam Milivoje, podlegla je bolesti. Bolnica je danas napuštena.

O Belom mostu u Vranju (koji se još zove Most ljubavi) i vremenu Otomanskog carstva govori priča o Stojanu i Ajši, pravoslavcu i muslimanki. Ilustruju je nož i metak, a evo i zbog čega: prema legendi, proročica je upozorila Ajšinog oca da će mu se ćerka zaljubiti u Srbina. Otac ju je zatočio u kulu, pored koje je svakodnevno prolazio pastir Stojan. Kada se Ajša jednom iskrala da vidi Stojana, njen otac ih je zatekao pored reke, krenuo je da ubije Stojana pištoljem, ali Ajša ga je zaštitila telom i primila metak. Stojan je izvadio džepni nož i prerezao sebi grkljan.

Na izložbi je još jedna tragična legenda iz sedamnaestog veka o Miljenku i Dobrili iz Kaštel Lukšića. Porodice, koje su bile u neprijateljskim odnosima, zabranile su njihovu ljubav. Roditelji su poslali Milenka u Veneciju da uči škole, a Dobrilu su njeni udali. Čuvši da se sprema svadba, Miljenko je stigao taman na vreme da zaustavi venčanje. Ali Dobrilin otac ju je poslao u manastir i naredio da Miljenka ubiju. Međutim, Dobrila je pobegla, zaljubljeni su se venčali, a onda je Dobrilin otac sopstvenim rukama ubio zeta. Videvši to, Dobrila se bacila u reku. Sahranjeni su zajedno, a na grobu stoji natpis "Mir ljubavnicima".

A onda, kada ste obišli čitavu izložbu i pročitali mnoge priče koje više zvuče kao bajke i legende nego kao realan život, tu je da vas preseče i opomene priča o Bošku Brkiću i Admiri Ismić, koji su u maju 1993. poginuli prelazeći most Vrbanja u Sarajevu. Priču dobro znamo: Boška su upucali na mestu, Admiru su ranili pa je uspela da dopuzi u njegovo naručje. Ni srpska ni bošnjačka strana nisu preuzele odgovornost.

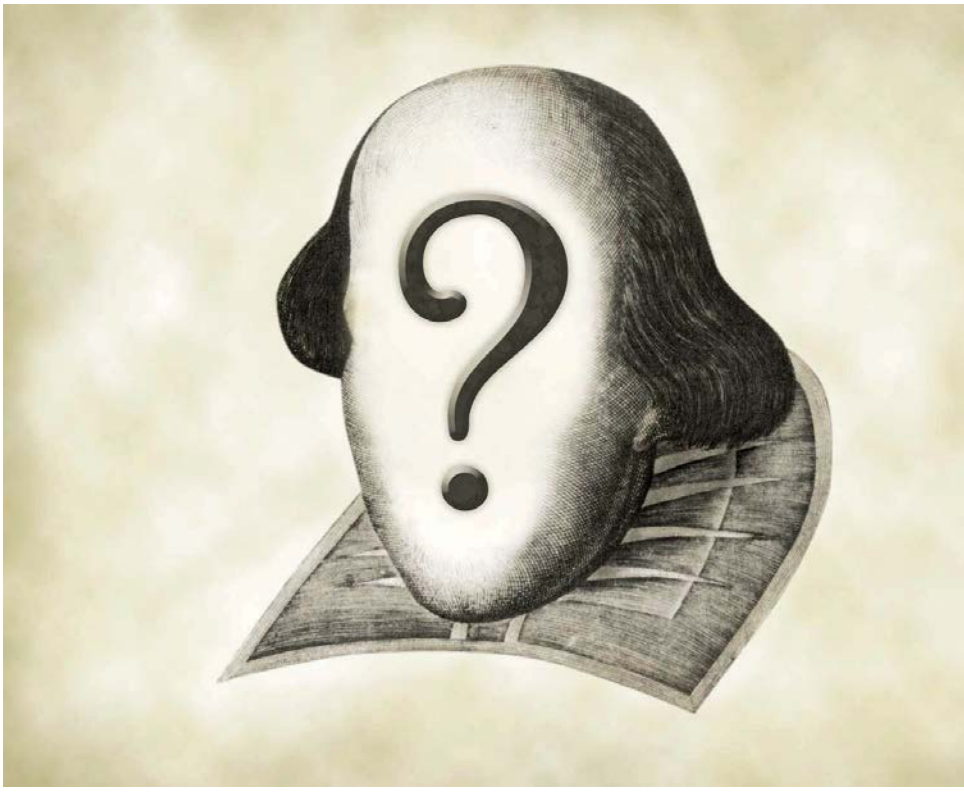
Na sajtu projekta Tomislava Sladojevića Šole dostupne su i priče o LGBT+ parovima, ali u muzeju za njih, makar na ovoj izložbi, nije bilo mesta. Ipak, ne treba zbog toga umanjiti nesvakidašnju činjenicu da je ljubav pronašla način da se provuče kroz muzejska vrata u centru Beograda. Dok Hrvatska ima čak dva, doduše novija, muzeja sa stalnom postavkom posvećenom ljubavi – Muzej prekinutih veza u Zagrebu i Muzej ljubavnih priča u Dubrovniku, ovdašnja publika će do 15. januara moći da potraži nešto, kako kaže Šola, malo "inherentne benevolencije" i po koji podsetnik na to šta je život osim jurnjave, mamurluka i praznicima ispražnjenog novčanika. ¶

JOVANA GEORGIEVSKI

Ko je pisao Šekspira?

Sve veći broj istraživača pronalazi argumente protiv ideje da je Vil iz Stratforda Šekspir, ali se još uvek ne zna da li su najnovije tvrdnje objavljene u novom Oksfordovom izdanju Šekspirovih sabranih dela tačne. Stvar je jednostavna – ako više osumnjičenih ima motiv, sredstva i priliku za zločin, a niko od njih nema pouzdan alibi, onda je potpuno razumno pretpostaviti da su svi oni i počinioci

Da li je Vil, sin švercera i rukavičara Džona Šekspira iz Stratforda na Ejvonu, sa svojim skromnim obrazovanjem i istim takvim poreklom mogao biti Vilijam Šekspir, najznačajniji pisac engleskog jezika, najveći dramatičar svih vremena, temelj i ponos britanske kulture, bard? Sigmund Frojd, Henri Džejms, Mark Tven, Helen Keler, Čarli Čaplin, ser Derek Džejkobi ili Orson Vels misle da nije. I sa hiljadama drugih teatrologa, reditelja, istoričara, glumaca, novinara i avanturista već 150 godina pokušavaju da pokažu zašto nije. Takođe nebrojene hiljade njihovih kolega suprotnog uverenja, stratfordijanaca, ne sede skrštenih ruku i gledaju kako se monumentalna konstrukcija oko Vilijama iz Startforda kruni i osipa. Nakon decenija smirene superiornosti, kada su bilo kakvu sumnju u autorstvo Šekspirovog opusa mogli odagnati prezrivim odmahivanjem i nadmoćnim smeškom, ne udostojivši je ni odgovora, stvari su se poslednjih godina promenile.

ENIGMA: Šturi dokazi
Ilustracije: *shakesquery.wordpress.com* i *hankwhittemore.com*

DA LI SU ŠEKSPIR I MARLOU KOAUTORI?

Ne samo da je sve veći broj istraživača počeo da pronalazi argumente protiv ideje da je Vil iz Stratforda Šekspir i da ih publikuje u impozantnom broju radova sve većeg i većeg stepena ozbiljnosti i utemeljenosti, nego se do novih otkrića došlo i zahvaljujući naglom razvoju posebne naučne discipline – stilometrije, statističke analize varijacija u literarnom stilu autora. Prvobitno se svodila na poređenje stilova pisaca na osnovu dužina, broja slogova ili učestalosti pojavljivanja određenih reči u tekstu. Prvo takvo istraživanje sproveo je temeljno dr Tomas Mendenhal početkom dvadesetog veka. Angažovao je grupu od desetak sekretarica i prionuo na herkulovski zadatak da prebroji i sortira po dužini više od milion reči, koliko ih je ostalo iza Šekspira i Marloua i na sopstveno, a sigurni smo i na oduševljenje vrednih sekretarica, našao potpuno poklapanje. Između stila Vilijama Šekspira, suvlasnika i epizodnog glumca u Družini lorda Komornika i stila njegovog ljutog rivala iz konkurentske Admiralove družine Kristofera Marloua nije bilo nikakve razlike. Krajem devedesetih, uz korišćenje softvera koji je za svoje, sasvim drugačije potrebe, razvio FBI, došlo se do nalaza koji su u velikoj meri potvrdili rad doktora Mendenhala i njegovih pomoćnica. Međutim, istraživači i teatrolozi su sačuvali izvesnu skepsu prema preciznosti ovakvog metoda generalno, odnosno pokazalo se da u pojedinim kontrolnim uzorcima nije dao sasvim tačne rezultate. Čekalo se da eksperti sa Univerziteta Pen razviju znatno precizniji softver, koji u analizu uključuje neuporedivo više parametara i kriterijuma, da bismo 2016. godine došli na prag velikog otkrića. Ovde se može takođe, u digresiji, primetiti da postoje i zemlje u kojima univerziteti imaju bolje računare od policije.

Dakle, u novom izdanju Šekspirovih sabranih dela, koje je 2016. objavio Oxford University Press, Šekspir i Marlou su u sva tri dela *Henrija VI* potpisani kao koautori, što predstavlja gotovo revolucionarnu promenu u šekspirologiji. Nakon više stilometrijskih istraživanja i drugih teatroloških analiza koje je izvršio tim od sedamnaest naučnika iz različitih oblasti, došlo se do dovoljno dokaza da ne samo da je saradnja Šekspira i Marloua na *Henriju VI* postojala, već i da je bila takvog

obima da su ih urednici izdanja potpisali kao koautore.

Iznenađenjima tu, međutim, nije bio kraj. Istim metodama došlo se do zaključka da još šesnaest drama iz Šekspirovog opusa nastalo u saradnji sa još jednim ili čak više pisaca. Na toj dugoj listi, osim Marloua, našli su se i dramatičari Midlton, Pil, Neš, Kid, Džonson, Flečer, nekoliko pesnika, jedan nepoznati autor, kao i avanturista, pesnik i gusar nežnog srca – ser Volter Rali. Ovaj potonji i grupa aristokrata iz njegovog okruženja su od posebnog značaja za nastavak ove misterije.

Tako je ideja koautorstava konačno dobila i ozbiljnu naučnu potporu. Ovo istraživanje se nije bavilo ličnošću Vilijama Šekspira iz Stratforda i pitanjem da li je baš on autor navedenih drama, već je samo konstatovalo da je u njihovom nastanku učestvovalo više autora, što je svakako osnažilo pozicije antistratfordijanaca.

PRVE SUMNJE

Ali kako je i zašto, pitaće se naš čitalac zajedno sa drugim sumnjičavcima, uopšte došlo do neobičnog pitanja da li je Šekspir pisao Šekspira? Razlozi su mnogobrojni, a prve sumnje su se pojavile još u njegovo vreme. Tako ga je razbarušeni Robert Grin nazvao "skorojevićkom vranom koja se kiti tuđim perjem", a Džon Dejvis "našim engleskim Terencijem". Bio je to lukavi pec u kome se u oblandi komplimenta krila otrovna optužba, što postaje jasnije ako vam kažemo da je u umetničkim krugovima elizabetinske Engleske vladalo uverenje, koje je sasvim skoro dobilo i svoju naučnu potvrdu, da je se iza dela velikog Terencija, robapesnika, ljubimca aristokratije i mnogih aristokrata, ipak kriju njegovi patroni iz redova rimskih patricija. Vilijam se Grinu osvetio tako što je po njegovoj krupnoj figuri, raščupanoj bradi i veoma sumnjivom karakteru koncipirao jedan od najvećih likova svetske dramaturgije, razvratnika, smutljivca i spadalo, čudovište veće od života – Falstafa. Da li se osvetio i Dejvisu, istorija još nije otkrila.

A ako samo letimično pogledamo delo Vilijamovo, nije ni posebno neobično što su mnogi počeli da ga sumnjiče. Koristio je skoro 30.000 različitih reči, a jedan Frensis Bejkon svega oko 9.000; smislio oko tri hiljade novih reči, kao što su *belongings*, *addiction*, *cold-blooded*, *manager*, *eyeball*, *fashionable*, *uncomfortable* ili *assassination*, više nego njegovi savremenici zajedno; savršeno je poznavao latinski, grčki, francuski i španski jezik; stotine studija su dokazale njegova izvanredna znanja iz oblasti prava, medicine, botanike, astronomije, moreplovstva, vojnih veština, ornitologije, sporta, a posebno sokolarstva, u to vreme izuzetno skupe zabave namenjene samo višim slojevima, čiji su neki aspekti za nearistokrate bili čak i zakonom zabranjeni, kao još jedan od primera nekonvencionalnog zakonodavstva u Elizabetinoj državi u kojoj je nošenje odeće određenih boja za niže slojeve bilo kažnjivo, u ekstremnim slučajevima, čak i smrću, a preljubništvo ili fornikacija neobičnom kaznom vezivanja za stolicu koja se potom, zajedno sa zločincem, potapala u reku, tako da je bilo moguće zamisliti kakvog neopreznog seljačića kako u povratku iz prijatne posete lokalnoj namiguši, u svojim izlaznim, ljubičastim pantalonicama krene da sokolari sa pozajmljenim sokolom a završi tako što ga ruka zakona prvo oglobi iz modnih razloga, potom obesi zbog krivolova, a na kraju utopi u reci zbog ljubavi. Šekspir je takođe, odlično poznavao geografiju i arhitekturu italijanskih gradova, protokol danskog dvora ili specifičan sleng studenata sa Kembridža; njegovi savremenici ga uglavnom pominju kao suvlasnika pozorišta, ponekad glumca, češće kao zelenaša, a veoma retko kao pisca; razlike u stilu pisanja između pojedinih faza njegovog rada su ogromne, a on je sva svoja dela napisao u razmaku od svega devetnaest godina; njegovi roditelji, supruga Ana, ćerke Džudit i Suzana bili su nepismeni; u njegovoj zaostavštini nije ostala ni jedna jedina knjiga, a sahranjen je bez ikakvih počasti u lokalnoj crkvi u Stratfordu. Postavljena je i bista na kojoj se mogao videti proćelavi brkajlija, kako zaštitnički grli džak sa žitom, kao naznakom da je primarna profesija blaženopočivšeg bila trgovina pšenicom. Tek šest godina kasnije, na godišnjicu smrti erla i ledi Ratlend, o kojima ćemo nešto kasnije, kao rad iste dvojica vajara koji su radili skulpture za grobnicu aristokratskog para, postavljena je nova Šekspirova bista, na kojoj je džak sa žitom zamenjen jastukom na kome, sada već bitno ulepšani brka dostojanstveno piše perom po svitku papira.

LISTA MOGUĆIH ŠEKSPIRA

Kao glavni kandidati za, mnogi misle, upražnjeno mesto barda, iskristalisali su se tako Kristofer Marlou, Frensis Bejkon, aristokrate Okfsord, Ratlend i njegova supruga Elizabet Sidni, Darbi i ledi Meri Pembrok. Trku trenutno predvodi Edvard de Ver, sedamnaesti erl od Oksforda, podržan od nekih grupa sa Univerziteta u Oksfordu, a neke od njihovih argumenata možemo videti i u filmu »

Gustav Selenus – Cryptomenytces

Anonimus Ronalda Emeriha, zabavnom filmskom delu oslobođenom obaveze prema istorijskoj istini. Najjači argument u prilog Oksforda svakako su soneti i *Hamlet*, čiji se sadržaj, u zaista začuđujućoj meri poklapaju sa njegovim životom. Osim toga, pronađena je i De Verova biblija, u kojoj je podvučeno oko hiljadu redova od kojih se veliki broj direktno poklapa sa biblijskim citatima kod Šekspira. Oksford je nešto poezije neznatnog kvaliteta objavio i pod svojim imenom, pa ostaje nejasno zašto bi slabije stihove potpisao svojim, a one neuporedivo bolje tuđim imenom. Osim ako...

Rodžer Maners, peti erl od Ratlenda je, osim gustih uvojaka i dugih, mršavih nogu u belim čarapama, baš kako je najviše volela vesela žena Vindzorska, devičanska kraljica Elizabeta, imao i diplome Oksforda i Kembridža, temeljno poznavanje latinskog, grčkog, francuskog, izvanredan osećaj za umetnost i divan, nekonvencionalan brak, baziran na platonskoj a ipak strasnoj ljubavi, zajedničkim interesovanjima i nežnoj bliskosti sa svojom Elizabetom, ćerkom velikog pesnika Filipa Sidnija; ljubavi toliko dubokoj da je Elizabet Sidni, sedam dana nakon smrti Ratlendove, sa svojih dvadeset i devet, prateći stope odlučne gospođice Kapuleti, od nekog apotekara londonskog nabavila otrov i pošla za svojim mužem i prijateljem. Po jednoj od verzija događaja, sahranjeni su zajedno u grobnici njenog oca, u Crkvi Svetog Pavla u Londonu. Elizabeta je i sama bila odlična pesnikinja, po rečima Bena Džonsona, možda bolja čak i od svog slavnog oca. Po želji kralja Džejmsa, Ratlend je bio poslat na krunisanje danskog princa kao izaslanik, a neposredno nakon njegovog povratka u Englesku, u *Hamletu* je dopisano oko tri stotine stihova iz kojih se vidi savršeno poznavanje dvorskog protokola i običaja u Danskoj. Tokom svojih mladalačkih putovanja po Evropi, Ratlend je godinu dana proveo studirajući na čuvenom univerzitetu u Padovi. Vredni teatrolozi su u arhivi univerziteta našli da su iste godine sa njim studirala i dvojica momaka iz Danske. Zvali su se Rozenkranc i Gildestern. Ali činjenica je da su *Henri VI* i drugi rani komadi objavljeni između 1590. i 1593. godine, kada je Ratlend imao svega četrnaestak godina, što bi svakako trebalo da ozbiljno oslabi njegovu kandidaturu, osim ako...

MARLOU JE MRTAV

Za Marloua kao prikrivenog barda, situacija je još znatno gora iz sasvim prozaičnog razloga što on te 1593. nije bio suviše mlad, već mrtav. Ubio ga je, navodno, u kafanskoj tuči u londonskom predgrađu Depford, njegov kolega, špijun u službi legendarnog Frensisa Volsingema, izvesni Ingram Frejzer. Da nije tog detalja, Marlou bi bio idealan kandidat – po svom obrazovanju, stilu pisanja, opštem uvažavanju, načinu života, vladanju engleskim i mnogim drugim stranim jezicima i to u toj meri da se čini je bi bio mnogo bolji Šekspir i od Šekspira. Uostalom, i sami možemo uporediti večne stihove Marloua iz *Doktora Fausta*:

Was this the face that
Launched a thousand ships
And burnt the topless towers of Ilium?
Sweet Helen, make me immortal with a kiss.

...sa Šekspirovim odgovorom na njih u *Ričardu Drugom*:

Je li ovo ono lice
Što je dnevno pod krovom držalo
Njih deset hiljada? Je l to onaj lik
Što je ko sunce oči zasenjivao?

Ta neprijatnost oko sopstvenog ubistva Kristofera Marloua svakako bi koštala pretenzija na literarni tron, da istraživanjima desetina teatrologa, kriminologa, istoričara i poznavalaca čudesnog sveta tajnih službi u Elizabetinoj Engleskoj nije ozbiljno dovedena u sumnju zvanična verzija ubistva i prilično uverljivo predstavljena mogućnost da je cela stvar inscenirana, a da je Marlou nastavio da živi, putujući po Evropi kao špijun u službi porodice Volsingem i pišući drame još dobrih dvadesetak godina. Međutim, činjenica je, takođe, da je Marlou bio autor briljantnih tragedija i istorijskih komada, dok komedije nije pisao slabije, nego ih nije pisao uopšte. Osim ako...

DA NIJE KRALJICA ELIZABETA?

Mnogi, sasvim dobronamerno, primećuju u Šekspirovoj poslednjoj fazi – *Periklu*, *Zimskoj bajci* i *Buri* žensku spisateljsku ruku, tako da se počelo u tom smislu govoriti i o Elizabet Sidni Ratlend, Meri Pembrok, a ponekad i o samoj kraljici Elizabeti, što je ideja koja nije privukla preveliki broj sledbenika. To se ne može reći za Meri Sidni, visprenu i preduzimljivu udovicu Henrija Herberta, drugog erla od Pembroka, sa naglašenim talentima za pisanje i organizaciju zanimljivog društvenog života. Ako nekoga pomalo zbunjuje ovoliki broj raznih Sidnija u priči, pomoći će objašnjenje da su Filip i Meri Sidni, udata Pembrok, bili brat i sestra, što opet znači da je Meri bila tetka Elizabet Sidni, kasnije Ratlend. Elizabet je, pak, po ženskoj liniji bila unuka pomenutog Frensisa Volsingema, šefa tajne policije i poslodavca Kristofera Marloua. Meri je organizovala i uredila izdavanje legendarnog Prvog folija Šekspirovih drama, a neke od njih je za potrebe tog izdanja sama i preradila. Erudita i pokrovitelj umetnika i naučnika, ona je bila prva žena u Engleskoj koja je objavljivala svoje literarne radove. I upravo je to najsnažniji argument protiv nje – zašto bi neke radove objavljivala pod svojim imenom, a neke krijući se iza Vila iz Stratforda. Osim ako...

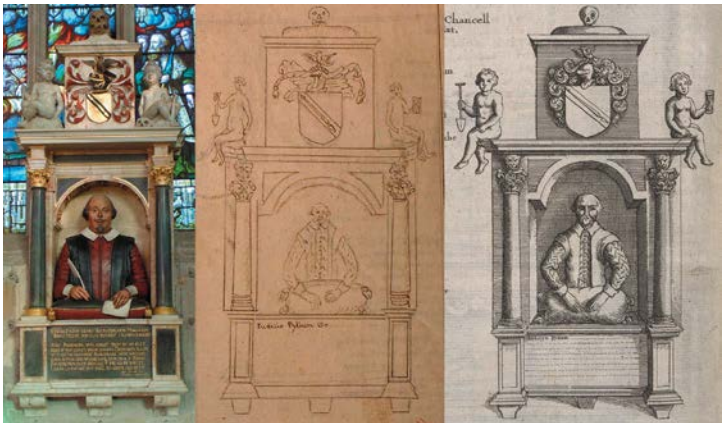
Nova aristokratija tog vremena, zahvaljujući porastu svoje ekonomske moći, pa samim tim i uticaja, ali i oslobađanju Engleske od katoličanstva i njegovog notornog prezira prema nauci i umet-

nosti, dobila priliku da postane patron nosilaca novih ideja i pogleda na život. Voleli su često da, u hvale vrednoj želji da svoj ekonomski status učvrste i onim kulturnim, u svojim novim kućama okupljaju zanimljive i nekonvencionalne ljude i organizuju ih u javne ili tajne grupe, zašta imamo mnogo primera. Volter Rali je tako u pauzama između lukrativnih prekomorskih avantura, organizovao sastanke svoje Škole noći sa Marlouom i grupom slobodomislećih pesnika i naučnika.

ILI LEDI PEMBROK, RATLENDOVI?

Ledi Pembrok je imala svoj Viton kružok muzičara, umetnika i mislilaca blisko povezanih rodbinskim i špijunskim vezama, ljubavlju prema poeziji i pozorištu i navikama da dokolicu prekraćuju urnebesnim šalama i spletkama. Među njima je bio i veliki pesnik Edmud Spenser, a Ejdrijen Gilbert, Ralijev polubrat joj je pomagao u alhemičarskim eksperimentima, koji nisu doveli do Kamena mudrosti, ali jesu, sasvim slučajno, do receptura za nevidljivo mastilo. Lako je zamisliti kako se na to otkriće smešio brk Frensisa Volsingema, konačno videvši neku korist od tih šašavih naučnika i pesnika.

DA LI SU OVO DOKAZI: Posmrtna maska i spomenik
Fotografije: *hankwhittemore.com*

Bračni par Ratlend je sa svojom grupom bliskih ljudi, iz nepoznatih razloga, a mi sumnjamo na majku svih nepodopština – dokolicu, uzeo k sebi nesrećnog Tomasa Koriata, tada angažovanog na poslovima dvorske lude na dvoru princa Henrija i pod njegovim imenom počeo da objavljuje knjige putopisa. U njima su Rodžer, Elizabet i njihovi prijatelji isprva opisivali svoja istinita iskustva sa putovanja, a onda su pustili mašti na volju pa je tako Koriat, kao preteča Minhauzenova, ni kriv ni dužan, sve jednako sedeći u svom pitoreskном seocetu Otkombu, stigao i do Indije. Ratlende je izgleda ponela ova rableovska farsa, pa su naterali čak pedeset šestoricu eminentnih pisaca da napišu hvalospeve o literarnom umeću Tomasa Koriata i njegove knjige proglase remek-delima engleske književnosti. Prevara je bila toliko uverljiva da je otkrivena tek pre nekoliko godina.

DVA REŠENJA

Dakle, da ne okolišamo, a i sami već vidite na koju vodenicu vodu lukavo navodimo, na pitanje – ako Vil nije bio Šekspir, koji od mnogobrojnih osumnjičenih kandidata bi to mogao biti? Odgovor nije sasvim originalan, ali jeste iznenađujući. Takvo rešenje ove misterije već su ponudili američki advokat Vilbur Cigler u svojoj knjizi iz 1895. godine i, sasvim nesvesno, Agata Kristi u svom *Ubistvu u Orijent ekspresu*. Stvar je jednostavna – ako više osumnjičenih ima motiv, sredstva i priliku za zločin, a niko od njih nema pouzdan alibi, onda je potpuno razumno pretpostaviti da su svi oni i počinioci.

Sasvim je lako, u svetlu ovih dokaza i duha tog vremena, zamisliti grupu prijatelja i istomišljenika – aristokrata i pesnika, lorda Oksforda, Rodžera Manersa, Elizabet Sidni i Kristofera Marloua, koji pod vođstvom Meri Pembrok i ser Voltera Ralija, svako iz svojih motiva, umetničkih, političkih, ličnih, svako za sebe a nekada i u međusobnoj saradnji, pišu i prikriveni iza imena sposobnog pozorišnog preduzetnika i epizodnog glumca iz Startforda na Ajvonu, svetu donesu tu 884.421 reč u trideset devet komada, četiri poeme i sto pedest četiri soneta, kojima se u dubini prepoznavanja drame ljudskog života ni do današnjih dana, osim Čehova, niko nije primakao.

Kako ni jedna dobra detektivska priča ne može bez nekih otkrića i dokaza koji se pojavljuju u pismima, za kraj evo i dva takva:

Kada se Rali jednom prilikom u političkim spletkama nešto preigrao, pa bio osuđen na smrt, njegova prijateljica Meri Pembrok je organizovala da se za kralja Džejmsa, ne bi li ga odobrovoljila, na dvoru izvede Šekspirov komad *Kako vam drago*. Tom prilikom je svom sinu Vilijamu poslala pismo u kome, pored drugih stvari, stoji i posve neobičan komentar: "We have this man Shakespeare with us". Ne pisca, ne pesnika ili autora, nego samo čoveka.

Neku godinu ranije, Volter Rali se u pismu upućenom ledi Pembrok sa nekog od svojih putovanja, raspituje o prilikama na dvoru, njenoj porodici, događajima u Engleskoj, da bi je na kraju, gotovo usput, pitao i kako stoje stvari sa njihovom malom književnom zaverom.

A ako se pitate šta je bilo sa Vilom, on je nekoliko dana po smrti bračnog para Ratlend 1612. godine, od upravnika njihovog imanja primio nepoznatu svotu novca, promptno napustio London i pisanje naručenog komada o *Henriju VIII* prepustivši ga Džonu Flečeru, vratio se u Stratford, do kraja života prekinuo kontakte sa pozorištem, uspešno trgovao i još uspešnije se sudio se komšijama oko nevraćenih zajmova. Na dan kada je umro 1616, muž njegove ćerke Suzan, stratfordski lekar Džon Hol u svoj dnevnik je zapisao: "Moj tast je umro u utorak." ¶

NEBOJŠA BROĆIĆ

Prostor jednakih mogućnosti

Smatra se da se književnost koju pišu muškarci tiče i muškaraca i žena, a da se književnost koju pišu žene tiče samo žena. Edicija "Ženski dekameron" nastoji da promeni ovu zabludu

Objavljivanjem romana *Fabrika za flaširanje vina organizuje izlet* Beril Bejnbridž, polovinom januara biće završen projekat "Ženski dekameron". Zašto je to važno, objasnićemo u tekstu koji sledi.

"Ženski dekameron" je edicija deset knjiga deset autorki iz deset zemalja, projekat beogradske izdavačke kuće Štrik i Kreativne Evrope. Pokrenut je pre dve godine s namerom da podstakne renesansu ženske književnosti, renesansu u smislu vidljivosti autorki i njihovih knjiga u javnosti. "Žensko autorstvo prisutno je tek poslednjih stotinak godina, a muško prepoznajemo od kada su ljudi počeli da se bave književnošću", objašnjava urednica Štrika Ljubica Pupezin. "Samim tim, muški autori su svojim knjigama širili način mišljenja i vrednovanja, koji su u ljudskoj svesti postali kanonizovane vrednosti. Žene nisu učestvovale u stvaranju tog kanona zato što do pre sto godina one nisu imale ni pravo glasa ni obrazovanja, pa čak i ako su pisale knjige, te knjige bi retko kad bile javno prihvaćene." Ljubica Pupezin navodi kao primer mađarsku književnicu Magdu Sabo i njen roman *Daljine* o odnosu majke i ćerke, o majci koja je izgubila muža i koja se udaljila od ćerke. "Ovo su svima poznate teme. Pa ipak, na koji način su obojene životne teme iz perspektive žene, kako izgleda revolucija kad je opisuje žena? Zašto i takav, drugačiji pogled ne bi postao opšte prihvaćen? Neophodno je pružiti priliku drugom glasu, loše je ako se muški glas smatra univerzalnom vrednošću."

Smatra se da se književnost koju pišu muškarci tiče i muškaraca i žena, a da se književnost koju pišu žene tiče samo žena. "Ne, radi se samo o različitim iskustvima. Porođaj koji opisuje jedna žena neće imati istu emociju kao porođaj koji je opisao Lav Tolstoj na osnovu dnevnika svoje žene. Ne kažem da je prvi opis verodostojan a da drugi nije, samo kažem da ljudi moraju oba iskustva da vrednuju istim standardima. Cilj 'Ženskog dekamerona' je renesansa koja će doneti jednako vrednovanje stavova bez obzira na pol autora. Mi moramo da naučimo da vrednujemo tuđe iskustvo. Nije to bitno samo zbog književnosti. Književnost utiče na naše razmišljanje, ona te uči da uvažavaš drugog i drugačijeg."

Od kako su autorke postale brojčano i kvalitativno primetne u književnom svetu, postavilo se pitanje vrednovanja njihovog pisanja. "Po kojim kriterijumima, kojim senzibilitetom i vrednostima ćemo ocenjivati njihove knjige? Po vrednostima uspostavljenim na osnovu knjiga muških autora? To nikako ne znači da postoji ženski i muški način pisanja ili ženska i muška književnost. To samo znači da oba iskustva treba da budu uključena kad se, na primer, formira žiri za dodeljivanje neke nagrade, kad se ocenjuje nečiji književni rad." U Štriku očekuju da će "Ženski dekameron" pre svega uticati na način vrednovanja književnosti koju su napisale autorke. Ljubica Pupezin navodi da je u jednom "Gardijanovom" tekstu predloženo književnim kritičarima da mesec dana pišu samo o knjigama autorki, s uverenjem da će to promeniti percepciju sveta o različitosti, o drugom.

Većina autorki "Ženskog dekamerona" nisu poznate našim čitaocima, mada se u svojim zemljama smatraju renomiranim piscima, a njihove knjige su nagrađivane svetski poznatim nagradama. Knjige za ovu ediciju birane su po konceptu na kome počiva Štrik – objavljuju se knjige koje bi uredništvo želelo da čita, podrazumeva se da su poštovani i kriterijumi Kreativne Evrope: da teme knjiga šire evropske vrednosti, podstiču se prevodi sa "malih" jezika, da se promoviše poboljšanje veza između manjih književnosti, da se promovišu manjinske grupe, a pre svega da knjige pripadaju izuzetnoj književnosti i da su njihovi prevodi kvalitetni.

Najilustrativniji primer kako su ove vrednosti primenjene u "Ženskom dekameronu" jeste roman *Disanje u mermer* litvanske autorke Laure Sintije Černjauskajte. Roman je dobio Nagradu Evropske unije za književnost, a zbirku pro-

RENESANSA ŽENSKE KNJIŽEVNOSTI: Edna O Brajan, Selja Ahava, Elija Koreja, Mari Ndiaj, Ana Svirščinjska, Dorte Nors

PRVI PUT NA SRPSKOM JEZIKU: Laura Sintija Černjauskajte
Fotografije: *Štrik*

znih dela i drama Laure Sintije Černjauskajte Litvanski institut za književnost odabrao je za jednu od 12 najboljih knjiga 2003. godine. *Disanje u mermer* je prva litvanska knjiga u Srbiji. Ljubica Pupezin kaže da "kod nas ne postoji prevodilac sa litvanskog jezika. Našli smo prevoditeljku iz Litvanije koja dugo živi u Srbiji, sa diplomom slavistike, koja je imala želju da prevodi, ali se u tome nikad nije okušala. Odlučili smo da joj poverimo *Disanje u mermer* i da zajedno radimo na prevodu. Tako smo uspeli da domaću književnu scenu obogatimo prvom litvanskom knjigom, što je, naravno, pre svega podsticaj ovog projekta. Najvažnije je što je knjiga ovde vrlo čitana i popularna. Laura Sintija Černjauskajte je bila gošća poslednjeg beogradskog Sajma knjiga i Štrika, ona je bila prvi litvanski pisac u istoriji Sajma knjiga."

Prvi put će biti prevedena na srpski jezik i već pomenuta engleska autorka Beril Bejnbridž, jedna od osnivača "Bukerove" nagrade, a knjigu koju objavljuje Štrik *Fabrika za flaširanje vina organizuje izlet* "Tajms" je uvrstio u 100 najboljih ikada napisanih knjiga.

U "Ženskom dekameronu" su naslovi koji se ubrajaju u modernu klasiku – znači koji su nastali sredinom i krajem prošlog veka, i u savremenu književnost, pa iako, naravno, ne pretenduje da bude pravi presek razvoja savremene književnosti, ova edicija jeste pokazatelj tema i načina pisanja autorki poslednjih nekoliko decenija. "Nismo išli, kako se to kaže, na sigurno, odlučili smo da ne objavljujemo autorke poznate ovdašnjim čitaocima poput, na primer, Virdžinije Vulf, zato što smatramo da čitanje knjige poznatog autora ne izaziva onoliko uzbuđenja koliko će izazvati štivo pisca za kojeg nikad niste čuli, iz neke male zemlje čiju književnost uopšte ne poznajete", smatra Ljubica Pupezin.

Mila Gavrilović, prevoditeljka zbirke poezije *Ja sam žena* Ane Svirščinjske, nedavno je baš za taj prevod dobila Nagradu "Miloš N. Đurić" Udruženja prevodilaca Srbije. Ona je Štriku i predložila pesme Ane Svirščinjske iako su našoj publici potpuno nepoznate, ali su u drugim zemljama imale dobar prijem. Na sličan način je za "Dekameron" izabrana i danska autorka Dorte Nors sa zbirkom priča *Posle udarca*. Norsova se smatra jednim od najoriginalnijih glasova savremene danske književnosti i prva je Dankinja čiju je priču objavio "Njujorker".

S obzirom da edicija "Ženski dekameron" inicira promenu svesti čitalaca, da li su uočene naznake u tom pravcu? "Naravno da je utopijski misliti da će baš to što mi radimo promeniti svet, ali istovremeno hoću da verujem da do promena mora da dođe", kaže Ljubica Pupezin. "Slažem se da književnost postoji da ti uzbudi duh, ali istovremeno mora da ima edukativnu crtu u smislu da te makar navede da razmisliš kako se neko drugi oseća, kako razmišlja. Jednom rečju, sigurna sam da književnost ima moć da poboljša svet. Knjige, kao naravno i sve druge forme kulture, nude da čuješ mišljenje drugog i da razmisliš o njemu. Sartrovski stav da je sloboda za sopstveni izraz važna i neophodna i da pripada svakom ko želi nešto da kaže bez obzira kojoj grupi ljudi pripada, je najplemenitiji oblik demokratije."

Da li je "Ženski dekameron" napad na književnost koju pišu muškarci? Ljubica Pupezin kaže – ne, nikako. "Ovo je samo pokušaj da se zauzme prostor jednakih mogućnosti." ¶

SONJA ĆIRIĆ

Reči posvađane sa svo

“Ako u nekom društvu vrlina slabi i sama ta reč nestaće iz upotrebe. S protokom 20. veka uočljiv je značajan pad upotrebe reči koje se odnose na čovekova moralna svojstva, kao što su reči čestitost, pristojnost, saosećanje, strpljenje, ljubaznost ili predusretljivost. Proređuju se i sve reči i izrazi koji upućuju na zajedništvo, poput izraza deliti, stati zajedno, opšte dobro, požrtvovanje i sličnih reči. Moralna i socijalna kultura je nestala”

Rečnik suvišnih reči Gordane Đerić je sasvim nova vrsta rečnika. To je rečnik koji oduzima reči, nalazi im mane, pripisuje drugačije značenja od ustaljenih, objasnila je autorka u predgovoru.

Gordana Đerić je naučni savetnik u Institutu za evropske studije u Beogradu. Nakon studija filologije, doktorirala je na Filozofskom fakultetu na grupi za etnologiju i antropologiju. Autorka je knjiga *Smisao žrtve u tradicionalnoj kulturi Srba*, *Pr(a)vo lice množine*, *Intima javnosti*, *Pamćenje i nostalgija*, *Prošlost i sadašnjost*.

Rečnik suvišnih reči, koji su objavili Knjižarnica “Zlatno runo” i Institut za evropske studije, rezultat je istraživanja zasnovanog na dobrovoljnom, spontanom i iskrenom mišljenju čitalaca o pitanjima koja je Gordana Đerić pokrenula prethodnom knjigom *Suvišne reči o intelektualcima i znanju*, i potrebe da se što bolje razume naša stvarnost.

“VREME”: Rezultat takvog metoda je autentična slika savremenog jezika, pa samim tim i autentična slika savremenog društva. Šta jezik govori o ljudima današnje Srbije?

GORDANA ĐERIĆ: Iz optimistične perspektive govori o lucidnosti ljudi među nama i “zrnu soli” koje je preostalo uprkos svestranim naporima da se i to “zrno” uništi. U realističnijoj vizuri jezik nam govori o pomanjkanju, odumiranju ili zatiranju ljudskog, onog običnog ljudskog. Govori nam i o apsolutnoj dominaciji *čoveka bez svojstava* i reči bez značenja, i o svesti ljudi o mnoštvu reči posvađanih sa svojim značenjima. Možda i o čežnji prema čoveku koji bi imao svojstva, karakter, a reči utemeljenje.

Pesimističan pogled na ova pitanja otkrio bi da više nema ni jezika ni čoveka sposobnog da prevlada mehanizme simulacije i privida, jer su granice između stvarnosti i modela njene simulacije nepovratno izbrisane.

Kako reč može da postane suvišna? Zar nije svaka reč put ka preciznijem sporazumevanju?

Nije. Mnoge reči postoje samo da bi zamaglile složenost pojavnosti, unele zbrku u sporazumevanje, da bi nas međusobno udaljile ili da bi mišljenje držale na odstojanju. Takve reči su daleko od preciznog opisivanja sveta, one ga proizvode. Notorni primeri su političke upotrebe reči “civilizovani” i “varvari”, “Zapad”, “Istok”, sa izvedenicama i sintagmama poput “zapadnih vrednosti” ili “istočnjačkih despotija”, kao i svi drugi stereotipi, bilo da su verski, ideološki, etnički, profesionalni, razvojni ili neki drugi. Uvek su u funkciji pojednostavljenja i pragmatskog krivotvorenja pojavnosti. I takozvani – *izmi*, poput *nacionalizma* i *kosmopolitizma*, primeri su reči manipulativnog karaktera. Sve te reči su štetne za mišljenje i orijentisanje, kako je pisao Pol Valeri, ili Džon Lok pre njega. Njima se pomešana osećanja, nepostojeći ili krajnje neodređeni sadržaji pretvaraju u, navodno, uzajamno suprotne, isključujuće fenomene, ili u “ideologije”. Princip tako konstruisane suprotstavljenosti više služi uzajamnom legitimisanju u borbama oko moći nego “vrednostima” na kojima, navodno, počivaju ta stanovišta.

Smatra se da novogovorne reči kvare jezik, da ga osiromašuju i ruže, mada nije moguće da nema primera koji su ga i obogatili. Da li u takvom stavu treba tražiti i potrebu za stabilnošću, za nemenjanjem društva?

Sve reči, pa i novogovorne, nastale su iz neke potrebe ili jednostavnim preuzimanjem iz drugih jezika, bez prilagođavanja domaćem kontekstu. S vremenom mnoge od njih se ustale, prilagode, od nekih napravimo i nove reči, prema poznatim modelima, kao u primerima “kuliša” ili “kulišić”... Sve to autentično govori o vremenu, može da posluži i književnosti. I u društvu su, baš kao i u jeziku, promene neprestane. Nema stabilnosti ni u čemu. Stabilnost je ideal. Ili predrasuda.

Komentarišući nove reči, fraze i izraze, sagovornici – pa zašto ne reći i koautori vašeg *Rečnika*, iskazuju svoj odnos prema jeziku. Moglo bi se reći da njihovo mišljenje nije pozitivno.

Ono nije iznenađujuće, budući da je većina nas socijalizovana u vremenu u kome su dostignuti standardi poštovani, a jezička kultura bila podrazumevajući uslov pojavljivanja u javnosti. Danas se čini da su upravo jezička nekultura i odsustvo elementarne kulture uslovi prisustva i prepoznatljivosti u javnoj sferi. Ogorčenosti mojih sagovornika stanjem u jeziku doprinele su i posledice “strukturnih reformi” i brojnih “racionalizacija radnih mesta”, posle kojih je, među drugim zanimanjima, i lektorska profesija postala suvišna. “Politika” je, na primer, početkom devedesetih godina imala više od šezdeset lektora i korektora, a danas su na lektorskim poslovima u “Politici” angažovana svega tri ili četiri čoveka.

Starije generacije često kažu da ne razumeju jezik mladih. Da li je u pitanju samo generacijski jaz, ili se zaista iz godine u godinu stvara novi jezik?

Uvek je postojao jaz, jer je jezik u stalnom menjanju, a sa tehnološkim promenama i jezičke promene su brže, intenzivnije. Upravo to je izazov za sve koji se bave jezikom, jer je taj posao najslični-

ojim značenjima

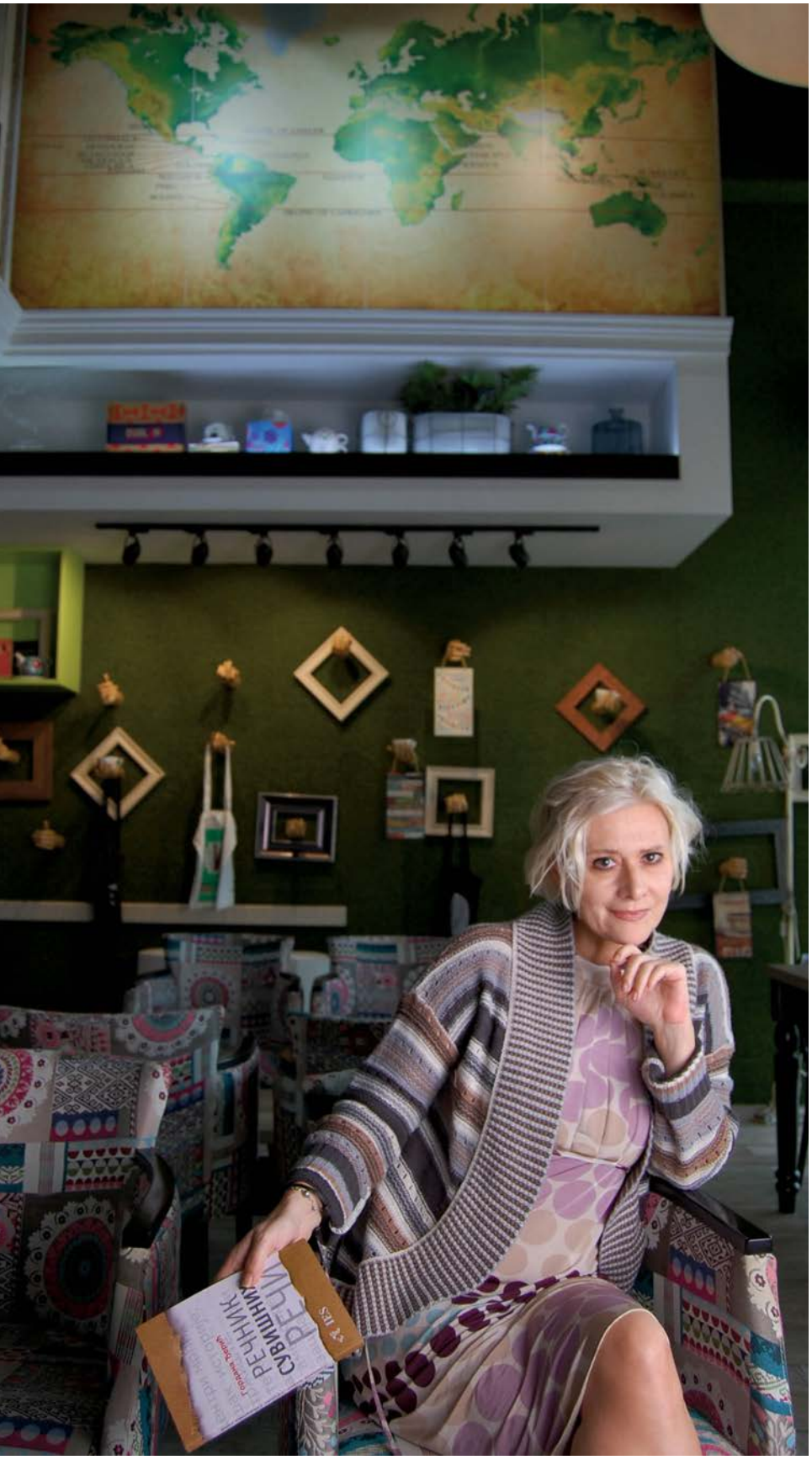

Foto: Nebojša Aleksić

ji ciljanju u pokretnu metu, koja stalno izmiče i kreće se u pravcima koje ne očekujemo. Moguće je da preterujem, ali moj utisak je da jezik nekih reklama ili emisija o ekonomiji ne bih razumela da sam nekim čudom zaspala 1989. godine i probudila se danas. Ili bih samo "izneverovala", kako je popularno reći.

Osim o rečima i jeziku, vaš *Rečnik* priča o realnosti koja traži reči koje će je objasniti. Molim vas za komentar.

Reči su uvek o realnosti, jedino što ta "realnost" nije jedna, budući da ono što je realnost za vas nije za mene ili njega. Nemogućnost da se sporazumemo o tome šta je i kakva je ta "realnost" govori o pokidanim vezama između uobičajenih, konvencionalnih značenja reči i onoga na šta se one odnose. A kada se i te naizgled obične reči dovode u sumnju, izvesno je da su naša "znanja" i svi naši odnosi zreli za preispitivanje.

Na koji način jezik treba da prati realnost?

Jezik i inače prati realnost, sve se u njemu vidi. Malo toga je u jeziku što već ne postoji u takozvanoj realnosti ili društvu. I obratno, onoga čega nema u govornom jeziku nema ni u društvu. Primeri su brojni. Bar od Vujaklijinog *Rečnika* znamo za reč *meritokratija*, ali je vrlo retko koristimo, i većina ne zna šta ona znači, upravo zato što odnosi i hijerarhije u onome što još uvek nazivamo "društvom" nisu zasnovani na postignućima, zaslugama, talentu ili vrlini. A to je značenje meritokratije – uređenost društva prema ovim principima i vrednostima. Ona je ključna za skladno funkcionisanje zajednice. Drugi primer može da bude upravo upotreba reči *vrlina*, jer ako u nekom društvu vrlina slabi i sama ta reč postaće s vremenom suvišna, nestaće iz upotrebe, svejedno da li zato što ste je sistemski uništili ili što nećete imati kome da je pripišete, pa više nikome neće biti ni prepoznatljiva ni važna. Jedna sociolingvistička studija pokazuje da je s protokom 20. veka uočljiv značajan pad upotrebe reči koje se odnose na čovekova moralna svojstva, kao što su reči čestitost, pristojnost, saosećanje, strpljenje, ljubaznost ili predusretljivost. Proređuju se i sve reči i izrazi koji upućuju na zajedništvo, poput izraza deliti, stati zajedno, »

opšte dobro, požrtvovanje i sličnih reči. Sledeći zaključke te studije, moralna i socijalna kultura je nestala.

Jedna od velikih akcija Ministarstva kulture i informisanja je čuvanje srpskog jezika. U javnosti je doživljena kao zagovaranje jezika i mišljenja srednjevekovne Srbije. Na koji način država može da pomogne jeziku?

Država ne može da pomogne, to su činovnici koji opravdavaju platu. Prijemčiva retorika ili efikasan lek protiv razboritosti. Čitav taj diskurs je neuverljiv, u funkciji pragmatskog antagonizovanja zajednice, do potpunog uništenja, i u dubokom nesporazumu i sa stvarnošću i sa modelima njene simulacije. Za početak bismo zajedno mogli da uložimo napore i razgradimo sve štetne stereotipe, pa i ove o "mračnom srednjem veku". Uglavnom su to nametnute teme u igri interesa antagonizovanih grupa, koje jedan od mojih sagovornika naziva "ulančanim nulama". Najčvršće lance, kaže on, stvaraju te povezane ili "ulančane nule", koje od kulture, koja bi trebalo da bude domen izvrsnosti, prave kreature. Odatle se, koncentrično, taj "stisak" širi dalje, i na politiku, naravno, budući da su sve druge oblasti tek funkcija ili odraz kulture.

U situaciji kakva jeste, posledice tog antagonističkog, "samrtnog stiska", koji je ugušio i druge domene, prepoznaju se u različitim dokumentima, nacrtima i strategijama. U tim dokumentima, pisanim uglavnom niskim stilom, na nespretan način kombinovana su krajnja, radikalna stanovišta iz takozvane javnosti, a onoga što bi činilo jezgro, i moralo da bude neupitno, toga u njima nema. Kao da su ekstremna stanovišta isisala kulturu iz kulturnih strategija. I kao da pomaci u humanistici i društvenoj teoriji ni na koji način nisu uticali na zvanična dokumenta, pristupe i jezik. Zbog te kobne uvezanosti, čija je osnovna funkcija da drži mišljenje na odstojanju ili na margini, sinkretizam i bilo kakav iskorak ostaje nemoguć zadatak. Zato je, kao i do sada, sve na pojedincu. Stvaraocu. Na njegovom porivu. On je institucija. I danas imamo ljude koji su za ovaj jezik i kulturu učinili više nego celi instituti i katedre.

U predgovoru kažete da bi jezik trebalo da bude prva briga svakog istraživača društvene orijentacije. O kojim društvenim promenama govori vaš *Rečnik*?

O promenama koje nagoveštavaju glasovi nepoverenja prema parlamentarizmu, demokratiji, takozvanom slobodnom tržištu ili aporijama radikalne tehnologizacije sveta i, uopšte, o promenama koje jezik uvek nepogrešivo nagovesti, bilo pražnjenjem ili obesmišljenjem ključnih reči tekućeg diskursnog režima, bilo novim rečima. To polazište je poznato i najjednostavnije moguće: pasivnim odnosom, bez propitivanja promena u diskursu, teško se mogu razumeti promene u društvu, kao i samo to društvo. Ono ostaje beslovesno i, pre svega, nerazumljivo sebi, u kontinuiranom rastakanju i zabludama. Zato je, više nego o promenama i konkretnim događajima, važnije govoriti o društvenoj intimnosti i performativnosti izraza i postupaka koje tu intimnost čine. Njenim izvođenjem u javnu arenu moguće je osloboditi se brojnih zabluda, otvoriti suštinska pitanja i preobraziti odnose koji čitavu zajednicu drže blokiranom, u nepoverenju i napetosti. Iz te perspektive, ovaj *Rečnik* se može čitati ne samo kao kalendar jezičke i društvene intimnosti u periodu takozvane tranzicije, nego i kao spisak problema koje u ovom periodu nismo rešavali i koji su nužno eskalirali.

Da li je jezička doslednost moguća? Kako bi izgledao takav jezik, da li je moguć?

Naravno da je apsolutna doslednost reči nedostižan ideal jer su sve reči, izuzev onomatopejskih, arbitrarne ili dogovorne. Njihova značenja i pravila upotrebe usvajamo spontano ili ih nalazimo u klasičnim rečnicima. Ipak, doslednost reči i preciznost njenog značenja trajni su napori od Aristotela do najubedljivijih mislilaca o jeziku današnjice. Istorija dobrog dela filozofije jezika, ali i nekih novijih disciplina, može se iščitavati kao istorija napora da se umanje zloupotrebe jezika i zloupotrebe jezikom. Nažalost, napori teoretičara i istančanost njihovog poznavanja odnosa jezika i mišljenja, ili jezika i društva, ne daju očekivane posledice i nemaju skoro nikakav uticaj na javni jezik i odnose.

Šta je prava mera značenja neke reči?

Dobar deo ovde skupljenih primera čine izrazi i reči koji su postali više *naizgled* nego što su *u stvari*. Prava mera reči bi bila obratna. Očekivano bi bilo da izrazi i reči budu bliže onome što se njima označava, a manje da budu naizgled ili "kobajagi". Da reči i izrazi "transparentnost", "borba protiv nasilja" ili "vladavina prava" ne budu retorički dekor nego ono što se tim rečima u konvencionalnom značenju izražava. Da, u pitanju je ta osetljiva "mera" i možda trajna potreba čoveka da izrečeno bude baš to što je izrečeno. Ili da bude bar približno onome što je izrečeno.

Ako je jezik, pa samim tim i reči nekog jezika, identitet naroda, zašto ljudi imaju potrebu da ih menjaju?

To zvuči previše formulaično da bi se savremeni čovek za tim poveo ili imao poverenja u takve iskaze. U "visokom registru" je tako, ali je za većinu, i život kakav jeste, prezahtevno. I za kuhinju možemo isto reći – u kulinarstvu je identitet naroda. Ali, kao i u kuhinji, ukoliko dobro vladate osnovnim receptima, novi sastojak ili začin, i kreativan način serviranja, mogu samo da doprinesu jelu. Tako je i sa jezikom. Ako ste samopouzdani u svom jeziku, nove, vešto upotrebljene reči obogatiće vaše delo. I jezik i identitet su otporni "sistemi". Ne smetaju im novotarije – menjaju se i ostaju isti. Jezik je u tom "visokom registru" važan zbog onoga što na njemu napišemo. Još je važnije kako je to napisano, dokle doseže, može li se univerzalno razumeti, u sadašnjosti i kroz vreme. Piscu je taj odnos osvešćen, jezik jeste identitet, njegov dom. Od svih ostalih, koji pisci nisu, bilo bi to previše očekivati. ¶

SONJA ĆIRIĆ

■ Jezik nekih reklama ili emisija o ekonomiji ne bih razumela da sam nekim čudom zaspala 1989. godine i probudila se danas –Gordana Đerić

Foto: A. Anđić

Goranka Matić, dobitnica UNS-ove Nagrade za životno delo

U obrazloženju žirija navodi se da je bivša urednica fotografije u "Vremenu" jedna od "legendi našeg novinarstva i dobri duh nekoliko istorijskih beogradskih redakcija". Takođe, i da je "jedna od najznačajnijih vizuelnih umetnica sa ovih prostora". Čestitamo našoj koleginici.

PRODAJA & PRETPLATA

ŠTAMPANO IZDANJE

	kurirom [Beograd]	poštom [Srbija]	običnom poštom [Evropa]	avionom [ceo svet]
6 meseci / 26 brojeva	5800 RSD	5500 RSD	110 EUR	170 EUR
12 meseci / 52 broja	11.600 RSD	11.000 RSD	210 EUR	325 EUR

INTERNET IZDANJE

	iz Srbije uplatnicom	iz sveta karticom
1 broj sa PDF-om	—	2,00 EUR
1 mesec / 4 broja sa PDF-om	—	7,00 EUR
6 meseci / 26 brojeva bez PDF-a	3250 RSD	29,00 EUR
6 meseci / 26 brojeva sa PDF-om	4500 RSD	38,00 EUR
~~12~~ meseci / ~~52~~ broja bez PDF-a*	5375 RSD	46,00 EUR
~~12~~ meseci / ~~52~~ broja sa PDF-om*	7250 RSD	63,00 EUR

*6 meseci 26 brojeva novogodišnji popust!!!

Opcija **PDF** podrazumeva i mogućnost preuzimanja fajla u obliku identičnom štampanom izdanju. **ZABRANJENO JE DA VIŠE LICA UPOTREBLJAVA ISTI NALOG.** PDF fajl se daje na ličnu upotrebu registrovanom pretplatniku, fizičkom licu, i **ZABRANJENO JE DISTRIBUIRATI CEO ILI DELOVE FAJLA** bez prethodne pisane saglasnosti NP Vreme doo, Beograd. U sve dinarske cene je uračunat PDV. U sve cene pretplate na štampana izdanja uračunata je poštarina.

Uplatu možete izvršiti lično u prostorijama redakcije, radnim danima od 9.30 do 14.30h.

Ako ne možete doći u redakciju, potvrdu o uplati zajedno sa svojim podacima pošaljite e-mailom na adresu **prodaja@vreme.com**, faksom na broj 011/3238-662 ili poštom na Vreme, Kosovska 17, Beograd, sa naznakom za šta je uplata izvršena. Za internet pretplatu obavezno navesti e-mail za kontakt. Vašu e-mail adresu ne ustupamo trećim licima. Dinarske uplate izvršite u korist NP VREME na račun broj **160-302538-91**.

Za dostavu u inostranstvu, uplata u zemlji se vrši uplatom odgovarajućeg iznosa na naš dinarski račun, u dinarskoj protivvrednosti prema srednjem kursu NBS na dan uplate. Iz inostranstva možete izvršiti uplate za sva naša izdanja pomoću kreditne kartice na internet adresi **http://www.vreme.com/pretplata** ili direktno na naš devizni račun (za detalje obratiti se službi prodaje). Trajanje pretplate na internet izdanje određuje se datumski do isteka poslednjeg dana pred izlazak broja za koji pretplata više ne važi.

DOSTUPNO U DIGITALNOM FORMATU www.novinarnica.net

Usluge internet pretplate na Vreme vrši i *www.novinarnica.net* prema svom cenovniku.

Dodatne informacije u vezi s prodajom i pretplatom: telefonom, radnim danom od 10 do 14h: 011/3234-774 ili e-mailom na *prodaja@vreme.com*

NAPRED U FEUDALIZAM

Intervju:
Brano Jakubović i Vedran Mujagić, DUBIOZA KOLEKTIV

"Prije nego mašine preuzmu naše poslove, narodi i narodnosti sa Balkana će preuzeti sve one poslove za koje su trenutno upražnjena mjestu u Njemačkoj i ostalim razvijenim zemljama. Mi smo zbog toga razvili svog robota, jer postoji ozbiljan deficit kadrova na muzičkoj sceni. Problem je što smo mu stavili previše memorije i ispao je prepametan"

U nekoj tamo zemlji bratskih naroda i narodnosti na brdovitom Balkanu, čijeg se imena uglavnom više niko i ne seća... popucali su svi šavovi, i likovi iz "Top liste nadrealista" umakli su sa malih ekrana, a umesto Novog talasa, Novog primitivizma, Neue Slowenische Kunst i svega novog u svoje vreme, buknuli su kvazipatriotski i mnogi drugi stari krvoželjni zanati i te sablasti razvejale su svoje niske majstorije svuda preko zenica očiju naših. I kada su se zgarišta konačno nagutala dima i mrak smogao snage da prizove kakvu-takvu novu zoru, trebalo je zapevati posle rata, ali kako, o čemu? I, bi svetlost: Dubioza kolektiv eksplodirala je 2003. kao supernova usred toponima po imenu Bosna i Hercegovina. Samo što danas niko živi ne govori više o Dubiozi kao bosanskom b(r)endu, već svetskom u pravom smislu te reči.

I tako, u trenutku pisanja ovih redova, Dubioza kolektiv bez sumnje jeste najveći muzički fenomen sa ovih prostora. Posle preko 15 godina trajanja, njihova karijera dobija polako obrise istinski značajnog internacionalnog uspeha, dok jednostavno sjajan najnoviji album – spevan na engleskom i svim drugim jezicima – nepogrešivo nudi prepoznatljivost Balkana celoj planeti, na euforičan i gorak, ali uvek ponosan način, kako samo lju-

Foto: Ziga Intihar

di odavde to znaju. Sa video-spotovima i izdanjima koja su već ugrađena u jedan novi međunarodni kontrakulturni pokret – predvođen Manuom Čaom, ali raširen u svom pravednom alterglobalističkom žaru do svih krajeva našeg digitalizovanog univerzuma – sa žestokim koncertima koji poprimaju status legende, Dubioza kolektiv su od svih ovdašnjih sastava najbolje shvatili kako da iskombinuju poruku i strast, probude savest na način novog milenijuma i ugase nemir u nama, a da se sve vreme zajedno stvarno dobro provodimo. Zato ih masovno vole.

Poslednji, deveti po redu album ove bespoštedne družine, što svojim istinoljubivim rasecanjem realnosti ne sudi "ni po babu, ni po stričevima", zove se *#fakenews* (a i kako bi drugačije!), a od 28. januara – u izdanju diskografske kuće Menart – biće dostupan svim obožavaocima na "divljem, divljem Istoku" i šire. Imali smo zadovoljstvo da ekskluzivno zavirimo u svet novih pesama – koje kao da mapiraju trasu od Ferusa Mustafova, preko The Prodigy, pravo do Rage Against the Machine – a sve ostalo objašnjavaju Brano Jakubović i Vedran Mujagić. Dubioza!

"VREME": Kako se Dubioza ovih dana snalazi u ex-SFRJ državicama plagijatora i prekarijata? A još do pre neku deceniju bili smo tek zemlja radnika i seljaka, eh – šta nam se to svima desilo od pada 'mrske' Jugoslavije?

VEDRAN MUJAGIĆ: Radnici i seljaci su početkom devedesetih kolektivno odlučili da žele promjenu, jer su nas ubijedili da će sve da bude sjajno i šareno kao u Holivudu. I dobili smo Holivud, ali samo onaj dio koji se bavio ratnim, a nakon toga i gangsterskim filmovima. Slobodno tržište je proleterijat pretvorilo u prekarijat i preko noći je ono čuveno: "ne mogu me tako malo platiti koliko ja mogu malo da radim", postalo: "ne postoji dovoljno mala plata za koju neću raditi". Usput smo dobili povlaštenu, nedodirljivu klasu koja je profitirala od ratova i privatizacijskih pljački i koja danas, po svojim potrebama, kreira nova pravila igre. Tranzicija je kod nas uspjela, samo što socijalizam nije prešao u kapitalizam, već smo na korak od feudalizma. Sada je kasno žaliti za "dobrim, starim vremenima" koja se neće vratiti, već nam preostaje da pokušamo "pregurati" sadašnjost.

BRANO JAKUBOVIĆ: Dubioza kolektiv u tim vodama pliva kao i ostatak prekarnog društva – ništa nije sigurno i nema pravila. Danas imaš posla, a sutra te se možda niko neće sjećati. Nema odmaranja na lovorikama minulog uspjeha. Ono što je olakšavajući faktor za nas je da smo mi i počeli sa radom u takvim okolnostima i od početka sve radimo po "uradi sam" principu. I to je jedini način na koji znamo funkcionisati.

Šta je to bilo dubiozno u državi po imenu Bosna i Hercegovina 2003, pa ste se odlučili da napravite bend?

VEDRAN: Kad smo počinjali, na sceni baš i nije bilo bendova koji eksplicitno govore o politici. Mi smo bend napravili sa idejom da, prije svega, bude komunikacijska platforma putem koje ćemo moći da razgovaramo o temama koje su nam bile važne. Puno stvari je tom postratnom bosanskohercegovačkom društvu i nama, tada dvadeset-i-nešto-godišnjacima, bilo dubiozno i nejasno i htjeli smo i sebi samima da, kroz neki oblik grupne terapije, pojasnimo neke pojave, artikulišemo neke ideje i izgovorimo ih naglas.

Koja vam je bila najomiljenija muzika u to vreme, ko vas je najsnažnije inspirisao na samim počecima? Postoje li starije preteče na jugoslovenskoj sceni, za koje biste mogli da kažete da su vas nadahnuli svojim originalnim muzičkim izrazom, ali i po svom moralnom stavu?

BRANO: Članovi benda dolaze iz svih krajeva bivše Jugoslavije, tako da je svako sa sobom donio svoje uticaje i svoje idole. Na mene lično, od domaćih izvođača, najviše uticaja su ostavili "New Primitivsi" na čelu sa Elvisom J. Kurtovićem i Zabranjenim pušenjem, te Rambo Amadeus. Mislim da su i oni najraniji uticaji imali dosta efekta – prve kasete koje sam samostalno izabrao bili su prvi albumi Plavog orkestra i Bajage. Kupio mi ih stari za poklon kada sam postajao pionir. Poslije svečanosti me pitao šta da mi kupi za poklon, a ja tražio ova dva albuma na kasetama.

VEDRAN: Meni su KUD Idijoti i danas jedan od najdražih bendova, a kao klincu bili su jedan od glavnih motiva da se uopšte uhvatim gitare... Oni su živjeli punk koji su svirali, i to se moglo čuti iz svake izgovorene riječi i svakog odsviranog tona. Beskompromisno i muzički i ideološki. Takođe, sviđala mi se i njihova DIY – "uradi sam" estetika i vizuelni identitet benda koji je oblikovao bubnjar Ptica. Godinama kasnije, kada smo imali sreću da ih i lično upoznamo, uvjerio sam se da su i u stvarnom životu sjajni i beskrajno duhoviti likovi kakvim sam ih namaštavao slušajući njihove ploče.

Koliko je teško bilo probijati se iz Bosne, gde muzičke industrije nema

»

u pravom smislu, i pokušavati da se posle 2000. nađe izlaz iz generacijskog škripca i besperspektivnosti?

VEDRAN: Na početku karijere su nam još uvijek trebale vize za sve zemlje osim Srbije i Hrvatske, pa smo više vremena provodili u redovima ispred ambasada, nego na samim turnejama. Samo iz nekog inata nismo željeli priznati da, gledano sa strane, to što radimo i nema baš previše izgleda za uspjeh. Ali inat se isplatio, danas nam za putovanja treba malo manje viza, a bend je zbog te istrajnosti u ranoj fazi napravio prvi korak, koji je bio neophodan da bi bili tu gdje smo danas.

Vaš pogled na svet je pozitivno aktivistički, vi ne dopuštate da muzika bude samo vid zabave – po vašem uspehu na globalnom planu, jasno je da svuda postoji publika koja obožava ovakav pristup. Zašto je to tako?

BRANO: Mi pokušavamo da balansiramo negdje između. Sa jedne strane – bitno nam je da iza svake pjesme ili albuma stoji jasna ideja ili koncept, a sa druge strane – ne želimo sebe da shvatimo preozbiljno kao nekakve djelioce pameti. Pokušavamo da komuniciramo sa što širim krugom publike koristeći tekstove koji imaju šta da kažu, ali na opuštenији ili humorističniji način. U procesu stvaranja muzike koristićemo sve oblike i žanrove koji nam u tom trenutku idu uz tekst.

VEDRAN: Desilo se i to da su priče o kojima smo od početka govorili kao o našem balkanskom iskustvu, gotovo preko noći postale globalni fenomeni. Od uspona nove desnice, ekonomskog kraha 2008, pa sve do populističkog cirkusa koji predvode Tramp i Boris Džonson. Umjesto evropeizacije Balkana, desila se balkanizacija Evrope. Odjednom se mnogo širi krug ljudi mogao identificirati sa pričama iz Apsurdistana (naziv njihovog albuma iz 2013, prim. aut.)...

Koliko je vaša muzika deo jednog političkog pogleda na društvene odnose? Šta bi danas bila politika ispod koje biste se i sami potpisali?

VEDRAN: To je tragični dio naše današnjice. Situacija u kojoj se svim svojim bićem protiviš svjetonazoru i ideologiji partija koje su na vlasti, a istovremeno ne postoji opozicija koja nudi suštinsku alternativu i iza koje bi imenom i prezimenom javno stao. Previše puta smo se opekli očekujući mnogo od ljudi koji nisu imali ni kapaciteta ni stvarne želje da mijenjaju stvari. Previše je bilo "trulih koalicija" i "programskih ekspertnih vlada", koje su nastavile sa katastrofalnim politikama svojih prethodnika.

Zbog toga danas podršku radije dajemo borcima protiv mini-hidrocentrala na našim rijekama, radničkim sindikatima u štrajku ili volonterima koji pomažu ljudima na tzv. Balkanskoj ruti. Političkim partijama ionako ne nedostaje podržavatelja, finansijera i tapšača.

Do koje mere laži danas pokreću svet?

VEDRAN: Cilj laži nije da pokrenu svijet, već upravo suprotno – da zaustave napredak i održe *status quo* koji savršeno odgovara vladajućoj klasi.

Da li je ono što i dalje zovemo informacijama koje se emituju kao "vesti dana", danas samo hrpa dezinformacija, kreirana da unese još haosa u svakodnevni život? Šta se time skriva?

VEDRAN: Živimo u takozvanim "post-truth" vremenima i svi oblici dezinformacija su postali norma, a ne izuzetak. Socijalne mreže su naglavačke izvrnule međuljudsku komunikaciju i potpuno promijenile pravila igre i posljednjih godina smo svjedoci kako lažne vijesti i spinovi koji ciljaju na emocije i strahove odlučuju rezultate izbora ili referenduma... Uz to su ranije marginalne grupe dobile savršenu platformu za neometano širenje svojih ekstremističkih ideja i stavova, a sve pod maskom "slobode govora". Svaki dan smo bombardovani gomilama informacija i u toj kakofoniji je sve teže razabrati šta je istina, a šta laž. Sve se relativizira, a svaki skandal ili afera bivaju jako brzo pregaženi nekim novim senzacionalističkim naslovom i prebrzo zaboravljeni. Naravno da to odgovara isključivo akterima tih "davno zaboravljenih" afera od prekjučer.

Vaš najnoviji album je furiozna mešavina rege-tehno-panka, elektro-ska pogona, dab-metala, nešto grandža i balkanskih ritmova, plus neodoljiva truba. Kako ste uspeli da stvorite toliko originalan zvuk koji se ne stidi svojih korena, a da bude relevantan i na svetskoj sceni, dakle upravo ono što je uvek nedostajalo bendovima sa ovih prostora? Da li je ta muzika koja nadilazi žanrove – pravi odgovor na svetsku konfuziju?

BRANO: Meni se čini da se na našim prostorima i dalje, iz nekog razloga, previše potencira muzika sa anglosaksonskog govornog područja. U zadnjih nekoliko godina otkrio sam mnoštvo vrlo zanimljivih bendova i izvođača sa prostora istočne Evrope, kao i španskog govornog područja. Svakodnevno smo kroz putovanja i upoznavanje drugih muzičara izloženi direktnim uticajima na našu muziku. Žanrovi nam nikada nisu bili važni, i ta sloboda da kombinujemo sve što nam padne na pamet stvari čine zanimljivim.

VEDRAN: Globalno se u muzici dešava bezbroj interesantnih pojava i žanrovske odrednice postaju sve manje važne. I zapravo je danas potpuno neprirodno slijepo držanje zadatih normi i provjerenih muzičkih formi unutar isključivo jednog žanra. Potpuno je normalno da žanrovi pucaju po šavovima i da se spajaju u neke nove oblike. Za to vrijeme, u narativu branitelja čistoće domaćeg R'N'R-a, mi smo smrtno zgriješili, jer smo rokenrol uprljali zlim narodnjačkim zvucima, i to nam mnogi ni danas ne opraštaju.

Na novom albumu *#fakenews* pevate na nekoliko jezika i pretpostavljamo da će svuda svako razumeti sve – kako ste došli na ideju da napravite jedan novi žargon-dijalekt koji očigledno funkcioniše u svakoj sredini? Da li je taj miks neka vrsta govora budućnosti?

BRANO: Mi dolazimo sa relativno malog kulturnog prostora i govorimo jedan od manjih jezika u svjetskim okvirima. Trudimo se da naučimo bar pomalo od svakog od velikih jezika i to koristimo na koncertima za komunikaciju sa publikom. Namjerno u pjesmama koje pjevamo na stranim jezicima zadržavamo jak balkanski akcenat, jer to daje dodatni karakter i ljudima je lakše da shvate kontekst i pozadinu naše priče.

Šta vama znači ličnost Manua Čaoa, sa kojim ste objavili singl *Cross the Line*, što otvara vaš novi album? Da li biste se složili da je znak vremena to što se Manu preselio na Balkan i živi u Grčkoj? Da li je Balkan ponovo važan, ovaj put iz pravih razloga,

Foto: Chadi Ilias

kao žarište velikog pop-kulturnog potencijala?

BRANO: Manua smo upoznali prije dvadesetak godina, kada je bio na turneji sa Radio Bemba Sound Systemom. Od tada smo se često sretali na koncertima i festivalima. Imali smo sreću da se njemu svidjelo to što radimo i da nam je pomagao dosta koristeći svoj uticaj. Od njega smo puno naučili. Njegovo iskustvo je ogromno, i tu vrstu znanja ne možeš naći u knjigama.

Ja ne mogu reći da li je Balkan važan i da li ima ikakav uticaj na globalna muzička kretanja, jer prava muzička industrija na Balkanu nikada nije ni postojala. Možda je podatak da u zemljama ex-Yu još uvijek nema većine muzičkih *streaming* platformi – najbolji pokazatelj koliko smo bitni u globalnim okvirima. Čak i ovi servisi koji su počeli da rade tu kod nas, posluju sa izuzetno malim kapacitetima.

VEDRAN: Balkan je, kao i kompletan istok Evrope, trenutno jako interesantan, jer su se pojavile nove generacije umjetnika koje su – nakon višedecenijske fascinacije zapadnom kulturom i umjetnošću – krenule da se okreću sebi i pronalaze neke nove i zanimljive ideje u "vlastitom dvorištu". Dobar primjer je rumunski bend Subcarpați, koji jako uspješno spaja moderni hip-hop sa rumunskim folk melosom.

Imate i druge veoma zanimljive muzičke prijatelje koji gostuju na novom albumu – neverovatna imena kao što su pomenuti Manu Čao ili Earl Sixteen, ali i Toma Feterman iz Soviet Suprem, meksički Los de Abajo, čak izvesni Robby Megabyte – usput, je li ovaj poslednji zaista robot? Recite nam nešto o ovom superstar jatu *worldbeat* alternative, kako ste ih upoznali i počeli da sarađujete?

BRANO: Sve ove saradnje su zaista plod spontanog druženja. Pjesmu *Minimal* smo sa Tomom iz Soviet Supreme napisali u kafani u Parizu. Pjevanje Earla Sixteena smo slušali čitav svoj život na albumima omiljenih bendova poput Leftfielda ili Dreadzone. Taj refren za pjesmu *Space Song* smo praktično skrojili za njega i njegov glas.

Ove godine smo se upustili u projekat pravljenja našeg vlastitog robota. Rezultat tog rada je upravo naš novi član benda koji se zove Robby Megabyte. Shvatili smo da godine brzo prolaze i da je bolje da, umjesto neprikladnih *reuniona*, napravimo robote koji će nastaviti da sviraju naše pjesme umjesto nas kada ostarimo. To se zove investiranje u budućnost.

Šta će se dogoditi ako mašine zaista preuzmu većinu ljudskih poslova i prouzrokuju novu nestašicu radnih mesta u budućnosti? Hoće li to biti trenutak za pojavu nekog novog pokreta ludista? Ili će nas pre toga pobiti klimatske promene, koje smo sami prouzrokovali neopevanom pohlepom?

BRANO: Prije nego mašine preuzmu naše poslove, narodi i narodnosti sa Balkana će preuzeti sve one poslove za koje su trenutno upražnjena mjestu u Njemačkoj i ostalim razvijenim zemljama. Mi smo zbog toga razvili svog robota, jer postoji ozbiljan deficit kadrova na muzičkoj sceni. Problem je što smo mu stavili previše memorije i ispao je prepametan. Odmah je skont'o da smo mi kao narod fakat glupi i da je sa nama jako lako manipulisati. Sada već prijeti stvaranjem "Sindikata robota, mašina i elektronskih pomagala". Planira i registrovati "Demokratsku robotsku partiju" i kandidovati se za predsjednika. Da ne govorimo o tome kakvu bi nefer prednost imao kada jednom na naše prostore konačno dođe elektronsko prebrojavanje glasova.

VEDRAN: Trenutno Robbyja držimo u kućnom pritvoru bez pristupa internetu i uz dnevne redukcije električne energije. Prikazujemo mu šest sati rijaliti programa dnevno i sve dnevnike državnih televizija u pokušaju da ga malo zaglupimo, da bismo ga mogli lakše kontrolisati. Postoji i rezervni plan da ga rastavimo, ako shvatimo da postoji šansa da se potpuno otme kontroli i pokrene akciju za preuzimanje vlasti – prvo u Dubiozi, a onda i šire.

Koji su po vama najvažniji problemi danas u svetu i ovde kod nas?

BRANO: Mislim da je glavni problem u svijetu to što svojim djelovanjem civilizacija bespovratno uništava jedino mjesto u kosmosu na kojem imamo uslove da živimo. Umjesto da ubrzano rješava taj goruć problem, svijet se još uvijek zabavlja uz rasprodaje na Crni petak.

Danas se na ex-Yu prostoru mnogo govori o patriotizmu – smatrate li vi sebe patriotama? Šta danas uopšte znači ta reč?

BRANO: Da bih odgovorio na ovo pitanje, iskoristiću riječi genijalnog pisca i našeg prijatelja Selvedina Avdića: "Ako je patriotizam ljubav prema domovini, parapatriotizam je ljubav prema vlastitoj poziciji u toj domovini. Patriotizam može biti koristan u doba društvenih kriza, kada može postati pokretačka snaga svih građana, da budu odgovorniji i vrijedniji. Parapatriotizam buja u doba društvenih kriza, uglavnom u vidu parazita koji se kače na budžet."

Pa, šta nam je onda činiti – u muzici i u životu – u Novoj 2020?

BRANO: Mi u 2020. planiramo započeti sa pisanjem novih pjesama na maternjem jeziku i odsvirati veliki broj koncerata na kojima ćemo promovisati pjesme sa novog albuma *#fakenews*. A šta ćete vi i kako ćete u muzici i životu u 2020. godini, pojma nemam. ¶

ZORICA KOJIĆ I DRAGAN AMBROZIĆ

Nek se nikom ne desi...

"Imam pesmu da vam pevam,
imam srce da vas volim,
ali nemam
kome pesmu da poklonim"
—Lepa Brena i Slatki greh,
Imam pesmu, 1989.

FOLK ZVEZDA I PROJEKCIJA: Lepa Brena i scena iz predstave "Lepa Brena project"
Foto: FoNet

"Samo Zdravko Čolić i ja nikada nismo promenili stranu", replika je koju izgovara jedna od pet "Brena" u predstavi *Lepa Brena project* (opširnije u tekstu Nataše Gvozdenović). I zaista, u smutna vremena iz kojih kao da još nismo izašli, a izgleda da i ne želimo, Lepa Brena i Zdravko Čolić ostali su ono što su bili i pre – najveće jugoslovenske zvezde, dugovečnije od same Jugoslavije.

Čola je ovog meseca rasprodao neverovatnih šest koncerata u beogradskoj Areni, a Brena je napunila dve zagrebačke i doživela nešto što se retko kome dešava – da za života o njoj nastane predstava i da (vrlo) živa i zdrava sedi u publici na premijeri predstave.

Premijerna je publika nezgodna i čudna, pa nije lako naći se u njoj ako ste obožavateljka Lepe Brene. Sama se smeješ, sama plačeš, sama držiš ruke spremne za aplauz, a on nikako ne kreće jer ovi ljudi oko tebe ne hvataju baš sve reference, ne razumeju zašto je spektakularno rediteljsko rešenje u kom Brena slučajno samu sebe šutira u glavu, jer to se stvarno desilo, ona je stvarno jednom, tokom introa za *Damu iz Londona* toliko visoko podigla nogu da je samoj sebi nabola stopalo u čelo, stropoštala se celom svojom dužinom, odmah se digla i počela pesmu kao da ništa nije bilo, tačno u trenutku kad treba. Ako i dalje mislite da nije najveća i najbolja, probajte da šutnete sami sebe u glavu. Ni to ne može svako.

SANJAM, U HILJADU BOJA

O samoj predstavi, ako je uopšte predstava, a ne, kako sam naziv kaže – projekat – samo ćemo kratko: reč je o istraživanju fenomena Lepe Brene iz pet aspekata. Međutim, kako se Brena ne može proučavati mimo fenomena Jugoslavije, predstava zapravo i Jugoslaviju dekonstruiše kroz Lepu Brenu. Tako imamo mladu Brenu Pesme (Jelena Ilić) s početka osamdesetih, koja i počinje predstavu jezivo potresnim a capella izvođenjem *Poželi sreću drugima*, ljubavne balade koja, kako se bližimo kraju dobija politički kontekst, jer stih "nek se nikom ne desi ono što je tebi i meni" postaje Brenin "stejtment" svakome u publici pojedinačno. Tu je Brena Jugoslovenka s vrhunca karijere, poznih osamdesetih, u tumačenju Tamare Krcunović, kojoj su zapali najemotivniji segmenti Breninog života i karijere, od čuvenog krana u Rumuniji, stadiona Levski, preko raspada Jugoslavije, rata, izvlačenja oca iz Brčkog, sve do ogavnih optužbi da je nosila uniformu srpskih dobrovoljaca (ne, nosila je maskirnu uniformu bez obeležja, u spotu za pesmu *Ljubav je* iz filma *Hajde da se volimo 3*). Brena Biznismenka (Jasna Đuričić) zapravo je ova današnja Brena, kako sam lik kaže, žena koja ima toliko novca "da može na svakom koraku da ispusti novčanicu i da ne mora da se sagne da je pokupi". Brena Graditeljstva (Jovana Gavrilović) tu je da nas podseti na vrhunac socrealističke gradnje kad su najlepše, najviše, najbelje zgrade širom Jugoslavije dobijale nadimak "Lepa Brena". I sama sam iz grada koji ima svoju "Lepu Brenu", nekada najprestižnije mesto za život u (mahom) radničkom Kragujevcu. Danas je to, i predstava odlično naglašava ovaj momenat, oronula, siva zgradurina tik uz štrokavu Lepenicu, sa pokvarenim liftovima i napuštenim lokalima za izdavanje u prizemlju. I niko više ne sanja da tu stanuje, naprotiv.

Peta Brena, Brena Seksualnosti, na prvi pogled i nije Brena, već Živojin Živojinović (Ivan Marković), "drag queen" koji nastupa po bečkim birtijama pod umetničkim imenom Brenna. Međutim, iako nema veze sa ličnošću prave Brene (kasnije ćemo o tome da li uopšte postoji prava Brena), ovo je u javnosti najmanje proučavan aspekat fenomena Lepe Bre-

Foto: Lidija Antonović

ne: da, bila je i danas je i gej ikona i uzor dreg kraljicama, a i sama se u scenskom imidžu oduvek poigravala dreg estetikom. U tom smislu, Brena je ovde ono što je Šer tamo. Ne Madona, nikako Madona. Jedino Šer. Takođe, predstava nam otkriva još nešto što samo retki fanovi znaju: *Sanjam* je lezbejska karaoke himna.

"Mislila sam da sam odrasla u državi u kojoj nije bilo verske i seksualne diskriminacije. Predstava me je podsetila da su na Balkanu najglasniji huškači, vikači i primitivci", izjavila je Brena posle premijere i dodala da ju je predstava osvestila da se danas ponovo vraćamo unazad. Ne znam kako je bilo autorima predstave, ali meni je laknulo. Svidelo joj se. Razumeli su je, kaže.

SAMO OČI ZA PLAKANJE

Ne može se biti jugonostalgičan kad si u toj zemlji samo rođen, kad se raspala negde u vreme tvog polaska u školu i kad su ti sva precizna i jasna sećanja nastala tek kad je počeo rat i sranje. Kažu da ne može. Ali ja znam da može. Znam iz onog napada plača koji sam jedva savladala kad je krenula *Duge noge*, a Ivan Marković izašao na scenu. Ko još plače na stihove "momci vele šta će tebi, sele, grlo belo, a zanosno telo..." Plače svako ko se makar u fragmentima seća kako je onda bilo lako i polako, kako je bilo jednostavno (znam, namerno pojednostavljeno, ali baš me briga), plače svako ko je želeo lutku Brenu, a kulturno svesni roditelji govorili da ne dolazi u obzir, svako ko ni danas ne razume i ne želi da razume da li je stvarno morao da bude rat... Nema tu nostalgije, samo oči za plakanje. Plakanje zbog stiha, scene iz filma, knjige, predstave nikad nije plakanje zbog toga. Uvek je plakanje za samim sobom, nad samim sobom, ne nad onim što smo bili, nego nad onim što smo mogli da budemo, ali sad je kasno. Isplačeš se i teraš dalje, poželiš sreću drugima. I još nešto: nema tog mesta na planeti gde ljudi ne plaču nad uspomenama iz detinjstva, samo se ovde još i jeca jer su detinjstva stala onda kad je pala krv. Naša nostalgija za detinjstvom je čvrsto ograničena – tu je do jednog trenutka, negde do kasnog proleća 1991. kad je postalo važno "da l' se peva ili pjeva". Za onim posle niko nije nostalgičan, jer "nek se nikom ne desi ono što je tebi i meni".

"Ja imam samo jednu zastavu, na njoj pišu inicijali LB i 'Hajde da se volimo'", rekla je Brena posle predstave jer je gospođa, pa joj ne priliči da opsuje svima sve po spisku. Kad smo kod zastave, Jugoslavije i ove predstave, dokaz prokletstva te zemlje možda je i trenutak kad krene baš *Jugoslovenka* i zastava koja pada sa stega, pa je Jasna Đuričić i Jovana Gavrilović jedva nekako vraćaju, ne bi li Đuričić uspela da optrči nekoliko krugova po sceni noseći trobojku s petokrakom. Uspeva samo jednom, a onda zastava opet pada. Ne vredi.

BRENA I FAHRETA

Tek nekoliko Breninih pesama može se čuti u predstavi, ali se jedna provlači kao lajtmotiv. Tačnije, stih iz pesme *Imam pesmu da vam pevam* koji kaže "jedno srce imam, a dva bola krijem". »

Istorija, glamur i pustoš

Olga Dimitrijević i Vladimir Aleksić teren predstave markiraju kao sveden, kao jednu veliku razvalinu na kojoj se nalazimo posle sveg užasa koji je prošao jugoslovenskim prostorom, kojim se niko nije posvećeno bavio nakon ratova

U Bitef teatru premijerno je izvedena predstava Lepa Brena project u kojem koncept i režiju potpisuju Olga Dimitrijević i Vladimir Aleksić. Dramaturg je Dimitrije Kokanov, a tekstove u predstavi potpisuju: Maja Pelević, Vedrana Klepica, Tanja Šljivar, Olga Dimitrijević i Slobodan Obradović. Predstava je premijerno izvedena 18. decembra, dakle pred samu Novu godinu. Lepa Brena project okupio je glumački tim koji čine: Jasna Đuričić, Tamara Krcunović, Jovana Gavrilović, Jelena Ilić i Ivan Marković.

Pet dramskih pisaca pisalo je tekstove o Lepoj Breni: sa jedne strane o fenomenu Lepe Brene koja je jedan od simbola Jugoslavije, koja je, jednako, velika gej i drag queen, a opet kroz svoj doživljaj Lepe Brene svako govori o svom doživljaju nje, zemlje, pa i sebe samog naspram tih fenomena, kako dramaturg predstave Dimitrije Kokanov navodi u programskoj knjižici – da je Brena za tim predstave simbol stare zemlje, našeg odrastanja, a i otkrivanja seksualnosti.

Dramaturg upliće monologe pet Brena: Brene Graditeljstva, Brene Biznismenke, Brene Pesme, Brene Jugoslovenke i Brene Seksualnosti u jednu vrstu međusobnog razgovara kako Brena među sobom tako i sa publikom, on jednu otvorenu formu usložnjava i na taj način otvara kompleksnost i ranjivost tekstova. I eto nas na razvalinama jednog sveta, u kojem kroz ličnost Brene vidimo i rat i raspad zemlje i mučnu i naizgled beskonačnu tranziciju (omaškom prvo pišem *tradiciju*), vidimo i Brenu kao zvezdu koja i sama puca pod pritiscima (otac u zarobljeništvu, kidnapovanje deteta)...

Svi tekstovi nastaju iz našeg vremena, posleratnog (što je jedna od njegovih osnovnih odrednica, iako su poslednji balkanski ratovi završeni pre četvrt veka, tranzicionog, iako je tranzicija počela odmah nakon ratova). Predstavu čine tekstovi: Brena Graditeljstva autorke Vedrane Klepice, Brena Biznismenka autorke Maje Pelević, Brena Pesme autorke Olge Dimitrijević, Brena Jugoslovenka koji je pisala Tanja Šljivar i Brena Seksualnosti koji je pisao Slobodan Obradović. Svi aspekti dotaknuti kroz tekstove, a navedeni u naslovima, ukrštaju se poput mozaika koji daje snažno višeglasje pripovedača koji se skladno i prirodno uklapa u jednu dramaturšku celinu. Kao kada Brena Graditeljstva govori o socijalizmu iz današnje naporne tranzicione perspektive gde je građanin na svaki način nezaštićen; jednako Klepica govori o ratu i o onom što se, a puno toga ima, neprestano gura pod tepih, Brena Seksualnosti nas vodi u ličnо, u sudbinu ne samo jednog travestita koji nastupa kao *Brenna* i ima svoj dreg šou u Beču, nego nas uvodi u vrstu lične hrabrosti da se živi vlastita sudbina. Brena Biznismenka Maje Pelević donosi naličje dive koje se očitava u ljudskoj slabosti, a Brena Jugoslovenka Tanje Šljivar donosi bestidni užas rata, dok Brena Pesme Olge Dimitrijević pruža jednu vrstu otvaranja mogućnosti za promenu, život dostojan življenja. Svako, naravno, učitava u fenomen Lepe Brene i ono ličnо i ono opšte pokazujući nam nas same.

Glumački predstava funkcioniše zrelo, dobro usklađeno, kao dobro otpevana pesma. Jasna Đuričić igra maestralno Brenu Biznismenku u jednoj tek naznačenoj, sofisticiranoj persiflaži. Ona svoj lik donosi toliko snažno i autentično da jednostavno faustovski poželite da njena igra ne prestane nikad.

Tamara Krcunović Brenu Jugoslovenku donosi bolno, prebolno, budeći empatiju, zato što, na jedan način, po mom doživljaju, predstavlja sve žrtve. Brena Seksualnosti Ivana Markovića je prava autentična *drag queen* koja pripada svakom vremenu i prostoru, on igra jasno tako da gledajući ga vidite i selo iz kojeg je, i vojsku u koju je išao, i klub u Beču u kojem nastupa, i očajnog oca koji ne prestaje da udara glavom u zid kada ga vidi u haljini u garderobi dok se sprema za nastup... sve se to kao na dlanu otvori uz svu neodoljivu radost života koju *drag zvezde* nose u sebi.

Ta dva bola pokrivaju sve dihotomije vezane za najveću zvezdu ovih prostora (sa sve Rumunijom i Bugarskom, a samo da znate, 2011. u Areni na Breninom koncertu čula sam i albanski). Pokrivaju, dakle, ta dva bola i Brenu u Jugoslaviji i Brenu posle Jugoslavije, i siromašnu studentkinju geografije iz Brčkog i nezamislivo bogatu poslovnu ženu sa kućom na Floridi, pa na kraju krajeva i najvažniju – Fahretu Jahić Živojinović i Lepu Brenu. Iako su svi monolozi u predstavi fikcija, scena u kojoj Jasna Đuričić kaže: "Dovde sam ja, a odavde ona", pa zamahne nogom u poznatom *Mile voli Disko* stilu i nastavi:

"Evo, evo je Brena", zapravo se naslanja na intervjue u kojima je i sama Fahreta govorila da je Lepa Brena fiktivni lik i da postoji samo na sceni, u imaginarijumu šou-biznisa. Kad se ugase svetla, Brene više nema. "Kad se raspala Jugoslavija, raspala sam se i ja", kaže Tamara Krcunović, Brena Jugoslovenka. Još jedna malo poznata stvar iz Brenine biografije: raspalu Jugoslaviju napustila je 1992. poslednjim letom JAT-a na redovnoj liniji Njujork–Beograd pre nego što su uvedene sankcije.

I sad, kako se ne zapitati kad se tačno Jugoslavija raspala? Da li kad se zapucalo u Sloveniji ili pak na barikadama u Hrvatskoj? Na Maksimiru ili na onoj nesrećnoj svadbi na kojoj je glavu izgubio stari svat? Kad je Stipe Mesić saopštio da je svoj zadatak obavio? Ili možda ipak onog dana kad se Brena ukrcala na poslednji let za Njujork, jer je tog dana iz zemlje otišla najveća Jugoslovenka?

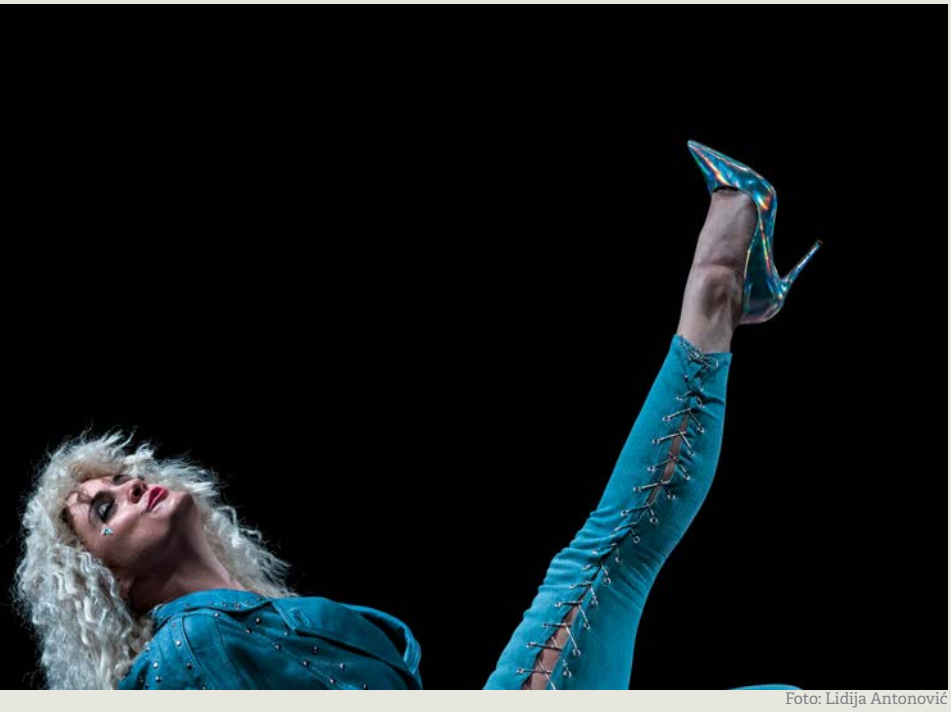

Foto: Lidija Antonović

Jovana Gavrilović Brenu Graditeljku igra svom snagom, a opet bez napora suočavajući nas i sa svetom koji je obećavao i kojeg nema, kao sa svetom koji živimo elementarno nezaštićeni ako govorimo o građanskom, odnosno društvenopolitičkom kontekstu naše stvarnosti.

Jelena Ilić svoju Brenu Pesme donosi sa brehtovskim otklonom, prisutna i dovoljno pribrana da ostavi mogućnost budućnosti koja je vredna življenja.

Olga Dimitrijević i Vladimir Aleksić svoju junakinju/junakinje ostavljaju prisutne sve vreme na sceni, teren predstave markiraju kao sveden, kao jednu veliku razvalinu na kojoj se nalazimo posle sveg užasa koji je prošao jugoslovenskim prostorom, kojim se niko nije posvećeno bavio nakon ratova. Otvaraju niz pitanja: odnosa kako prema našoj stvarnosti, zatim Jugoslaviji, nama samima, jer je šamar, ako ćemo parafrazirati Ulrihe Bader, koji nam država udara onaj koji mi udaramo našoj deci. Zato je scena u kojoj Jasna Đuričić / Brena Biznismenka svom svojom snagom trči noseći jugoslovensku zastavu svečana i tragična. Slika koju sam sve vreme imala nije nosila glamur zvezde u sebi nego jednu vrstu pustoši u kojoj smo dok iznova sastavljamo sebe same.

Scenografija Nikole Kneževića daje dubinu, pojačava naraciju svojom svedenošću, dok muzika Draška Adžića prati snažnu emociju u predstavi prema kojoj je gotovo nemoguće imati otklon. Kostimi Senke Kljakić i Milice Ostojić markiraju Brenine kostime – jedan svet koji, delom, postoji samo u sećanju, dok koreografija Igora Koruge prati spretno i naglašava unutrašnja stanja junakinja.

Lepa Brena project bavi se potragom za identitetom koja je posledica cepanja konteksta, ona poziva da preispitamo potencijale, da reintegrišemo talente koje imamo. ¶

NATAŠA GVOZDENOVIĆ

KRAJ JUGOSLOVENKE

Imam drugu teoriju. Jugoslavija se nije raspala ni u jednom od tih trenutaka, nego koji dan pre. Budimo iskreni, većina zemalja Jugoslavije i danas žive njen raspad. Tačnije, živele su ga dok Brena u prepunoj zagrebačkoj Areni nije, na užas tamošnjih generala, veterana i ostalih ustaša, a na oduševljenje publike zapevala baš *Jugoslovenku*. Pevala je Brena i ranije u Zagrebu. Bunili su se i tada veterani. Recimo, 2009. obišla je Zagreb, Sarajevo i Mostar i isto su hrvatski veterani pisali peticije i organizovali proteste. Ali *Jugoslovenka* se na toj turneji nije čula sve dok publika u Sarajevu nije počela da skandira i traži pesmu. Bila je to, pre deset godina, vest koja je obišla ceo region. Dve godine kasnije, u beogradskoj Areni, sve su pesme prearanžirane, pa ih na samom početku nismo ni prepoznavali. Krenuo je neki orijentalni intro, ona se uvijala u dugačkoj crvenoj haljini, da bi najednom stala, podigla mikrofon visoko iznad glave, izgledala je, blagi bože, kao Kip slobode u Njujorku i krenuli su prvi taktovi *Jugoslovenke*. Dvorana je eksplodirala od oduševljenja.

Nije to bilo baš tako davno iako se sada čini da su eoni prošli od vremena kad su Boris Tadić i Ivo Josipović šetali Kalemegdanom i razmenjivali nežnosti i kad se čitava spoljna politika i Srbije i Hrvatske temeljila na "dobrosusedskim odnosima" i pomirenju. Ali kontekst je bio sasvim drugačiji, a i *Jugoslovenka* je postala politički stejtment tek posle 2000. U ratnim godinama izbrisana je, a pre toga bila je još jedna pesma iz serijala "Hajde da se volimo", pesma snimljena sa Vladom Kalemberom (HR), Danijelom (Milanom) Popovićem (CG) i Alenom Islamovićem (BiH).

Šta je *Jugoslovenka* danas, kad je uglas pevaju hiljade dvadesetogodišnjaka u prepunoj zagrebačkoj Areni, hiljade dece vaspitavane da je ta zemlja bila "tamnica naroda", gde ljude i danas pokušavaju da diskvalifikuju tako što će ih nazvati Jugoslovenima? Bojim se da toj publici, koja je u Zagrebu vrištala od prvog do poslednjeg stiha, teško da može išta da znači i da nema u tom medijskom skandalu za one sa jeftinim kartama nikakve subverzije mladih generacija. Nemamo se čemu radovati niti se nad čime zgražavati. Takva, ni po čemu posebna, ispražnjena od (istina, naknadno učitanog) sadržaja, *Jugoslovenka* je samo još jedan Brenin hit, u istoj ravni sa *Robinjom*, *Čačkom* ili *Damom iz Londona*, tek pesmuljak koji vozi ritmom i lakoćom. Lakoćom nepostojanja. Jer ta zemlja ne postoji, Lepa Brena nikad stvarno nije ni postojala, ne postojimo ni mi kakvi smo bili jer verovatno nismo zaista bili onakvi kakvi se sebe sećamo. Zato mislim da je Jugoslavija nestala u decembru 2019. godine, sa prvim taktovima *Jugoslovenke* u Zagrebu, baš kao što je i pesma samu sebe poništila tokom izvođenja.

A Brena? Pa, sve nam je sama rekla: ima pesmu da je peva, ali nema kome pesmu da pokloni. ¶

JOVANA GLIGORIJEVIĆ

Aj донт спик кроејшн

Nekoliko neobaveznih sličica iz "adventskog" Zagreba, formiranih u svesti više radoznalog nego zazornog beogradskog putnika-namernika, na kojeg na ulici navališe svi najžilaviji stereotipi koji su u opticaju

Sveukupno ću, ne računajući spavanje, imati nekoliko slobodnih sati u Zagrebu, te zato plan i program svodim na tri zadatka. 1. Kupiti novu knjigu Borislava Dežulovića *Summa atheologiae: nekoliko heretičkih rasprava o nemogućnosti Svemogućeg*, a na "nagovor" Viktora Ivančića. Škrt je Ivančić kada valja udeliti pohvalu. U tekstu o svom feralovskom saborcu, međutim, rasipnički se poneo prema pridevima, te je potrošio zalihu koja mu, obično, dostaje za nekoliko godina. Ako je već tome tako, mislim dok prolazim Trgom Krešimira Ćosića, biće da je reč o nečemu izuzetnom. 2. Probati barem tri vrste kobasica iz drvenih kućica koje niknu u centru Zagreba kad god se približavaju verski praznici i Nova godina. 3. Otići na piće s Tomislavom Brlekom i posvađati se s njim (nije važno oko čega) jer on ne ume da se posvađa.

ĐURINA ULICA

Jagićevom ulicom prelazim prugu i ulazim u Ulicu Gjure Deželića pitajući se da li je Gjuro, u stvari, Đura (Gjura Jakšić), a onda uočavam neobičnu pojavu: ne boli me vrat. Hodam, dakle, zagrebačkim ulicama već pola sata i osećam kako se opuštam jer ne moram, kao u Beogradu, svu svoju pažnju i energiju da usmeravam ka tlu pokušavajući, vrata svijenog kao flamingo, da eskiviram rupetine po trotoaru, da ne slomim nogu na unakaženim pločnicima, ili, naprosto, propadnem u neku od bezbrojnih jama, da ne ugazim u pseće govno, da se ne obretem u blatu, ne naletim na smrdljivi kontejner za smeće ili na crni džip parkiran gde njemu, džipu to jest, odgovara, nego, eto, naprosto hodam i uživam u fasadama. Uz to, Zagrepčani imaju jednu posve staromodnu osobinu: automobile parkiraju na mestima predviđenim za parking, a ne, onako slobodoumno, gde god im padne na pamet, naročito po nogostupima. Dobro, znali smo to i ranije: Zagreb je konzervativna sredina.

Neužurbano, dakle, hodam Ulicom Gjure Deželića, ljudi gotovo da nema, ulično osvetljenje nije prejako tako da se muška prilika, oslonjena o zgradu na nekih desetak metara od mene, ne razaznaje jasno. Kako mu se približavam (okrenut mi je leđima) shvatam da je u klasičnoj pozi za muvanje riba: ramenom oslonjen o zid, ležerno ukrštenih nogu, natkriljuje devojku ispred sebe i, kao, nešto priča, vrebajući zapravo trenutak da je poljubi. Osim što nije devojka. Dok prolazim kraj njih momci se razdvajaju, a ja se pitam ne proističu li moja izneverena heteroseksualna očekivanja iz dobro

kamuflirane homofobije? Uostalom, i to smo znali: Hrvati su pederi.

Ni pedesetak metara kasnije, ispred ulaza u prodavnicu, uočavam tri momka od kojih se onaj s raskošnom čiroki frizurom dernja na sav glas: "Boj se bije bije/ zaaaastava se vije/ zaaaa slobodu Ustaške". "Valjda Hrvatske", kaže drugi. "Isti kurac", odvraća pevač u trenutku kada mu, uprkos pokušaju da ostanem nevidljiv, upadam u vidno polje. Istog časa kreće na mene. *Kako li me je prepoznao?*, u magnovenju prolazi mojim usplahirenim srp-

ŠLJAŠTI, ŠLJAŠTI: Advent u Zagrebu
Foto: Branko Radovanović

skim mozgom koji, u istom, utvrđuje da je izgubio vezu sa svojim (to jest mojim) srpskim nogama. "Kompa", obraća mi se Čiroki, "može koja kuna?" "Sori", ispaljujem, "aj dont spik kroejšn". "Jebi se, kretenu", kaže mi ljubazno. "Tenkjuuu", odvraćam odvažno, uz najširi osmeh koji sam sposoban da proizvedem. *Zašto sam rekao tenkju?*, pitam se dok odmičem, opirući se porivu svog vaskolikog srpstva da pojurim iz sve snage. Ali znali smo i da su Hrvati ustaše, ništa novo.

Šta li će još da me snađe?, pitam se dok odmičem Đurinom ulicom. Snalaze me dve upravo predivne mlade žene. U trenutku dok se mimoilazimo, ona leva izgovara ime ženskog polnog organa. Jasno, zvonko. Ne kaže "vagina", nego ono drugo ime koje se ne može izgovoriti u ovako uglednom nedeljniku. Ipak, njeno "č" nije srpski tvrdo, nego meko (kao *ono* na šta se odnosi), toliko sugestivno da tim imenovanjem postiže jedinstvo reči i stvari, identitet reči i onoga što ta reč označava (filozofi kažu: identitet označitelja i označenog), pa pred mojim očima spontano, nezadrživo, zaigra taj drhturavi deo ženskog tela (dakle: ono označeno). No, ni ovoga puta nismo saznali ništa više od onoga što već znamo: da su Hrvati, naime, pičke. I Hrvatice. I to opake.

KOBASICE I KNJIGE

Ispred Hrvatskog narodnog kazališta kupujem ljutu debrecinku s malo senfa i krećem put Superknjižare. Debrecinka je odlična, ama odveć mala. Ubeđen da ću knjigu naći iz prve zbunjen sam zbunjenošću devojke za pultom koja ne zna da je Dežulović objavio knjigu. Sada uzimam domaću dimljenu kobasicu i nekoliko minuta slušam džez gitaristu ispred kazališta. Prebira po žicama kao da je sam na svetu, kao da ga boli dupe za sve oko sebe. U knjižari Školske knjige takođe ništa ne znaju o knjizi. Nastavljam Masarikovom, prolazim pored nekadašnjeg restorana Korčula (umesto legendarne kafane sada je tamo neki bezoblični prostor u kojem se prži, prodaje i jede meso), susrećem Teslu, ali ni u knjižari Vuković & Runjić nema knjige. Pokušavam neuspeh u pronalaženju neteološke Dežulovićeve rasprave da nadomestim listajući Knausgorova *Godišnja doba* (cijena sitnica: dvadesetak evrića po komadu), nove prevode Šmitove *Političke teologije* i njegovog *Političkog romantizma* (cijena sitnica: 23 evrića po komadu), a novu knjigu Lina Veljaka nežno premećem po rukama, potuljeno se nadajući da ću je dobiti na poklon od autora (dobio sam je, naravno). Pokunjeno izlazim iz knjižare i krećem prema Ljevku, kad u kafeu s desne strane, perifernim vidom, uočim, potpuno prirodno, Viktora Ivančića. "Gde je knjiga?", dreknem s vrata, na šta me Viktor, gotovo se izvinjavajući, obaveštava da je upravo isporučio pet paketa u Ljevak, ali da izvolim požuriti ako kanim doći do primerka, što činim bez oklevanja. "Pozdravi društvo", čujem kako Viktor dobacuje mojim leđima, ali nemam vremena za formalnosti. Tri i po minuta kasnije u posedu sam knjige i odjednom je sve ok, osim što shvatam da ne mogu da ispunim plan od tri kobasice, ali odlučujem da sebe častim krofnicama veličine zalogaja, koje, kad malo bolje pogledam, žvaću svi oko mene. "Dobro veče", kažem slatkoj devojci u drvenoj kućici, "kako se naručuju ove krofnice?", pitam neinteligentno. "Fritule", kaže, "u čašama." *Hm... zar fritule nisu školjke?*, mislim. "Dobro", kažem, "pola litra fritula." Na pokušaj duhovitosti devojka uzvraća uljudnim poluosmehom, a potom dobijam gomilu krofnica u plastičnoj čaši, prelivenih čokoladom i posutih šećerom u prahu, a pošto vidi s kim ima posla devojka dodaje, za svaki slučaj, da se fritule jedu *ovim* štapićima. Zahvaljujem i, prirodno, kao i svaki Kinez, uzimam dva štapića, osim što se krofnice, jel, ne hvataju s dva štapića, kao kineska hrana, nego se nabadaju kao ražnjići. Hitro odmičem ne okrećući se.

PELINKOVAC I PIVO

Krećem Ulicom Vlaškom pored sjajnih kafea, u Palmotićevoj skrećem desno do Jurišićeve, ulivam se u Draškovićevu ulicu, a onda Ulicom Ignjata Đorđića krećem prema Zrinjevcu. Zrinjevac šljašti od novogodišnje rasvete. Odvratno. Da ne bude zabune: svaka novogodišnja rasveta je odvratna. Ali u odnosu na beogradsku mahnitost, zrinjevačka rasveta je poput konceptualne umetnosti. Ipak, dva i po minuta je sasvim dovoljno, pa se iskradam u Berisavljevićevu, potom desno Preradovićevom ulicom, svraćam do Multimedijalnog instituta MAMA (nema nikog), ponovo susret s Teslom i eto me u PIF-u gde su, za istim stolom, Tomislav Brlek, Viktor Ivančić i pisac Sven Popović, bivši Brlekov student. Po ostacima sudeći, već je konzumirana sasvim pristojna količina pelinkovca. Ko je Tom Brlek? Sveučilišni profesor, jedan od najzanimljivijih teoretičara književnosti na ovom jeziku i, odskora, »

kolumnista "Vremena". Uz to drag, uljudan i nepopustljiv čovek. Ipak, ima i on svoje mane. Iz nepoznatih razloga obožava Beograd. (Valja dodati: nije jedini, mada jeste jedan od težih zagrebačkih slučajeva.) Ostaje mi da ga iznerviram pošto mi svojim nekritičkim obožavanjem Beograda i nekritičkom kritikom Zagreba neobično ide na živce. "Vi zagrebački snobovi", krećem oštro, pitajući se zašto onom Čirokiju nisam ovako odbrusio, "uopšte ne primećujete u kakvoj blagodeti živite: trotoari vam služe za hodanje, a nisu, kao u Beogradu, poligon za obuku u preživljavanju u džungli, vozači se zaustavljaju ispred pešačkih prelaza, Zagrepčanke su neodoljive, a na televiziji se pojavljuje trinaest predsedničkih kandidata odjednom, dok se kod nas godinama pojavljuje samo jedan, doduše na trinaest televizija." Ne primećujem, međutim, da sam ih fascinirao. Sven je mlad čovek pa mu je oprošteno što uglavnom govori o Beograđankama. Viktor je Jugosloven i dovoljno zgađen i Hrvatima i Srbima da ga je baš briga gde je gore. Profesor, očekivano, ne popušta, ali pod uticajem pelinkovca, sjajnog društva i Brlekovog potpunog odsustva talenta za svađu, razgovor kreće drugim tokovima. Posle dva sata Viktor i Sven odlaze, a Tom mi predlaže da se dislociramo na novo zborno mesto. Nisam čuven po antropofiliji i druželjubivosti, ali kako odbiti Brleka? Prolazimo Cvetnim trgom, potom Varšavskom pored kina "Europa" (uočavam prodavnicu koja se zove "Cogito" i pitam se šta se u njoj prodaje; *misli*, možda: da li su friške? od juče? u redu, dvesta grama *misli* bez kostiju, molit ću lijepo), prelazimo Gundulićevu nedaleko od kazališta "Kerempuh", potom Frankopansku blizu teatra "Gavella", ulazimo u Dalmatinsku ulicu i posle tridesetak metara nailazimo na Backstage koji izgleda upravo tako kako mu i ime kaže. Pun je, međutim, pristojnog i lepog sveta. Uskoro nam se pridružuju Sven i društvo (jedan svetski putnik i jedan režiser) pelinkovac i pivo nemilice teku, razgovor je brz i zanimljiv. Posle ponoći krećem pešice do hotela. Dok bodro koračam kroz blagu decembarsku noć, razmišljam, posve naivno, o tome kako bi na ovim prostorima bilo lako živeti kada bi se o životu pitali (kao što se ne pitaju), ljudi s kojima sam upravo proveo nekoliko kvalitetnih sati. ¶

IVAN MILENKOVIĆ

Krnji dil zelene Evrope

Da li će klimatski dogovor Evropi omogućiti "zelenu tranziciju" i šta nas u 2020. očekuje po pitanju borbe protiv globalnog zagrevanja

Poslednji mesec u ovoj godini bio je u znaku "zelene boje". Na samitu koji su organizovali novi lideri evropskih institucija, prisutni šefovi država i vlada Evropske unije su na jedvite jade postigli dogovor o "klimatski neutralnoj Evropi" do 2050. godine. Zauzet Bregzitom i britanskim parlamentarnim izborima, premijer Ujedinjenog Kraljevstva Boris Džonson nije se pojavio u Briselu. A šesta najveća ekonomija Unije Poljska je ostala po strani i nije se priključila ostatku EU u usvajanju tzv. Evropskog zelenog dogovora.

Taj ambiciozni panevropski projekat podrazumeva realizaciju kompleksnih mera za zaštitu prirode i čovekove okoline od posledica globalnog zagrevanja: među najznačajnijim merama su smanjenje emisija štetnih gasova; ulaganje u obnovljive izvore energije, kao i povećavanje energetske efikasnosti zgrada i čitavih naselja; pošumljavanje i unapređenje novih tehnologija; a tu su i zaštita biodiverziteta, razvoj održive poljoprivredne proizvodnje itd.

Međutim, pojedine zemlje istočne Evrope na samit su došle sa spiskom zahteva kojima su od Brisela želele da izdejstvuju razumevanje za njihovu specifičnu energetsku situaciju. Tako je najveća država Višegradske grupe Poljska zahtevala da klimatski sporazum omogući dovoljnu finansijsku pomoć za prelazak na čistu energiju za regione Unije zavisne od fosilnih goriva. Poljska više od osamdeset odsto svoje energetske proizvodnje zasniva na uglju, te je poljski premijer Mateuš Moravjecki izrazio skepsu da se do zacrtane 2050. godine u njegovoj državi može postići cilj klimatski "dekarbonizovane" Evrope.

Varšava se pribojava da bi zatvaranje njihovih elektrana na ugalj moglo ozbiljno da ugrozi perspektive poljske ekonomije i životni standard stanovništva. Poljska je zato tražila da se krajnji rok za sprovođenje cilja o klimatski neutralnoj Evropi pomeri na 2070. godinu. Ostale zemlje EU to nisu prihvatile.

PRIHVATLJIV ENERGETSKI MIKS

Nešto više razumevanja lideri Unije su pokazali za Češku, koja je tražila da se u sporazumu eksplicitno navede mogućnost da se nuklearna energija u Evropi može smatrati adekvatnom zamenom

Foto: Jaroslav Pap/ Tanjug

za izvore energije koji najviše zagađuju prirodnu sredinu. "Nuklearna energija je čista energija, bez ikakvih emisija. I ne znam zašto mnoge zemlje imaju problem s tim", izjavio je češki premijer Andrej Babiš. Iako su se Austrija i Luksemburg najoštrije usprotivile bilo kakvoj finansijskoj podršci EU izgradnji nuklearnih elektrana u Evropi, Češka je odgovorila da od Brisela neće zahtevati novac iz evropskih fondova za razvoj sopstvene nuklearne energije.

Ključnu podršku za to Prag je imao od Francuske, koja spada među najveće globalne lidere u oblasti nuklearnih elektrana, a i vodeći je evropski izvoznik struje. Slovački premijer Peter Pelegrini takođe je podržao češkog kolegu rekavši da "energetski miks", koji podrazumeva i proizvodnju nuklearne energije, nije samo u interesu Češke već i Slovačke, "druge sile na svetu" u pogledu udela električne energije proizvedene u nuklearnim elektranama. On je istakao i da nema potrebe "voditi džihad" u Evropi protiv nuklearnih elektrana i protiv nuklearne energije kao takve.

"Znamo da je potrebno uzeti u obzir različite uslove u različitim zemljama ", rekao je predsednik Evropskog saveta Šarl Mišel. Uspehom Evrope u značajnoj meri bi se potvrdili ambiciozni ciljevi i Pariskog klimatskog sporazuma iz 2015, koji je nakon najavljenog povlačenja SAD – jednog od najvećih emitera štetnih gasova na planeti – ostao da "visi u vazduhu".

SPREMNE PARE

Evropski lideri pokazali su spremnost da izdvoje ozbiljna finansijska sredstva kako bi se kompromisi učinili "svarljivijim" za pojedine članice EU. Predsednica Evropske komisije Ursula fon der Lajen izjavila je da Zeleni dogovor predstavlja "novu evropsku strategiju rasta" i najavila sprovođenje Investicionog plana za održivu Evropu, koji će u narednih deset godina "poduprti investicije u vrednosti od hiljadu milijardi evra".

U autorskom tekstu za "Politiku", šefica EK najavila je da će Evropska komisija u roku od 100 dana predstaviti i "prvi evropski zakon o klimi", kao i da će se uspostaviti "Fond za pravičnu tranziciju" od 100 milijardi evra, koji bi se našao pri ruci brojnim evropskim ekonomijama da u potpunosti izvrše svoju energetsku zelenu tranziciju.

Projekat finansiranja biće poveren Evropskoj investicionoj banci (EIB). Nedavno je ova banka usvojila novu, restriktivnu politiku budućeg kreditiranja energetskog sektora, koja od kraja 2021. predviđa ukidanje finansijske podrške energetskim projektima koji se oslanjaju na naftu, gas i ugalj.

»

NA UDARU KRITIKE:
Rafinerija BP u Nemačkoj
Foto: Martin Meissner/ Tanjug AP Photo

Sa druge strane, brojne ekološke organizacije smatraju da je novi evropski sporazum tek početak puta i da je možda došao prekasno jer neće u dovoljnoj meri sprečiti klimatske promene. Posledice globalnog zagrevanja i borba protiv klimatskih promena tako postaju možda i najveće, ne samo političko, već i civilizacijsko pitanje našeg doba.

Analitičari smatraju da će globalni "zeleni" dogovor, koji bi se ugledao na evropski sporazum po tom pitanju, podrazumevati ne samo značajna finansijska ulaganja, već i izmenu zakonodavnog i institucionalnog okvira širom sveta kako bi ova "mapa puta" bila sprovedena u delo. Nedavno je i Svetska meteorološka organizacija (WMO) saopštila da je koncentracija gasova sa efektom staklene bašte u prethodnoj godini dostigla nove maksimume. A Evropska agencija za životnu sredinu (EEA) ocenila je da su klimatski ciljevi Evropske unije već nedostižni. "Sadašnji tempo napretka neće biti dovoljan da se dostignu klimatski i energetski ciljevi za 2030. i 2050. godinu", upozorili su iz ove agencije.

RAZOČARAVAJUĆI ISHOD

Uprkos ambicioznim ciljevima evropskih političara, planovi o globalnom smanjenju emisije štetnih gasova ostaće tek mrtvo slovo na papiru dokle god najveći zagađivači nastave po starom. To se moglo videti i na kraju maratonskog, četrnaestodnevnog zasedanja Konferencije strana potpisnica UN konvencije o promeni klime "COP 25", koja je u decembru održana u Madridu. SAD, zemlje BRIKS-a, ali i Saudijska Arabija i Australija, nisu prihvatile da se više angažuju u borbi protiv globalnog zagrevanja.

Generalni sekretar Ujedinjenih nacija Antonio Gutereš rekao je kako je "razočaran" ishodom konferencije UN o klimi i da mu je žao što je "propuštena važna prilika", jer su delegati iz oko 200 zemalja postigli samo "minimalni kompromis". Na ovom skupu UN, odlučeno je i da Srbija bude jedan od potpredsednika naredne konferencije o klimi, koja će 2020. biti održana u Glazgovu u Škotskoj.

U 2020. godini očekuje se da će napori u obuzdavanju globalnog zagrevanja ući u novu fazu. Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u svojoj preporuci naglašava očekivanje da "u 2020. godini svi potpisnici Sporazuma o klimi iz Pariza ažuriraju svoje Nacionalno utvrđene doprinose smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte (*Nationally Determined Contributions – NDCs*)". Ovo se odnosi i na zemlje Zapadnog Balkana jer sve projekcije ukazuju da će ovaj region "postati pogođen posledicama klimatskih promena, a koje se u poslednje vreme već osećaju u Srbiji u vidu ekstremnih vremenskih pojava kao što su istorijske poplave i sve češće suše", navodi se u poruci UNDP u Republici Srbiji.

KRITIKA ZELENE IDEOLOGIJE

Naredne godine biće obeleženo pet godina od potpisivanja Pariskog sporazuma, a osim pomenute konferencije o klimi u Glazgovu, u NR Kini biće održana i konferencija UN-a o biodiverzitetu, koja ima za cilj da izradi globalni okvir biološke raznolikosti koji je usklađen sa ciljevima UN-ovog održivog razvoja za period nakon 2020. godine. U EU se najavljuje da će se iduće godine podstaći i jačanje građanske inicijative u borbi protiv globalnog zagrevanja, jer će u martu 2020. EK pokrenuti "Klimatski pakt" koji će "građanima dati glas i ulogu u dizajniranju novih akcija, deljenju informacija, pokretanju lokalnih aktivnosti i prikazivanju rešenja koja mogu da prate drugi."

Sve ove globalne "zelene" akcije imaju i glasne oponente, koji smatraju da pozivi na klimatsku uzbunu postaju svojevrsne "nove doktrine" i "ideologije" savremenog sveta. Među najpoznatijim kritičarima je i nekadašnji češki predsednik Vaclav Klaus, koji već decenijama smatra da se tu radi o "radikalnoj propagandi" zelenih aktivista. On smatra da smo svedoci "novog talasa radikalnih javnih proklamacija nadolazeće apokalipse" bez ikakvih dokaza. ¶

UROŠ MITROVIĆ

Vincent
Cassel
Reda
Kateb
FESTIVAL DE CANNES
Neobični
Režija Éric Toledano i Olivier Nakache
U BIOSKOPIMA OD 19.DECEMBRA

Smaknuće crvenih bogova na Božić

Demonstracije protiv Nikolaja Čaušeskog počele su 16. decembra 1989. Režim je odgovorio silom. Na mitingu u Bukureštu koji je sam zakazao da bi osudio proteste, masa se okrenula protiv njega. Nasilje je eskaliralo. Snage bezbednosti su se podelile. Vojska se sukobila sa delovima Sekuritatea. General Vasil Milea se 22. decembra 1989. oglušio o naređenje Čaušeskog da pošalje vojsku u Bukurešt da suzbije demonstracije i izvršio samoubistvo. Nikolaje i Elena Čaušesku su pobegli iz Bukurešta i uhapšeni su u Trgovištu.
Kako su Nikolaje i Elena Čaušesku streljani, kako je predsednik vojnog suda koji ih je osudio izvršio samoubistvo, o zaveri, pismu šestorice i poteri za pripadnicima Sekuritatea

Oni koji su hapsili Čaušeskua bili su očigledno u velikom strahu. Objašnjeno je, na primer, da snimak uhapšenog Kondukatora (vođe) nije objavljen da se ne bi otkrilo gde se on nalazi. Očito se u toj konfuznoj situaciji zaziralo od kontranapada, nije se tačno znalo ko na koju stranu puca i da li će nastaviti da puca u tom pravcu ili će nekog trenutka okrenuti oružje na drugu stranu. Navodno je pucano i na oklopno vozilo u kome su prevoženi Nikalaje i Elena, jedan od vojnika je poginuo.

Izgleda da nova vlast nije bila sigurna ni koliko pritajenih članova Sekuritatea i Čaušeskovih lojalista ima u svojim redovima i da li su svi generali prešli na stranu novih vlasti. Širila se fama o do apsurda razvijenoj mreži doušnika i saradnika tajne policije.

Ne vlada snaga nego strah, to je pali Kondukator znao, i taj mehanizam nastavljao je da vlada umesto njega (...).

Foto: Tanjug AP Photo

TIRANIN JE MRTAV

Mučna scena fizičkog kraja Čaušeskua emitovana je, ironijom sudbine, na Božić – širokim kadrom kamera je pokazala dve hrpe krpa. Tada se TV kamera primakla bliže – i to je bilo lice Čaušeskua koji leži na leđima blizu zida od cigle okrnjenog mecima; njegove oči zure nekud, a lokva krvi je blizu njegove glave. Kamera se na toj sceni zadržava blizu jednog minuta.

REVOLUCIJA: Bukurešt, Temišvar; dole levo: Nikolae i Elena Čaušesku pred egzekuciju
Fotografije: Imre Sabo

Novi nesigurni vlastodršci procenjivali su da bi držanje živog Čaušeskua u zatvoru moglo produžavati nadu njegovih pristalica i krvoproliće. U Frontu nacionalnog spasa time su se opravdavali što su ga likvidirali na brzinu

Ovaj tekst o Rumunskoj revoluciji 1989. sticajem okolnosti čekao je na objavljivanje trideset godina. Priča o ubistvu na Božić Nikolaja i Elene Čaušesku, progonu pripadnika njihovog režima, o šekspirijanskim obrtima sudbina pojedinih aktera, o samoubistvu predsednika suda koji je izrekao smrtnu presudu paru Čaušesku, o smrti njihove dece Nikua i Zoe, o robiji generala koji je igrao važnu ulogu u njihovom svrgavanju, objavljujemo u tri nastavka.

Vest o pogubljenju emitovana je nakon što su se oni koji su ceo dan vikali "Žos Čaušesku!" i "Žos komunismul!" u božićno veče povukli u domove, a donela je, po oceni svih izveštača, osećaj kolektivnog olakšanja od gorčine i neizvesnosti. Nije bilo surovog trijumfa, tek poneki gorak komentar. "Antihrist je mrtav", promrmljao je čovek koji je gledao prenos u Bukureštu. "Umro je previše lako", objasnio je vojnik u Temišvaru, gde je počeo ustanak protiv omrznutog diktatora. "Ja bih ga držao u kavezu na javnom trgu", rekao je hotelski menadžer u Bukureštu, "tako da ga ljudi mogu pljuvati i bacati kamenje na njega."

Vest o smrti Čaušeskog čuo sam u sobi hotela Dorobea, onog istog solitera iz koga je otet jugoslovenski ibeovac Vlada Dapčević na osnovu navodnog dogovora Josipa Broza i Čaušeskog. U tamnom Bukureštu mnogi prozori su bili osvetljeni. U daljini se čula pucnjava, svetleći meci proletali su između dve visoke zgrade udaljene jedan kilometar, a na horizontu, negde u predgrađu, videli su se odblesci detonacija, valjda bombi. Ljudi, sem jedne malobrojne grupe, nisu izašli na mračne ulice Bukurešta da trijumfuju posle smrti čoveka kome su po zaostalim panoima crtali Hitlerove brkove. Stanovi su te večeri bili zagrejani. Televizija je vrtela čini se bezbroj puta onu dečju božićnu pesmicu na engleskom "Džingl bels, džingl bels...".

Tiranin je mrtav. To je sada bila tako prosta činjenica.

PREVENTIVNA EGZEKUCIJA

Možda je eliminacija Kondukatora zaista značila eliminaciju motiva za njegove najvernije trupe. Sekuritate i vojska su se po nekim verzijama i ranije gložile oko nasleđa. Sekuritate, krvavih ruku, jednostavno nije mogla imati ni ličnost koja bi preuzela zastavu, niti narod da pod tu »

Pismo šestorice

Najozbiljniji izazov režimu došao je u proleće 1989, kada je šest poznatih političara napisalo otvoreno pismo* optužujući Čaušeskua za razaranje rumunske ekonomije i terorisanje ljudi. Među potpisnicima je bio bivši partijski šef, bivši ministar spoljnih poslova, bivši ambasador u Ujedinjenim nacijama, neki članovi Politbiroa, rumunskog vrhovnog izvršnog tela. Bili su u kućnom pritvoru. To su oni ljudi za koje je Čaušesku govorio da su špijuni kojima je oprošteno. Svojevremeno je Čaušeskuu Vasilije Flutar napisao pismo ne sanjajući da će to koštati njega i njegovu familiju, a bio mu je u pitanju i život. Bivši vojni tužilac Flutar proveo je vek gledajući kriminal povezan sa rumunskim graničarima. Njegovi izveštaji nisu dospevali nigde.

Konačno, 1984. napisao je Čaušeskuu: "Možda sam ja bio naivan. Mislio sam da predsednik možda ne zna o teškim stvarima koje su se desile. Mislio sam da će, ako mu to kažem, to prestati." On je optužio rumunsku miliciju za podmićivanje, nasilje i ubistva. Naveo je imena, mesta i datume. Rekao je kako su graničari ubili osobu koja je pokušala da pobegne iz Rumunije, pošto je stigla na teritoriju Jugoslavije. Naveo je slučaj policajca koji nije kažnjen za ubistvo podređenog zato što je njegov otac bio visoki funkcioner Ministarstva spoljnih poslova. Opisao je jedan incident u kome su graničari pucali i ubili katoličkog sveštenika i mladi bračni par sa detetom, a zatim dozvolili da psi rastrgnu njihova tela.

Nekoliko dana posle slanja pisma bio je najuren s posla. "Moja pisma su bila otvarana. Bilo mi je zabranjeno da se bavim pravom i nisam radio tri godine", pričao je on. "Svaki drugi dan vođen sam u policijsku stanicu radi ispitivanja. Pet meseci je tako bilo, između 1985. i 1986. svaki put su me tukli. Tri ili četiri policajca su koristila ruke, noge i batine. U toku zime bilo je vrlo hladno. Često sam stajao go u ledenoj vodi po tri ili četiri sata sa lisicama na rukama i gvožđem na nogama. To je bilo nemoguće zamisliti. Svaka ćelija ima čelični krug fiksiran za zid. Bili ste okovani i raširenи na tom zidu i tučeni. Ne možete se pomeriti, samo plakati i vikati." Flutar je ovu svoju verziju pakla opisao na televiziji u Mađarskoj pošto je uspeo da pobegne preko granice.

** Pre 14. kongresa RKP dva pisma o zloupotrebama vlasti, kršenju ljudskih prava i pogrešnom vođenju ekonomije i o tome da Čaušesku ne treba da bude ponovo izabran, koja su nosila potpis "Nacionalni front spasa", cirkulisala su i čitana na Radiju Slobodna Evropa pre nego što je izbila revolucija (27. avgusta i 8. novembra 1989). Međutim, prema Silviju Brukanu, ta pisma ne govore o postojanju neke organizacije, jer ih je pisao Aleksandru Melijan, profesor Bukureštanskog univerziteta, koji nije imao veze s Nacionalnim frontom spasa. Međutim, general Nikolaje Militaru je u postrevolucionarnom periodu tvrdio da je tajno vodio Nacionalni front spasa zajedno sa Jonom Ilijeskuom, koji je zamolio Melijana da napiše taj apel.*

» zastavu stane. Omrznuti Čaušeskuov sin Niku to više nije mogao biti, sve i da nije u lisicama doveden pred TV kamere.

Mladi izgubljeni životi se, nažalost, brzo zaboravljaju, pa je kraj rumunske tiranije odjednom neke podsetio na Markesov roman *Jesen patrijarha*, tu arhetipsku analizu sloma diktature ("... dovoljan beše ovlašan dodir pa da popuste baglame tih oklopljenih kapija koje su u junačka vremena dvorska odolevale lubardama Vilijema Dejmpera..."). Oni koji su sutradan pretresli Čaušeskuovu kuću, natrpanu neukusnim kitnjastim nameštajem i Eleninim aljkavim odelima, svedočili su protiv mita o ocu nacije. Sve je tada u zemlji koja je gladovala i krvarila delovalo kompromitujuće po bivši režim – meso u frižideru, komad čokolade, flaša viskija, sportske čarape (...).

Novi nesigurni vlastodršci procenjivali su da bi držanje živog Čaušeskua u zatvoru moglo produžavati nadu njegovih pristalica i krvoproliće. U Frontu nacionalnog spasa time su se opravdavali što su ga likvidirali na brzinu. "Imali smo izveštaje koji su smatrali mogućim i napad na mesto gde smo ga držali", rekao je Petre Roman*, predsednik privremene vlade, obećavajući istog trena da će uspostaviti demokratiju.

Suđenje Čaušeskuu i njegova egzekucija ostali su kao sporni postupak. Posle njegovog zarobljavanja on i njegova žena odvedeni su u komandu tenkovske jedinice u Trgovištu. Nekim reporterima je bilo rečeno da su oni bili dovedeni nazad u Bukurešt radi suđenja, no odmah se videlo da je suđenje organizovano negde u provinciji.

Čaušeskua i njegovu ženu Elenu, njegovog ovlašćenog zamenika, osudio je desetočlani vojni sud*, čija je anonimnost čuvana nekoliko meseci.

Onaj deo TV snimka na kome se video sudija* objavljen je tek posle samoubistva predsednika suda.

** Dekret o formiranju desetočlanog Specijalnog vojnog suda koji će suditi Nikolaju i Eleni Čaušesku za genocid i druga krivična dela nakon dvočasovne rasprave u revolucionarnom rukovodstvu potpisao je 24. decembra šef novoformiranog Saveta Nacionalnog fronta spasa Jon Ilijesku.*

** Kao izvršioce odluke o suđenju i egzekuciju Nikolaja Čaušeskua mediji pominju generala Viktora Atanasija Stankuleskua, članove Nacionalnog fronta spasa profesora Virgila Magureanua (rođenog kao Imre Astaloš), sociologa, disidenta i člana Nacionalnog fronta spasa koji će od marta 1990. postati šef rumunske tajne službe, i Gelua Vojkana Vojkuleskua, koji je posle bio potpredsednik u privremenoj vladi Petrea Romana (1989–90), a u datoj situaciji je, navodno, bio zadužen i za sahranu bračnog para Čaušesku. Vojkulesku je po obrazovanju bio geolog, a bio je disident još od mađarskih događaja 1956. (1985. osuđen je zbog podrivanja socijalističkog poretka). On potiče iz porodice kneza Mihaila Sturze, ministra inostranih poslova u rumunskoj vladi 1940–41. pre Antoneskuovog državnog udara i pri kraju Drugog svetskog rata u izbegličkoj pronacističkoj vladi u Beču.*

** Predsednik Vojnog teritorijalnog suda general-major Gica Popa izvršio je samoubistvo pucajući sebi u glavu u svojoj kancelariji u ministarstvu pravde 1. marta 1990. i u posmrtnoj poruci zatražio oproštaj ne navodeći od koga (AP).*

"ONI TO ZOVU GENOCID"

Suđenje Nikolaju i Eleni Čaušesku držano je 25. decembra, trajalo je dva sata.

Na video-snimku Nikolaje Čaušesku je bio slika i prilika bolne neverice, indignacije i ironiziranja nad svojom neprilikom.

"Vi ste pred Narodnim sudom, novim zakonskim telom ove zemlje", čuo se glas neidentifikovanog člana sudskog veća. "Ja ne priznajem nijedan sud osim Velike narodne skupštine", odgovorio je Čaušesku. "Državni udar ne može biti priznat."

Optužba je glasila: genocid – "ne samo genocid protiv ljudi u Temišvaru i Bukureštu već i genocid vršen duže od dvadeset godina protiv rumunskog naroda, protiv nevine dece". Kasnije će biti objavljene potresne reportaže o umirućoj deci oboleloj od side, onom delu rumunske stvarnosti koji je sakrivan kao najstrože čuvana državna tajna. Tužilac general Dan Vojnea Čaušeskuu je stavio na dušu više od 64.000 mrtvih*.

Druge tačke optužnice: "oružani napad na ljude i državnu vlast" i "podrivanje nacionalne ekonomije".

Na pitanje ko je dao naređenje da se puca na masu u Bukureštu, Čaušesku je uzvratio: "Ja neću odgovoriti." Tužilac je insistirao, naglašavajući da pucnjava još traje.

ČAUŠESKU: "Neću odgovoriti ni na jedno pitanje. Ni jedan jedini metak nije ispaljen na Trgu Palata, nijedan metak. Niko nije bio ubijen."

TUŽILAC: "Kako su onda tamo bile 34 žrtve?"

ELENA: "Vidi, oni to zovu genocid!"

** Kasnije se pojavila procena da su tokom rumunske revolucije poginule 1104 osobe, 162 tokom protesta od 16. do 22. decembra 1989. i 942 nakon što je vlast preuzeo Nacionalni front spasa. Najviše ljudi je poginulo u Temišvaru, Bukureštu, Sibinju (Sibiju) i Aradu. Povređene su 3352 osobe, od kojih 1107 u periodu u kome je Čaušesku još držao vlast, a 2245 u periodu nakon što je Nacionalni front preuzeo vlast. Neki od sukoba možda nisu bili bitka između vojske i Čaušeskuu vernog Sekuritatea, kako je u javnosti prikazano, već rezultat konfuzije. "Njujork tajms" je, na primer, deset godina kasnije (31. decembra 1999, Romania s Revolution of 1989: An Enduring Enigma) pisao da su kadeti poslati da zauzmu aerodrom u Bukureštu, u trenutku kada je vojna jedinica verna Nacionalnom frontu spasa već bila uspostavila kontrolu nad aerodromom: 48 kadeta je ranjeno. Pripadnici jedinice specijalnih snaga poslati su da zauzmu zgradu Ministarstva odbrane, a jedinica koja je tamo stigla ranije odatle ih je isterala.*

U daljini se čula pucnjava, svetleći meci proleteli su između dve visoke zgrade udaljene jedan kilometar, a na horizontu, negde u predgrađu, videli su se odblesci detonacija, valjda bombi. Ljudi, sem jedne malobrojne grupe, nisu izašli na mračne ulice Bukurešta da trijumfuju posle smrti čoveka kome su po zaostalim panoima crtali Hitlerove brkove

"JA NE PRIZNAJEM OVAJ SUD"

Onda se tužilac okreće ekonomiji. Govori kako je Čaušesku godinama lišavao svoje ljude grejanja, svetla i hrane da bi povećao izvoz i da bi platio strane dugove. On je negirao da je ljude morio glađu, kako ga je tužilac optuživao.

"Sve sam učinio da obezbedim pristojan i bogat život ljudima u zemlji kao ni u jednoj zemlji u svetu", tvrdio je Čaušesku. "Nemamo konto u Švajcarskoj, kakva kleveta, kakva provokacija..." Rumunski radio je objavljivao nepotvrđene vesti iz Švajcarske da diktator tamo ima 470 miliona dolara depozita.

Kako je ispitivanje nastavljeno, pitanja su postajala sarkastičnija. Kada je tužilac ispitivao kredibilnost Elene Čaušesku kao naučnice (ona je tvrdila da je hemičar), njen muž je uzviknuo: "Njeni naučni radovi su štampani u inostranstvu." Na tužiočevo pitanje "Ko je pisao radove za vas, Elena?" Čaušeskuova »

Mada je Čaušesku imao pravo na žalbu, kazna je izvršena pet minuta nakon suđenja, 25. decembra 1989. u 14.45, na licu mesta, uz jedan zid u dvorištu kasarne. Kaznu su izvršila tri specijalca svojim službenim oružjem. Paljba je trajala četiri sekunde

PAD OTPORA I OBRAČUN: Žrtve u Temišvaru i zbunjeni vojnici u Bukureštu

Fotografije: Imre Sabo

» supruga je odbila da odgovori, smatrajući pitanje "bezobrazlukom".

Kada je tužilac pomenuo da je ona služila kao vršilac dužnosti premijera, njen muž je dobacio: "Ona nije bila premijer nego ovlašćeni prvi ministar."

Pred kraj suđenja ponuđen im je izlaz. Tužilac: "Molim vas, pitajte Nikolaja i Elenu Čaušesku da li su bolovali od mentalnih bolesti."

ČAUŠESKU: "Šta? Šta ste nas to pitali?"

TUŽILAC: "Da li ste bolovali od mentalnih bolesti?"

ČAUŠESKU: "Kakva skaredna provokacija!"

TUŽILAC: "To može služiti vašoj odbrani. Ako ste bolovali od mentalnih bolesti i priznate to, možda nećete odgovarati za svoje postupke..."

ELENA: "Kako taj može da kaže tako nešto!?"

ČAUŠESKU: "Ja ne priznajem ovaj sud."

LUTRIJA ZA STRELJANJE

On je nazivao izdajnicima ministra vojnog, generala Viktora Atanasija Stankuleskua, i Virgila Magurea. Tužilac: "Nikada niste bili sposobni da vodite dijalog sa ljudima. Niste imali običaj da pričate s ljudima. Vodili ste monologe i ljudi su vam aplaudirali, kao plemenski ljudi u ritualima. I danas se ponašate megalomanski."

Tužilac je prebacivao Čaušeskuu što ne priznaje krivicu, rekavši da je 1947. kralj Mihajlo pokazivao veći dignitet od njega...

Uz rečenicu "Ovo je legalno suđenje i Vi ste krivi iako to ne priznajete", sud se složio da izrekne smrtnu kaznu. Odmah su bili izvedeni. Čaušeskua su sa rukama vezanim iza leđa izveli u dvorište. Toliko vojnika je želelo da bude u četi za streljanje da je, prema pisanju "Njuzvika", organizovana lutrija. Dva izvučena momka i jedan oficir imali su privilegiju. Kapetan Mihail Lupoj rekao je za "Vašington post" da je Elena Čaušesku pokušavajući da smekša vojnike rekla da im je ona bila kao majka. Jedan vojnik je navodno rekao da misli na sve majke onih koje je ubio režim njenog muža. Nikolaje je kroz suze gledao u vojnike. U štampi su se pojavljivale tvrdnje da je Nikolaje, dok je vođen na streljanje, zapevao "Internacionalu".

Prema svedočanstvu Lupoja, poslednje reči Elene Čaušesku bile su: "Hoćemo da umremo zajedno."

Sam momenat egzekucije nije zabeležen kamerom, navodno zbog toga što je kamerman bio previše spor i da je stigao u dvorište tek nakon što je bračni par Čaušesku streljan (knjiga britanskih autora Džordža Galoveja i Boba Vejla *Pad: Čaušeskuov režim i rumunska revolucija*). Mada je Čaušesku imao pravo na žalbu, kazna je izvršena pet minuta nakon suđenja, 25. decembra 1989. u 14.45,

na licu mesta, uz jedan zid u dvorištu kasarne. Kaznu su izvršila tri specijalca svojim službenim oružjem. Paljba je trajala četiri sekunde (...).

POTERA

U novom naselju Temišvara, u nedelju po podne 24. decembra 1989, na jednom od kontrolnih punktova povikali su: "Armada, armada!" Dotrčala je vojna patrola. Videli su da smo novinari i zvali nas, insistirali čak da pođemo i vidimo. Ušli smo u jednu zgradu, pa u drugu, pa u dvorište, neki ljudi su razvaljivali garažu. Vojnik je razvaljivao kundakom vrata na drugom spratu. Jedan Temišvarac, srednjih godina sa bradom od dva dana, u debelom vunenom džemperu, kaže da je to stan pukovnika Sekuritatea Atudoreja (videćemo ga kasnije na suđenju). "Moram da ga uhvatim", kaže i mirno puši cigaru.

Pričali su da su na stolu našli flašu vina i tanjir ribe, ali onim osvetničkim tonom: "Piju vino dok narod skapava!" Bio je Božić. Potpisnik ovih redova tamo nije ušao. To su ipak rumunski računi. Koliko se grozim zločina te ubilačke formacije, toliko se ježim potera. Neka to čini ko mora. Ti ljudi sigurno, po unutrašnjem imperativu, moraju.

Neki od ratnih izveštača tvrde da su videli streljanje na licu mesta, u podne, usred grada. Ja sam u centru Bukurešta video kako se masa fantastičnom brzinom uvećava oko jednog automobila u kome su plakale dve žene. Nisu imale dokumenta, koje je od njih zatražila jedna od mnogobrojnih civilnih patrola. Jedni su vikali "sekuristi"*, drugi mirnije "komunisti", i pokazivali su na automobil. Nisu prestajali čak ni posle prilično dugog rafala u vazduh koji je ispalio neki od vojnika koji su dotrčali odnekud.

**Ministar odbrane Viktor Stankulesku izjavio je marta 1990. da je do tog datuma istraga vođena protiv samo 210 od 10.100 oficira Sekuritatea, dok je 3525 penzionisano ili suspendovano.*

ODE ČAUŠESKU

Stari strah od sveprisutnog Sekuritatea, sistematski usađivan godinama, umnožen je sada lansiranim ili samoniklim strahom od terorista, koji je bitno obeležavao tadašnju atmosferu. Proturane su vesti da su u Temišvaru Iranci i Libanci. Jednostavno, narod je od Čaušeskua u tim trenucima očekivao i najneočekivanije zlo.

U malom selu Arđinešti, negde u ponedeljak 25. decembra u svitanje, na zelenoj padini videla se svetlost stotine sveća na seoskom groblju. Pošli smo da vidimo taj običaj u Vlaškoj – žene i deca pale sveće na groblju i kade grobove. Kad smo se pojavili, najbliža starica se ukočila kao da je videla samog đavola. Prekrstio sam se da bih je nekako oslobodio straha. Sekuritate se ne krsti. Ode Čaušesku u rupu, kažu i smeju se rasterećene od straha... Čaušesku je streljan tek po podne tog dana.

Da je Čaušesku "otišao" videlo se još onog dana kada su pale kulise njegove potemkinovske režije sa zastavama i Elenom i kada je, umesto ovacija, masa počela da uzvikuje: "Temišvar!", "Demokratija!"

"Najuzbudljiviji trenutak za mene, trenutak kada sam zaista plakala bio je onog dana kada sam videla studente kako viču: 'Žos Čaušesku!' Napokon se neko usudio da viče, dvadeset pet godina šapućemo, nezadovoljni", kaže Bukureštanka Mara Filip.

Priča da ju je, sutradan ujutru, majka pozvala iz druge sobe – dođi, kaže, ima nešto na televiziji, beži Čaušesku. "Nisam verovala. Otac i majka i deca, svi zajedno, počeli smo da plačemo, da ridamo. Shvatila sam da je to istorija", kaže Mara Filip. U istoriju spada i to da su Čaušeskuu u Bukureštu na dan njegovog streljanja crtali okrugle naočare i brkove po panoima sa kojih ih je gledao i krstili ga u Adolf Čaušesku. Pored puteva, radnici su sutradan sa prilično entuzijazma rušili table sa njegovim citatima, udarajući macolama po njima. ¶

MILAN MILOŠEVIĆ

Da li je bilo zavere

Objašnjenja rumunskog preokreta su ponekad lišena glorifikacije spontanosti. Jedan video-snimak emitovan na francuskoj televiziji u januaru, koji je navodno napravljen na dan Čaušeskuovog bekstva iz Bukurešta u petak 22. decembra 1989, pokazuje da su se na istom mestu zajedno našli Jon Ilijesku, Petru Roman, general Nikolaje Militaru, koji će postati ministar unutrašnjih poslova, i još neki članovi Nacionalnog fronta spasa, zajedno sa nekim višim oficirima vojske i policije.

Korneliju Manesku, istaknuta figura u Nacionalnom frontu spasa, i Paul Nikesku Mizil bili su takođe članovi nomenklature ponižavani zbog neslaganja sa Čaušeskuom. Mizilu je čak bilo zabranjeno da koristi svoj nadimak. Svi su se oni našli u veoma teškoj ulozi onih koji treba da srede haotičnu zaostavštinu Kondukatora.

Vest je zapravo sugerisala da je postojala zavera. Teza o zaveri varirana je i kasnije upotrebom činjenice da je Ilijesku službovao u Temišvaru, gde je krenula revolucija. U izbornoj kampanji, u maju 1990, opozicija je emitovala video-snimak na kome general Militaru pominje da je čak šest meseci postojao nekakav Nacionalni front spasa, pominjući i činjenicu da su 22. decembra lideri Fronta bili zajedno.

Petru Roman je još u januaru 1990. oštro demantovao da je bilo ko iz Nacionalnog fronta spasa kontaktirao sa oficirima sigurnosti i da je bilo kakvo telo postojalo pre bekstva diktatora, kada se vođstvo, kako on tvrdi, spontano sakupilo.

"Glas Amerike" je na osnovu tog snimka zaključio da je smaknuće diktatora možda bilo unapred planirano. To je teza koju je na suđenju zastupao i Nikolaje Čaušesku. Niko, pa ni oni koji veruju da je bilo izvesne konspiracije, međutim, ne bi mogao da sumnja da je diktatura pala pre svega pod pritiskom burnog masovnog ustanka.

Dimitru Mazulu (funkcioner Sekuritatea koji je igrao važnu ulogu u istragama o zloupotrebama režima Čaušeskuovog prethodnika i političkog oca Georgija Georgiju-Deža, kao i 1989.) rekao je, u januaru 1990, demantujući tvrdnje o konspiraciji, da je to bio apsolutno spontan pokret. Od Istorije SKPB do današnjih dana lideri revolucija pišu sopstvenu istoriju, ali je pitanje da li je pre događaja iz decembra 1989. bilo nekog organizovanog pokreta otpora.

U sledećem broju: Postrevolucionarni rascepi: sin titoiste Petre Roman, i Jon Ilijesku; život i smrt Nikua i Zoe Čaušesku; krvavi sukobi na Trgu Mareš; osuđen general Stankulesku koji je promenio stranu i organizovao suđenje i streljanje Nikolaja Čaušeskua; nostalgično sećanje na Nikolaja Čaušeskua

Nedelja

Počinje. Povišeni i histerični glasovi, iz stana negde dole. Subota veče. Gledaju nešto što ja ne gledam, ali me povišeni tonovi kljucaju u neke režnjeve i pomalo ratoborno se vrtim u krug. Hoću li, tragom piskutavih svađalica, od vrata do vrata, ili da nađem nešto što će ih nadjačati? Stiže pomoć u pravom trenutku. Divni i zanosni klavirski tonovi miluju moje uši. Komšinica, sa šestog sprata, Smeškica je zovem od trenutka kad su mi se nasmešile okice bebe u liftu naše zgrade, ima šest godina i već uspešno u muzičkoj školi svira i pleni šarmom i talentom, vežba za javni čas i moju subotnju nervozu zamenjuje mirom i uživanjem.

Evo ga opet: pa šta? Ja onda Kemu i Šerbedžiju. Pa šta? Hajde, Arsene. Pa šta? Leonard Koen omađija prostor. Pa šta? Nina Badrić dotakne najtananije strune. Pa šta? Poeziju nađem i krene reč, kao lek, da se razliva stanom. Isključim buku i vašarski arsenal i zaboravim na remetilačke faktore života u zgradi. Do sledeće večeri. A kad se sve ponovi, zaželim da uzmem onaj tučani tiganj, da izađem na terasu i da počnem da lupam, kao onomad, u vreme Dnevnika.

Foto: Nick Spears

Nedelja započinje pristavljanjem supe. Uvek je to veliki lonac. Možda dođu deca. Supa mora da se krčka lagano, da u njoj bude sve što joj daje miris i boju i one dukat kružiće i da zamiriše ona mala glavica pripečenog crnog luka, a u goveđu na vreme da se spusti i beli, mora da zagolica emocije i pokrene uspomene. U internatu Učiteljske škole, tu goveđu smo zvale svilena supa. Bila je simfonija lepote i nagoveštavala odlazak kući jer smo je na jelovniku imale za Dan Republike, Novu godinu i Prvi maj. Tetka Milenica, naša omiljena kuvarica, uživala je u radosti našoj i tada svoje umeće pokazivala i u sosu koji je išao uz kuvanu govedinu, a posle su, kao vrhunac, stizali kolači. Takve nikad posle nismo jele, a nije da nismo postale umetnice za kolače. Reče mi sin, jednom, da sam ja krivac što se bori sa kilogramima zato što je u kući uvek bilo kolača. Vratih svojim sinovima da je krivac Stiv Džobs.

Prstići naše pijanistkinje magično izvlače lepotu u rano nedeljno jutro. Bio je jedan raštimovani klavir u internatu, a vežbanja su počinjala od buđenja. Supa se kuva, polako pijuckam prvu kafu i registrujem naslove sa interneta. Kolika je dubina pada kad neko pokrade decu dok ta deca muziciraju i čine život lepšim!? Prihvatila sam da danas deca ne žele nikakve obaveze za dane vikenda, da im sloboda mnogo znači i da institucija nedeljnog ručka nije u njihovom rasporedu. Ponekad samo osetim nepodnošljivu prazninu i slike prošlih nedelja pritisnu i ne puštaju, pa mi se učini da čujem tepsije kako svojim sadržajima, slatkim i slanim, ispadaju iz rerne, kako šerpe i šerpice, kao disciplinovani vojnici, čekaju svoj red za dolazak na sto, kako tacne dobijaju očaravajuće sadržaje i kako postavljeni sto čeka da svako sedne na svoje mesto i da krene žagor i priča, smeh potom i radost. Onda ćutim pritisnuta uspomenama. Ili zaronim među stranice knjige i nestanem.

"Jesi li stavila glasne žice u pogon, drugo moja?", čujem svoju drugaricu od zabavišta. Povremeno, od ćutanja, reče doktor, ne mogu da progovorim ujutro. Mira to zna i javlja se. Škripim prvo, a kako razgovor odmiče, sve čistiji mi je glas. I naravno, zgražavamo se nad naslovima koji slikaju našu stvarnost. Njoj deca stižu na ručak. Priča potpuno kreće ka našim unukama i radost pršti i širi se prostorom. Neki su, po sili nužnosti, otkrili multikulturalnost, mi je živimo odistinski. Ljubav prema unukama. Na svim jezicima sveta jednako je neopisiva i snažna. Saopštavam svojoj drugarici da su "moji Italijani" na izložbi posvećenoj Nikoli Tesli. Završavamo priču brže nego što to činimo inače jer nedeljni ručak iziskuje vreme i posvećenost kad je porodica na okupu. Stiže mi fotografija na kojoj moja Bjanka drži Teslu za ruku i vragolasto se smeši, a potom i druga na kojoj ispod piše Gina Glumičić, nećaka Nikole Tesle, uzbuđeno prosleđujem obe fotografije drugaricama i rodbini i pišem da krv nije voda. Svi znamo zašto. Moja baba, tatina mama, zvala se Milica Glumičić. Moja unuka u Milanu, uskoro će imati četiri godine, vođena rukom mog sina, sluša o rodu svom. Rano? Nije. Za muzeje nije.

Prolazi nedelja, decembarska. Jedan tanjir i jedan escajg na stolu. Supi ništa ne fali, samo... Posle biram neki film, tema Božić i toplota roditeljskog doma. Ima jedan kanal koji još od septembra počne sa tim filmovima. Preliva se ljubav i kitnjasta scenografija sa ekrana u naše sobe, braća i sestre se ponovo pronalaze, neko vraća božićnu magiju u svoj život, neko se zaljubljuje ponovo, neko čini dobra dela. Jest sladunjavo. Neka je. Veče rezervišem za Utisak. Kako sam se samo radovala povratku Olje Bećković na ekrane. Verovala sam da će sa njenim povratkom biti vraćena i neka normalnost u naše živote. Kao što verujem "da će uvek biti samoće za one koji su je dostojni". ¶

KOSA PAKUŠEVSKIJ

СЕДАМДЕСЕТ ГОДИНА НОВИ

Позориште на теразијама

TVOJ PLAZMA RITUAL.SVE ŠTO TI TREBA.

JUTRO, PIDŽAMA, PAKETIĆI i

.

plazma®

VREME

Copyright © NP Vreme, Beograd

Upotreba materijala iz ovog fajla u bilo koje svrhe osim za
ličnu arhivu dozvoljena je samo uz pisano odobrenje NP Vreme

PDF IZDANJE RAZVILI: Saša Marković i Ivan Hrašovec

OBRADA: Marjana Hrašovec